

MARCI TULLII
CICERONIS
DE
OFFICIIS
AD

MARCUM FILIUM

LIBRI TRES.

GLASGUAE:
IN AEDIBUS ACADEMICIS, EXCUDERAT
ANDREAS FOULIS,
ACADEMIAE TYPOGRAPHUS.
M.DCC.LXXXIV.

ERASMUS

ROTTERDAMUS,

ORNATISSIMO

JACOBO TUTORI,

INCLYTAE CIVITATIS ANTVERPIENSIS

PENSIONARIO,

S. D.

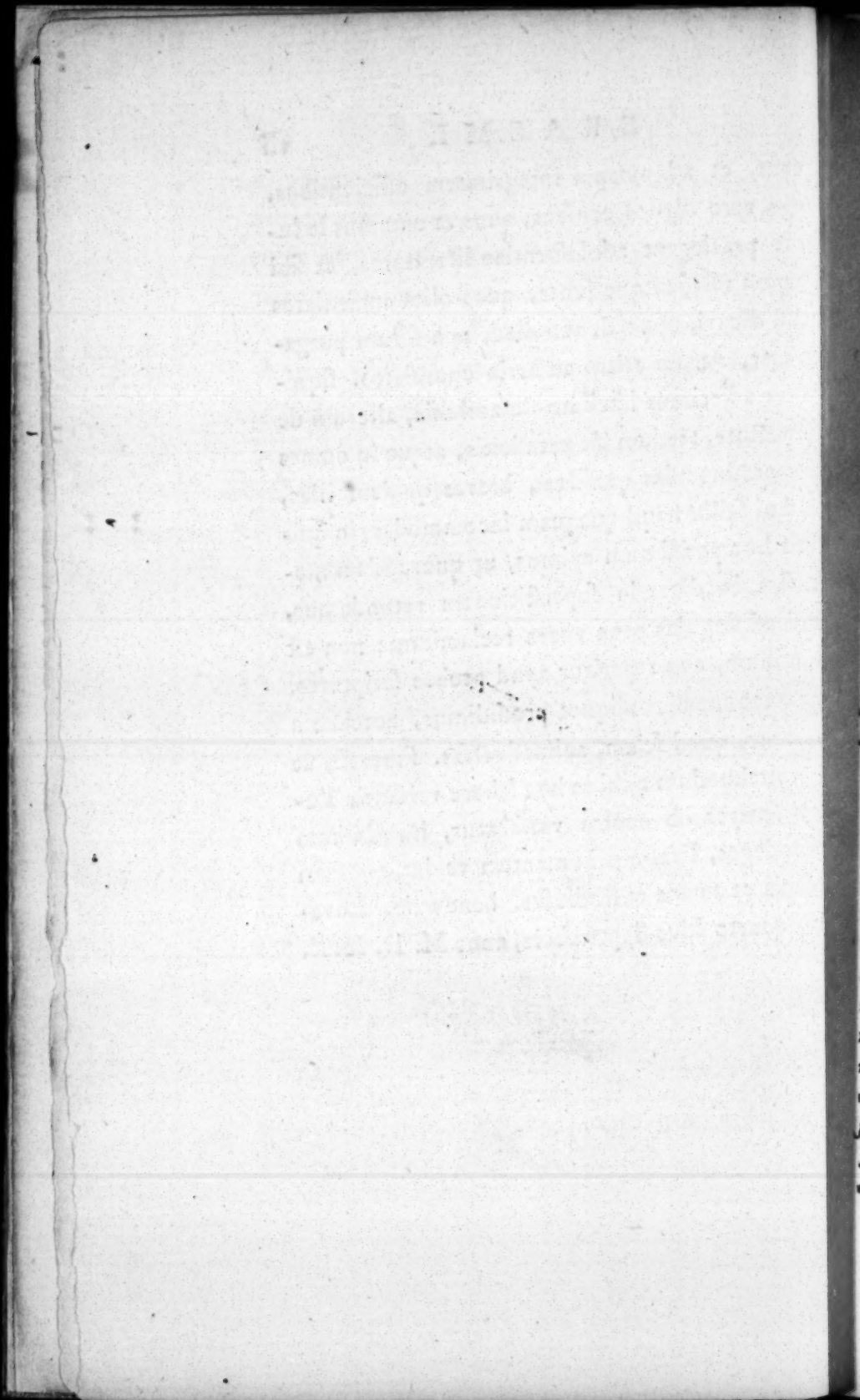
QUEMADMODUM qui sunt a scorpiis icti, solent ab iisdem remedium petere, ita mihi convenire videtur, Jacobe Jurisconsultorum eruditissime, ut qui literis sumus addicti, animi lassitudinem, aut corporis affectionem e studiis gravioribus contractam, ab iisdem studiis, sed amoenioribus recreemus. etenim qui vere studiosi sunt, per omnem vitam nihil aliud agunt, quamdiu licet illis suo arbitratu vitae cursum moderari, nec tam intermittunt studia, quam remittunt et relaxant aliquoties ingenium, cessunt nunquam, otiantur interdum, sed interim agentes aliquid. feriantur aliquando, sed sic, ut otii rationem pulchre queant reddere. et si libet cessant etiam nonnunquam, sed ut horum cessatio plus adferat bonae frugis, quam quorundam negotiosissimae occupationes. sic nimirum fortis et gnavus miles, (conferam enim exemplum similis), dum in aestivis, aut hybernis agit, aut dum induciae prae-

stant, ut necesse non sit in acie stare, aut excubare sub pellibus, tamen ita lusibus relaxat animum, ac vires reficit, ut lusus ipsi militiam sapiant. pugnat ad palum, jaculatur ad scopum, torquet fundam, vibrat hastam, decertat palaestra, concurrat lanceis, torrentem natatu transmittit, armatus in equum insilit. denique sic feriat a belli muniis, ut ad ea redeat vegetior. aliter ludit ganeo, aliter egregius princeps. aliter scurra jocatur, aliter vir probus et integer. ad hoc igitur exemplum, cum nuper valetudo flagitaret ut ingenii corporisque vires diutinis atque immodicis studiorum laboribus fatigatas instaurarem faciremque, relicto Lovanio, per aliquot Brabantiae, Flandriaeque oppida circumvectus sum, quo simul et a libris aliquantisper abessem, et amiculorum eruditorum conspectu fabulisque memet oblectarem. neque sic tamen abesse potui ab adarmata bibliotheca mea, quin unum aut alterum libellum, itineris comitem circumferrem, ut si quando forte in vehiculo non contigisset congero sat commodus, non deesset tamen, cujus colloquio temporis taedium fallerem. in his erant Officia Ciceronis, Laelius et Cato, una cum Stoicorum paradoxis. invitarat autem voluminis exiguitas, haud multum additura farcinulae ponderis. ex hujus lectione, mi Tutor, geminum fruc-

tum cepi, primum enim pristinae consuetudinis nostrae, qua nihil esse potuit mellitius, memoriam sic mihi renovavit, ut incredibilem animo persenserim voluptatem. deinde sic me totum inflammavit ad honesti, virtutisque studium, ut jam pridem nihil tale senserim, nostrates quosdam neotericos legens, qui Christiani, Christianae philosophiae mysteria profitentur, et iisdem de rebus, magna ut nobis videtur subtilitate differunt, sed aequae frigide. ego quid aliis accidat nescio, mihi quid acciderit ingenue fateor, sive id illorum vitio sit, sive meo. sic subinde mecum inter legendum cogitabam. hiccine ethnicus scribit ethnicis, profanus profanis? at in praeceptis vivendi quanta aequitas, quanta sanctimonia, quanta sinceritas, quanta veritas, quam omnia consentanea naturae, quam nihil fucatum, aut somnolentum? quem animum exigit ab his, qui gerunt Rempublicam, ut admirabilem illam, et amabilem virtutis speciem ponit ob oculos, quam multa, quam sancte, imo quam divinitus tradit, de gratis etiam juvandis omnibus, de tuenda amicitia, de immortalitate animorum, de contemptu earum rerum quarum gratia vulgus hodie, non dicam Christianorum, sed theologorum etiam ac monachorum, nihil non et facit, et patitur? pudebat interim nostrorum morum, qui fa-

cris libris edocti, qui tantis et exemplis, et praemiis provocati. doctrinam Evangelicam profite-mur, nec praestamus. describe nostris satrapis talem principem, aut magistratum, qualem describit Cicero, dispeream ni cum sua imagine, ut delirus ridebitur. quis nunc Rempublicam nisi spe lucri, aut honoris gratia capeffit? quis non ita gerit, ut quaestum facere videatur, ut hostem agat eorum, quibus debuerat etiam vitae suae dispendio consulere? ubi reperias inter Christianos par amicorum ad hanc imaginem, quam proponit M. Tullius? ubi senes, qui tam infracto animo ferant aetatis incommoda? ubi tam sancta senum cum juvenibus colloquia? nunquam antehac magis expertus sum verum esse, quod scribit Augustinus, ex ethnicorum benefactis, aciores addi stimulos ad virtutem quam nostratium, cum subit animo, quam turpe sit, non ea perspicere pectus Evangelica luce illustratum, quod perspectum est iis, quibus sola naturae scintilla prae lucebat. non praestare nos, qui sub Christi vexillis militamus pietati, qui stipendium immortalitatis ab eodem expectamus, quod praestiterunt ii, qui nihil hominis a rogo superesse, aut suspicati sunt, aut plane crediderunt. et postea non desunt crassi quidam, qui studiosos ab huiusmodi libris deterreant, seu poeticis ut vo-

cant, et ad morum integritatem officientibus. ego vero dignos censens, quos et omnibus in ludis praelegant adolescentiae literatores, et sibi legant relegantque senes, quos olim emaculatos tibi dicavi, nunc denuo dico, non solum purgatiores, verum etiam auctario cumulos. siquidem adjecimus libellum de amicitia, alterum de senectute, tertium de paradoxis, atque in omnes annotatiunculas quasdam, breves quidem illas, sed ni fallor haud quaquam incommodas, in quibus hoc potissimum agimus, ut quorundam morosam in dicendo superstitionem retundamus, qui ad singulas pene voces reclamitant: non est Latinum, non reperitur apud probos scriptores. ad haec mendas aliquot prodidimus, antehac a nemine, quod sciam, animadversas. superest, ut quemadmodum mihi in hoc labore versanti, Tutor semper ob oculos versabatur, ita tibi cum haec leges, Erasmus in mentem veniat, tui cum primis et amans et studiosus. bene vale. Lovanii, quarto Idus Septembres, anno M. D. XIX.

LIBRI PRIMI ARGUMENTUM.

Cum Cicero, Reipublicae libertate sublata, se ad philosophiae studium retulisset, multosque illustres ejus locos Latinis literis illustrasset; suscepit ad filium, Athenis studiis literarum operam dantem, de officiis scribere, non modo, ut hic quoque locus, qui latissime patet, Latinis literis illustraretur, sed etiam, quod esset aetati Ciceronis filii et auctoritatis parentis aptissimus. quamquam autem haec quaestio communis est omnium philosophorum; tamen his pene propria est, qui summum bonum honestate metiuntur, nempe Academicorum, Peripateticorum, et Stoicorum, qui in constituendo summo bono verbis magis, quam re, discrepabant. secutus ergo Cicero est in hac quaestione potissimum Stoicos, et ex eorum fontibus, judicio arbitrataque suo, quantum, quoque modo visum est, hausit. tradita officii et definitione et divisione, quinque facit genera deliberationis in consilio capiendo: primum, honestumne factu sit an turpe, quod in deliberationem cadit: alterum, conducaturne an noceat: reliqua vero, ubi cum honesto pugnat id quod videtur utile, et cum aliud alio honestius aut utilius videtur, utrum alteri sit praeponendum. in tres igitur partes totam disputationem distribuit, quarum prima est de honesto, altera de utili; sed dupliciter utraque; et tertia de comparatione eorum. primum formam quamdam honesti exhibet a natura humana ductam, ejusque quatuor partes facit, sapientiam, justitiam, temperantiam, et fortitudinem seu magnitudinem animi, ex quibus singulis certa quaedam officia nascuntur, cap. 4. ac de his quatuor partibus fuse disputat, et quomodo ab iis officia ducantur, ostendit, cap. 5. 42. huic disputationi subjicit de comparatione honesti, de duobus honestis utrum honestius, cap. 43, &c. ERNESTUS.

De his libris Plinius in praefatione: quae volumina ejus edificanda, non modo in manibus habenda nosti. incepit eos scribere mortuo Caesare, cum solus consul esset Antonius, epist. 13. lib. 15. ad Attic. sed absolvit Hirtio et Pansa coſſ. paullo ante mortem suam, ut cognoscitur e libro 16. earundem epistolarum. MURETUS.

LIBRI SECUNDI ARGUMENTUM.

Hoc libro de utili agitur, quae erat altera pars totius de officiis disputationis constituta. utile autem est vel opinatum, quod ab honesto discrepat, vel verum, quod cum honesto est conjunctum, et natura confusum, et totum in virtute a Cicerone constituitur. sed quoniam quaecumque ad vitam hominum tuendam et ad utilitatem nostram pertinent, aut sunt hominum opere perfecta, aut sine eorum auxilio comparari non possunt; hominesque hominibus plurimum obesse et prodesse possunt: reliquiis omnibus, docet, conciliandos esse animos hominum, et ad usus nostros adjungendos: quod quomodo fieri possit, non in singulis modo hominibus, sed etiam in multitudine et populo universo, fuisse demonstratur; sed ita, ut omnis amor atque benevolentia hominum a virtute et honestate arceſſatur, tanquam a justitia, sapientia, liberalitate, fide, humanitate, hospitalitate. ad utilitatem vero quoniam pertinet etiam valetudo, pecuniaeque curatio; quomodo valetudo sustentetur, et pecunia honeste quaeratur, ostendit. in comparatione autem utilitatum, cum vel externa commoda cum commodis corporis, vel corporis commoda cum externis, aut commoda corporis inter se, aut externa cum externis comparentur, non dubium esse pronuntiat, quin major utilitas minori sit anteponenda, hac tamen lege, ne ab honesto defleſſatur. ERNESTUS.

LIBRI TERTII ARGUMENTUM,

Hic liber de comparatione honestatis et utilitatis agit, quae erat tertia propositae disputationis pars. negat Cicero aut dubitandum esse, aut unquam dubitari, utrum id, quod utile videatur, honesto sit anteponendum; sed tempora incidere, quibus quod turpe haberi soleat, honestum videatur: tanquam, cum turpe sit, occidere aliquem, si tyrannus occidatur, non modo non turpe, sed etiam gloriosum videri; in quo non anteponatur utile honesto, sed honestas utilitatem sequatur, itaque, ut sine ullo errore dijudicari possit, si quando cum illo, quod honestum intelligitur, pugnare id videbitur, quod appellamus utile, formulam quandam constituit, e Stoicorum disciplina, quam si quis in comparatione rerum sequatur, nunquam ab officio recedat. ea haec est: detrabere aliquid alteri, et alterius incommodo suum augere, est contra naturam: pro multorum autem incolumitate et salute labores et molestias suscipere, secundum naturam est. hanc legem qui servaverit, nunquam aberrabit, neque aut temporibus perturbabitur, aut Jure Civili, quo quae conceduntur, turpia quidem plerisque non videntur, sed sunt tamen saepissime, cum formulae constitutae, hoc est, legi naturae repugnant. ex hac formula deinde multas quaestiones propositas, quibus officium ex temporibus exquiritur, explicat. ERNESTUS.

31 JA 63

MARCI TULLII
CICERONIS
DE
OFFICIIS
AD
MARCUM FILIUM

LIBER PRIMUS.

QUAMQUAM te, Marce fili, annum
jam audientem Cratippum, idque
Athenis, abundare oportet praeceptis in-
stitutisque philosophiae, propter summam
et doctoris auctoritatem et urbis; quorum
alter te scientia augere potest, altera ex-
emplis: tamen, ut ipse ad meam utilita-
tem semper cum Graecis Latina conjunxi,
neque id in philosophia solum, sed etiam
in dicendi exercitatione feci, idem tibi
censeo faciendum, ut par sis in utriusque

A

1825
Nov 21

orationis facultate. quam quidem ad rem nos (ut videmur) magnum attulimus ad-
jumentum hominibus nostris, ut non mo-
do Graecarum literarum rudes, sed etiam
docti, aliquantum se arbitrentur adeptos
et ad dicendum et ad judicandum. qua-
mobrem disces tu quidem a principe hu-
jus aetatis philosophorum, et disces quam-
diu voles; tamdiu autem velle debebis,
quoad te, quaptum proficias, non poeni-
tebit: sed tamen nostra legens, non mul-
tum a Peripateticis diffidentia, (quoniam
utrique et Socratici et Platonici esse vo-
lumus,) de rebus ipsis utere tuo iudicio;
nihil enim impedio: orationem autem La-
tinam profecto legendis nostris efficies ple-
norem. nec vero hoc arroganter dictum
existimari velim: nam philosophandi sci-
entiam concedens multis, quod est orato-
ris proprium, apte, distincte, ornate dice-
re, quoniam in eo studio aetatem con-
sumsi, si id mihi assumo, videor id meo
jure quodam modo vindicare. quamob-
rem magnopere te hortor, mi Cicero, ut

non solum orationes meas, sed hos etiam de philosophia libros, qui se jam illis fere aequarunt, studiose legas: vis enim dicendi maior est in illis; sed hoc quoque colendum est aequabile et temperatum orationis genus. et id quidem nemini video Graecorum adhuc contigisse, ut idem utroque in genere laboraret, sequereturque et illud forense dicendi, et hoc quietum disputandi genus: nisi forte Demetrius Phalereus in hoc numero haberi potest, disputator subtilis, orator parum vehemens, dulcis tamen, ut Theophrasti discipulum possis agnoscere. nos autem quantum in utroque profecerimus, aliorum sit judicium; utrumque certe secuti sumus. equidem et Platonem existimo, si genus forense dicendi tractare voluisset, gravissime et copiosissime potuisse dicere: et Demosthenem, si illa, quae a Platone didicerat, tenuisset et pronuntiare voluisset, ornate splendideque facere potuisse. eodemque modo de Aristotele et Isocrate judico; quorum uterque suo studio² delectatus contempsit alterum. Sed cum

statuisssem aliquid hoc tempore ad te scribere, et multa posthac; ab eo ordiri volui maxime, quod et aetati tuae esset aptissimum, et auctoritati meae. nam, cum multa sint in philosophia et gravia et utilia, accurate copioseque a philosophis disputata, latissime patere videntur ea, quae de officiis tradita ab illis praecepta sunt: nulla enim vitae pars, neque publicis, neque privatis, neque forensibus, neque domesticis in rebus, neque si tecum agas quid, neque si cum altero contrahas, vacare officio potest; in eoque colendo sita est vitae honestas omnis, et in negligendo turpitudine. atque haec quidem quaestio communis est omnium philosophorum: quis est enim, qui nullis officii praeceptis tradendis, philosophum se audeat dicere? sed sunt nonnullae disciplinae, quae propositis bonorum et malorum finibus officium omne pervertunt: nam, qui summum bonum sic instituit, ut nihil habeat cum virtute conjunctum; idque suis commodis, non honestate metitur; hic, si sibi ipse

consentiat, et non interdum naturae bonitate vincatur, neque amicitiam colere possit, nec iustitiam, nec liberalitatem: fortis vero, dolorem summum malum iudicans; aut temperans, voluptatem summum bonum statuens, esse certe nullo modo potest. quae, quamquam ita sunt in promptu, ut res disputatione non egeat, sunt tamen a nobis alio loco disputata. hae disciplinae igitur, si sibi consentaneae esse velint, de officio nihil queant dicere: neque ulla officii praecepta firma, stabilia, conjuncta naturae tradi possunt, nisi aut ab iis qui solam, aut ab iis qui maxime honestatem propter se dicant expetendam. itaque propria est ea praeceptio Stoicorum, Academicorum, Peripateticorum: quoniam Aristonis, Pyrrhonis, Herilli jam pridem explosa sententia est; qui tamen haberent jus suum disputandi de officio, si rerum aliquem delectum reliquissent, ut ad officii inventionem aditus esset. sequemur igitur hoc quidem tempore, et hac in quaestione, potissimum Stoicos, non ut interpretes;

fed (ut solemus) e fontibus eorum, iudicio arbitrioque nostro, quantum, quoque modo videbitur, hauriemus. placet igitur, quoniam omnis disputatio de officio futura est, ante definire, quid sit officium; quod a Panaetio praetermissum esse miror: omnis enim, quae a ratione fuscipitur de aliqua re, institutio debet a definitione proficisci, ut intelligatur, quid sit id, de quo disputetur. Omnis de officio duplex est quaestio: unum genus est, quod pertinet ad finem bonorum; alterum, quod positum est in praeceptis, quibus in omnis partes usus vitae confirmari possit. superioris generis huiusmodi exempla sunt: omnia ne officia perfecta sint? num quod officium aliud alio majus sit? et quae sunt generis ejusdem. quorum autem officiorum praecepta traduntur, ea quamquam pertinent ad finem bonorum, tamen id minus apparet, quia magis ad institutionem vitae communis spectare videntur; de quibus est nobis his libris explicandum. atque etiam alia divisio est officii: nam et medium quoddam

officium dicitur, et perfectum. perfectum officium rectum (opinor) vocemus, quod Graeci κατόρθωμα: hoc autem commune officium καθήκον vocant: atque ea sic definiunt, ut rectum quod sit, id perfectum officium esse [definiant]; medium autem officium id esse dicant, quod cur factum sit, ratio probabilis reddi possit. triplex igitur est (ut Panaetio videtur) consilii capiendi deliberatio: nam, honestumne factu sit an turpe, dubitant, id, quod in deliberationem cadit: in quo considerando saepe animi in contrarias sententias distrahuntur. tum aut anquirunt, aut consultant, ad vitae commoditatem jucunditatemque, ad facultates rerum atque copias, ad opes, ad potentiam, quibus et se possint juvare et suos, conducat id necne, de quo deliberant: quae deliberatio omnis in rationem utilitatis cadit. tertium dubitandi genus est, cum pugnare videtur cum honesto id, quod videtur esse utile: cum enim utilitas ad se rapere, honestas contra revocare ad se videtur, fit, ut distrahatur in deliberan-

do animus, afferatque ancipitem curam cogitandi. hac divisione (cum praeterire aliquid maximum vitium in dividendo fit) duo praetermissa sunt: nec enim solum, utrum honestum an turpe sit, deliberari solet; sed etiam, duobus propositis honestis, utrum honestius: itemque, duobus propositis utilibus, utrum utilius: ita, quam ille triplicem putavit esse rationem, in quinque partes distribui debere reperitur. primum igitur est de honesto, sed dupliciter; tum pari ratione de utili; post de comparatione eorum, differendum. Principio generi animantium omni est a natura tributum, ut se, vitam, corpusque tueatur; declinetque ea, quae nocitura videantur; omniaque, quae sint ad vivendum necessaria, anquirat et paret; ut pastum, ut latibula, ut alia generis ejusdem. commune item animantium omnium est conjunctionis appetitus, procreandi causa, et cura quaedam eorum, quae procreata sunt. sed inter hominem et belluam hoc maxime interest; quod haec tantum, quantum sensu

inmovetur, ad id solum, quod adest, quodque praesens est, se accommodat, paullulum admodum sentiens praeteritum aut futurum: homo autem, quoniam rationis est particeps, per quam consequentia cernit, causas rerum videt, earumque praegressus et quasi antecessiones non ignorat, similitudines comparat, et rebus praesentibus adjungit atque annectit futuras, facile totius vitae cursum videt, ad eamque degendam preparat res necessarias. eadem natura vi rationis hominem conciliat homini, et ad orationis et ad vitae societatem; ingeneratque in primis praecipuum quendam amorem in eos, qui procreati sunt; impellitque ut hominum coetus et celebrationes esse, et a se obiri velit; ob easque causas studeat parare ea, quae suppedient et ad cultum et ad victum; nec sibi soli, sed conjugi, liberis, caeterisque, quos caros habeat tuerique debeat: quae cura exsuscitat etiam animos, et majores ad rem gerendam facit. in primisque hominis est propria veri inquisitio atque investigatio: itaque, cum sumus ne-

28 ✓
cessariis negotiis curisque vacui, tum ave-
mus aliquid videre, audire, addiscere; cog-
nitionemque rerum, aut occultarum aut
admirabilium, ad beate vivendum neces-
sariam ducimus: ex quo intelligitur, quod
verum, simplex, sincerumque sit, id esse
naturae hominis aptissimum. huic veri vi-
dendi cupiditati adjuncta est appetitio
quaedam principatus, ut nemini parere a-
nimus bene a natura informatus velit, nisi
praecipienti aut docenti, aut utilitatis cau-
sa iuste et legitime imperanti: ex quo ani-
mi magnitudo existit, humanarumque re-
rum contentio. nec vero illa parva vis na-
turae est rationisque, quod unum hoc a-
nimal sentit quid sit ordo, quid sit quod
deceat, in factis dictisque qui modus. ita-
que eorum ipsorum, quae adspectu senti-
untur, nullum aliud animal pulchritudi-
nem, venustatem, convenientiam partium
sentit: quam similitudinem natura ratio-
que ab oculis ad animum transferens, mul-
to etiam magis pulchritudinem, constan-
tiam, ordinem in consiliis factisque con-

servandum putat; cavetque ne quid indecore effeminateve faciat; tum in omnibus et opinionibus et factis, ne quid libidinosè aut faciat aut cogitet: quibus ex rebus conflatur et efficitur id, quod quaerimus, honestum; quod, etiam si nobilitatum non sit, tamen honestum sit; quodque vere dicimus, etiam si a nullo laudetur, natura esse laudabile. Formam quidem ipsam, Marce fili, et tanquam faciem honesti vides; quae, ' si oculis cerneretur, mirabiles amores (ut ait Plato) excitaret sapientiae.' sed omne quod honestum est, id quatuor partium oritur ex aliqua: aut enim in perspicientia veri sollertiaque versatur; aut in hominum societate tuenda, tribuendoque suum cuique, et rerum contractarum fide; aut in animi excelsi atque invicti magnitudine ac robore; aut in omnium, quae fiunt, quaeque dicuntur, ordine et modo, in quo inest modestia et temperantia. quae quatuor quamquam inter se colligata atque implicata sunt, tamen ex singulis certa officiorum genera nascun-

tur: velut ex ea parte, quae prima descripta est, in qua sapientiam et prudentiam ponimus, inest indagatio atque inventio veri; ejusque virtutis hoc munus est proprium: ut enim quisque maxime perspicit, quid in re quaque verissimum sit; quique acutissime et celerrime potest et videre et explicare rationem, is prudentissimus et sapientissimus rite haberi solet: quocirca huic, quasi materia, quam tractet, et in qua versetur, subjecta est veritas. reliquis autem tribus virtutibus necessitates propositae sunt ad eas res parandas tuendasque, quibus actio vitae continetur; ut et societas hominum conjunctioque servetur; et animi excellentia magnitudoque, cum in augendis opibus, utilitatibusque et sibi et suis comparandis, tum multo magis in his ipsis despiciendis eluceat. ordo autem, et constantia, et moderatio, et ea, quae sunt his similia, versantur in eo genere, ad quod adhibenda est actio quaedam, non solum mentis agitatio: his enim rebus, quae tractantur in vita, modum quendam

et ordinem adhibentes honestatem et decus conservabimus. Ex quatuor autem locis, in quos honesti naturam vimque divisimus, primus ille, qui in veri cognitione consistit, maxime naturam attingit humanam: omnes enim trahimur et ducimur ad cognitionis et scientiae cupiditatem; in qua excellere, pulchrum putamus; labi autem, errare, nescire, decipi, et malum et turpe ducimus. in hoc genere, et naturali et honesto, duo vitia vitanda sunt: unum, ne incognita pro cognitis habeamus, hisque temere assentiamur; quod vitium effugere qui volet (omnes autem velle debent), adhibebit ad considerandas res et tempus et diligentiam: alterum est vitium, quod quidam nimis magnum studium, multamque operam in res obscuras atque difficiles conferunt, easdemque non necessarias: quibus vitiis declinatis, quod in rebus, honestis et cognitione dignis, operae curaeque ponetur, id jure laudabitur: ut in astrologia C. Sulpicium audivimus; in geometria Sex. Pompeium ipsi

cognovimus; multos in dialectica, plures in jure civili: quae omnes artes in veri investigatione versantur, cujus studio a rebus gerendis abduci contra officium est; virtutis enim laus omnis in actione consistit: a qua tamen saepe fit intermissio, multique dantur ad studia reditus; tum agitatio mentis, quae numquam acquiescit, potest nos in studiis cogitationis etiam sine opera nostra continere: omnis autem cogitatio motusque animi, aut in consiliis capiendis de rebus honestis et pertinentibus ad bene beateque vivendum, aut in studiis scientiae cognitionisque versatur. ac de primo quidem officii fonte diximus. De tribus autem reliquis latissime patet ratio, qua societas hominum inter ipsos, et vitae quasi communitas continetur: cujus partes duae sunt: justitia, in qua virtutis splendor est maximus; ex qua viri boni nominantur: et huic conjuncta beneficentia, quam eandem vel benignitatem vel liberalitatem appellari licet. sed justitiae primum munus est, ut ne cui quis no-

ceat, nisi laceffitus injuria: deinde, ut communibus utatur pro communibus, privatis ut suis. sunt autem privata nulla natura; sed aut veteri occupatione, ut qui quondam in vacua venerunt; aut victoria, ut qui bello potiti sunt; aut lege, pactio-
ne, conditione, sorte: ex quo fit, ut ager Arpinas Arpinatum dicatur, Tusculanus Tusculanorum: similisque est privatarum possessionum descriptio: ex quo, quia suum cujusque fit, eorum, quae natura fuerant communia, quod cuique obtigit, id quisque teneat: eo si quis sibi plus appetet, violabit jus humanae societatis. sed
‘quoniam (ut praeclare scriptum est a Platone) non nobis solum nati sumus, ortusque nostri partem patria vindicat, partem amici:’ atque, ut placet Stoicis, quae in terris gignantur, ad usum hominum omnia creari; homines autem hominum causa esse generatos, ut ipsi inter se aliis alii prodesse possent: in hoc naturam debemus ducem sequi, et communes utilitates in medium asserre, mutatione officiorum, dando acci-

piendo; tum artibus, tum opera, tum facultatibus devincire hominum inter homines societatem. fundamentum est autem justitiae fides; id est, dictorum conventorumque constantia et veritas: ex quo (quamquam hoc videtur fortasse cuiquam durius, tamen audeamus imitari Stoicos, qui studiose exquirunt, unde verba sint ducta) credamus, quia 'fiat quod dictum est,' appellatam fidem. sed injustitiae genera duo sunt: unum eorum, qui inferunt; alterum eorum, qui ab iis, quibus inferitur, si possint, non propulsant injuriam: nam qui injuste impetum in quempiam facit, aut ira aut aliqua perturbatione incitatus, quasi manus afferre videtur socio: qui autem non defendit, nec obsistit, si potest injuriae, tam est in vitio, quam si parentes, aut amicos, aut patriam deserat. atque illae quidem injuriae, quae nocent, causa de industria inferuntur, saepe a metu profiscuntur; cum is, qui nocere alteri cogitat, timet, ne, nisi id fecerit, ipse aliquo afficiatur incommodo. maximam id

autem partem ad injuriam faciendam ag-
grediuntur, ut adipiscantur ea, quae con-
cupiverunt; in quo vitio latissime patet a-
varitia. Expetuntur autem divitiae cum
ad usus vitae necessarios, tum ad perfru-
endas voluptates: in quibus autem major
est animus, in iis pecuniae cupiditas spec-
tat ad opes, et ad gratificandi facultatem:
ut nuper M. Crassus negabat ullam satis
magnam pecuniam esse ei, qui in republica
princeps vellet esse, cujus fructibus exer-
citus alere non posset. delectant etiam
magnifici apparatus, vitaeque cultus cum
elegantia et copia: quibus rebus effectum
est, ut infinita pecuniae cupiditas esset.
nec vero rei familiaris amplificatio nemini
nocens vituperanda; sed fugienda semper
injuriam est. maxime autem adducuntur ple-
rique, ut eos justitiae capiat oblivio, cum
in imperiorum, honorum, gloriae cupidi-
tatem inciderint: quod enim est apud En-
nium,

Nulla sancta societas, nec fides regni est,

id latius patet: nam, quicquid ejusmodi

est, in quo non possunt plures excellere, in eo fit plerumque tanta contentio, ut difficillimum sit sanctam servare societatem. declaravit id modo temeritas C. Caesaris, qui omnia jura divina atque humana pervertit, propter eum, quem sibi ipse opinionis errore finxerat, principatum. est autem in hoc genere molestum, quod in maximis animis splendidissimisque ingeniis plerumque existunt honoris, imperii, potentiae, gloriae cupiditates: quo magis cavendum est, ne quid in eo genere peccetur. sed in omni injustitia permultum interest, utrum perturbatione aliqua animi, quae plerumque brevis est et ad tempus, an consulto et cogitata fiat injuria: leviora enim sunt ea, quae repentino aliquo motu accidunt, quam ea, quae meditata et praeparata inferuntur. ac de inferenda quidem injuria satis dictum est. Praetermittendae autem defensionis, deferendique officii plures solent esse causae: nam aut inimicitias, aut laborem, aut sumtus suscipere nolunt; aut etiam negligentia, pi-

gritia, inertia, aut suis studiis quibusdam occupationibusve sic impediuntur, ut eos, quos tutari debeant, desertos esse patiantur. itaque videndum est, ne non satis sit id, quod apud Platonem est in philosophos dictum; 'quod in veri investigatione versentur, quodque ea, quae plerique vehementer expetunt, de quibus inter se diligendi solent, contemnant et pro nihilo putent, propterea justos esse:' nam, dum alterum justitiae genus assequuntur, inferenda ne cui noceant injuria, in alterum incidunt; discendi enim studio impediti, quos tueri debeant, deserunt. itaque eos ad rempublicam ne accessuros quidem putant, nisi coactos: aequius autem erat id voluntate fieri; nam hoc ipsum ita justum est, quod recte fit, si est voluntarium. sunt etiam, qui aut studio rei familiaris tuendae, aut odio quodam hominum, suum se negotium agere dicant, ne facere cuiquam videantur injuriam: qui altero injustitiae genere vacant, in alterum incurrunt: deserunt enim vitae societatem, quia nihil

conferunt in eam studii, nihil operae, nihil facultatum. quoniam igitur, duobus generibus iniustitiae propositis, adjunximus causas utriusque generis, easque res ante constituimus, quibus iustitia continetur; facile quod cujusque temporis officium sit poterimus, nisi nosmetipsos valde amabimus, judicare: est enim difficilis cura rerum alienarum; quamquam Terentianus ille Chremes ‘humani nihil a se alienum putat.’ sed tamen, quia magis ea percipimus atque sentimus, quae nobis ipsis aut prospera aut adversa eveniunt, quam illa, quae caeteris, (quae quasi longo intervallo interjecto videmus), aliter de illis, ac de nobis judicamus. quocirca bene praecipiunt, qui vetant quidquam agere, quod dubites, aequum sit an iniquum: aequitas enim lucet ipsa per se; dubitatio cogitationem significat injuriae. Sed incidunt saepe tempora, cum ea, quae maxime videntur digna esse iusto homine, eoque quem virum bonum dicimus, commutantur, fiuntque contraria; ut redde-

re depositum, promissum facere, quaeque
pertinent ad veritatem et ad fidem, ea mi-
grare interdum, et non servare, fit justum:
referri enim decet ad ea, quae posui in
principio, fundamenta iustitiae; primum,
ut ne cui noceatur; deinde, ut communi
utilitati serviatur. ea cum temporâ com-
mutantur, commutatur officium, et non
semper est idem: potest enim accidere
promissum aliquod et conventum, ut id
effici sit inutile vel ei, cui promissum sit,
vel ei, qui promiserit: nam si (ut in fa-
bulis est) Neptunus, quod Theseo pro-
miserat, non fecisset, Theseus filio Hip-
polyto non esset orbatus: ex tribus enim
optatis (ut scribitur) hoc erat tertium,
quod de Hippolyti interitu iratus optavit;
quo impetrato, in maximos luctus incidit.
nec promissa igitur servanda sunt ea, quae
sint iis, quibus promiseris, inutilia; nec, si
plus tibi noceant, quam illi prosint, cui
promiseris, contra officium est, majus an-
teponi minori: ut, si constitueris te cui-
piam advocatum in rem praesentem esse

venturum, atque interim graviter aegrotare filius coeperit, non sit contra officium non facere quod dixeris; magisque ille, cui promissum sit, ab officio discedat, si se destitutum queratur. jam illis promissis standum non esse quis non videt, quae coactus quis metu, quae deceptus dolo promiserit? quae quidem pleraque jure praetorio liberantur, nonnulla legibus. existunt etiam saepe injuriae calumnia quaedam, et nimis callida, sed malitiosa juris interpretatione: ex quo illud, summum jus summa injuria, factum est jam tritum sermone proverbium. quo in genere etiam in republica multa peccantur: ut ille, qui, cum triginta dierum essent cum hoste pactae indutiae, noctu populabatur agros, quod dierum essent pactae, non noctium indutiae. ne noster quidem probandus, si verum est, Q. Fabium Labeonem, seu quem alium, (nihil enim praeter auditum habeo), arbitrum Nolanis et Neapolitanis de finibus a senatu datum, cum ad locum venisset, cum utrisque separatim locutum, ut ne

cupide quid agerent, ne appetenter; atque
ut regredi, quam progredi mallent. id cum
utrique fecissent, aliquantum agri in me-
dio relictum est. itaque illorum fines, sicut
ipsi dixerant, terminavit; in medio relic-
tum quod erat, populo Romano adjudica-
vit. decipere hoc quidem est, non judica-
re; quocirca in omni re fugienda est talis
sollertia. Sunt autem quaedam officia e-
tiam adversus eos servanda, a quibus inju-
riam acceperis; est enim ulciscendi et pu-
niendi modus: atque haud scio an satis sit,
cum, qui lacefferit, injuriae suae poeni-
tere; ut et ipse ne quid tale posthac, et
caeteri sint ad injuriam tardiores. atque in
republica maxime conservanda sunt jura
belli: nam, cum sint duo genera decertan-
di; unum per disceptationem, alterum per
vim; cumque illud proprium sit hominis,
hoc belluarum; confugiendum est ad po-
sterius, si uti non licet superiore. quare
suscipienda quidem bella sunt ob eam caus-
sam, ut sine injuria in pace vivatur. parta
autem victoria, conservandi sunt ii, qui non

crudeles in bello, nec immanes fuerunt : ut majores nostri Tusculanos, Aequos, Volscos, Sabinos, Hernicos in civitatem etiam acceperunt : at Carthaginem et Numantiam funditus sustulerunt. nollem Corinthum : sed credo aliquid secutos, opportunitatem loci maxime, ne posset aliquando ad bellum faciendum locus ipse adhortari. mea quidem sententia, paci, quae nihil habitura sit insidiarum, semper est consulendum. in quo si mihi esset obtemperatum, si non optimam, at aliquam rempublicam, quae nunc nulla est, haberemus. et, cum iis, quos vi deviceris, consulendum est; tum ii, qui, armis positis, ad imperatorum fidem confugient, quamvis murum aries percusserit, recipiendi sunt : in quo tanto pere apud nostros justitia culta est, ut ii, qui civitates aut nationes devictas bello in fidem recepissent, earum patroni essent, more majorum. ac belli quidem aequitas sanctissime fetiali populi Romani jure perscripta est; ex quo intelligi potest, nullum bellum esse justum, nisi quod aut rebus re-

petitis geratur, aut denuntiatum ante fit et indictum. Popillius imperator tenebat provinciam, in cujus exercitu Catonis filius tiro militabat. cum autem Popillio videretur unam dimittere legionem, Catonis quoque filium, qui in eadem legione militabat, dimisit. sed, cum amore pugnandi in exercitu remansisset, Cato ad Popillium scripsit, ut, si eum pateretur in exercitu remanere, secundo eum obligaret militiae sacramento; quia, priore amisso, jure cum hostibus pugnare non poterat. adeo summa erat observatio in bello movendo. Marci quidem Catonis senis epistola est ad M. filium, in qua scribit, se audisse eum missum factum esse a consule, cum in Macedonia Persico bello miles esset: monet igitur, ut caveat, ne proelium ineat; negat enim jus esse, qui miles non sit, pugnare cum hoste. Equidem illud etiam animadverto, quod, qui proprio nomine perduellis esset, is hostis vocaretur, lenitate verbi tristitiam rei mitigante: hostis enim apud majores nostros is diceba-

tur, quem nunc peregrinum dicimus. indicant duodecim tabulae: 'aut status dies
' cum hoste: 'itemque, 'adversus hostem
' aeterna auctoritas.' quid ad hanc mansuetudinem addi potest, eum, quicum bellum geras, tam molli nomine appellari? quamquam id nomen durius jam effecit vetustas: a peregrino enim recessit, et proprie in eo, qui arma contra ferret, remanet. cum vero de imperio decertatur, belloque quaeritur gloria, causas omnino fuisse tamen oportet easdem, quas dixi paullo ante iustas causas esse bellorum. sed ea bella, quibus imperii gloria proposita est, minus acerbe gerenda sunt: ut enim, cum civiliter contendimus, aliter, si est inimicus, aliter, si competitor; cum altero certamen honoris et dignitatis est; cum altero capitis et famae: sic cum Celtiberis, cum Cimbris bellum, ut cum inimicis, gerebatur, uter esset, non uter imperaret: cum Latinis, Sabinis, Samnitibus, Poenis, Pyrrho de imperio dimicabatur. Poeni foedifragi; crudelis Hannibal; reliqui iustiores.

Pyrrhi quidem de captivis reddendis illa
praeclara;

Nec mi aurum posco, nec mi pretium dederitis:
Nec cauponantes bellum, sed belligerantes:
Ferro, non auro vitam cernamus utrique.
Vosne velit, an me regnare hera, quidve ferat, Fors,
Virtute experiamur: et hoc simul accipe dictum;
Quorum virtuti belli fortuna pepercit,
Eorumdem me libertati parcere certum est:
Dono, ducite, doque, volentibu' cum magnis diis.

regalis sane, et digna Aeacidarum genere
sententia. Atque etiam, si quid singuli,
temporibus adducti, hosti promiserint, est
in eo ipso fides conservanda: ut primo Pu-
nico bello Regulus captus a Poenis, cum
de captivis commutandis Romam missus
esset, jurassetque se rediturum; primum,
ut venit, captivos reddendos in senatu non
censuit; deinde, cum retineretur a pro-
pinquis et amicis, ad supplicium redire ma-
luit, quam fidem hosti datam fallere. [se-
cundo autem Punico bello post Canensem
pugnam, quos decem Hannibal Romam
adstrictos misit jurejurando, se redituros
esse, nisi de redimendis iis, qui capti erant,

impetrassent; eos omnes censores, quoad quisque eorum vixit, qui pejerassent, in aerariis reliquerunt: nec minus illum, qui jurisjurandi fraude culpam invenerat: cum enim Hannibalis permisso exisset de castris, rediit paullo post, quod se oblitum nescio quid diceret; deinde, egressus e castris, iurjurando se solutum putabat: et erat verbis, re non erat. semper autem in fide, quid senseris, non quid dixeris, cogitandum. maximum autem exemplum est justitiae in hostem a majoribus nostris constitutum: cum a Pyrrho perfuga senatus est pollicitus, se venenum regi daturum, et eum necaturum, senatus et C. Fabricius perfugam Pyrrho dedit. ita ne hostis quidem, et potentis, et bellum ultro inferentis, interitum cum scelere approbavit.] ad de bellicis quidem officiis satis dictum est. meminimus autem etiam adversus infimos justitiam esse servandam: est autem infima conditio et fortuna servorum; quibus, non male praecipunt, qui ita jubent, uti, ut mercenariis; operam exigendam

justa praebenda. cum autem duobus modis, id est, aut vi aut fraude, fiat injuria, fraus quasi vulpeculae, vis leonis videtur: utrumque ab homine alienissimum; sed fraus odio digna majore. totius autem injustitiae nulla capitalior est, quam eorum, qui, tum, cum maxime fallunt, id agunt, ut viri boni esse videantur. de justitia satis dictum est. Deinceps, ut erat propositum, de beneficentia ac liberalitate dicatur, qua quidem nihil est naturae hominis accommodatius; sed habet multas cautiones. videndum est enim primum, ne obsit benignitas et iis ipsis, quibus benigne videbitur fieri, et caeteris: deinde, ne major benignitas sit, quam facultates: tum, ut pro dignitate cuique tribuatur; id enim est justitiae fundamentum, ad quam haec referenda sunt omnia. nam et qui gratificantur cuiquam, quod obsit illi, cui prodesse velle videantur, non benefici, neque liberales, sed perniciosi assentatores iudicandi sunt: et qui aliis nocent, ut in alios liberales sint, in eadem sunt injustitia, ut si in

suam rem alienam convertant. sunt autem multi, et quidem cupidi splendoris et gloriae, qui eripiunt aliis, quod aliis largiantur: hique arbitrantur se beneficos in suos amicos visum iri, si locupletent eos quacumque ratione. id autem tantum abest ab officio, ut nihil magis officio possit esse contrarium. videndum est igitur, ut ea liberalitate utamur, quae profit amicis, noceat nemini. quare L. Syllae et C. Caesaris pecuniarum translatio a justis dominis ad alienos non debet liberalis videri: nihil est enim liberale, quod non idem justum. alter erat locus cautionis, ne benignitas major esset, quam facultates: quod, qui benigniores volunt esse, quam res patitur, primum in eo peccant, quod injuriosi sunt in proximos: quas enim copias his et suppetitari aequius est et relinquere, eas transferunt ad alienos. inest autem in tali liberalitate cupiditas plerumque rapiendi et auferendi per injuriam, ut ad largiendum suppetant copiae. videre etiam licet plerisque non tam natura liberales, quam qua-

dam gloria ductos, ut benefici videantur, facere multa; quae proficisci ab ostentatione magis quam a voluntate videantur. talis autem simulatio vanitati est conjunctior, quam aut liberalitate aut honestati. tertium est propositum, ut in beneficentia delectus esset dignitatis; in quo et mores ejus erunt spectandi, in quem beneficium conferetur, et animus erga nos; et communitas ac societas vitae; et ad nostras utilitates officia ante collata: quae ut concurrant omnia, optabile est; sin minus, plures causae majoresque ponderis plus habebunt. Quoniam autem vivitur non cum perfectis hominibus pleneque sapientibus, sed cum iis, in quibus, praeclare agitur, si sunt simulacra virtutis; etiam hoc intelligendum puto, neminem omnino esse negligendum, in quo aliqua significatio virtutis appareat: colendum autem esse ita quemque maxime, ut quisque maxime his virtutibus lenioribus erit ornatus, modestia, temperantia, hac ipsa, de qua jam multa dicta sunt, justitia. nam fortis ani-

mus et magnus, in homine non perfectio nec sapiente, ferventior plerumque est: illae virtutes virum bonum videntur potius attingere. atque haec in moribus. de benevolentia autem, quam quisque habeat erga nos, primum illud est in officio, ut ei plurimum tribuamus, a quo plurimum diligimur: sed benevolentiam, non adolescentulorum more, ardore quodam amoris, sed stabilitate potius et constantia judicemus. sin erunt merita, ut non inunda, sed referenda sit gratia, major quaedam cura adhibenda est: nullum enim officium referenda gratia magis necessarium est. quod si ea, quae utenda acceperis, majore mensura, si modo possis, jubet reddere Hesiodus; quidnam beneficio provocati facere debemus? an imitari agros fertiles, qui multo plus efferunt, quam acceperunt? etenim si in eos, quos speramus nobis profuturos, non dubitamus officia conferre; quales in eos esse debemus, qui jam profuerunt? nam cum duo generalia liberalitatis sint, unum dandi beneficii, al-

terum reddendi; demus, nec ne, in nostra potestate est; non reddere, viro bono non licet, modo id facere possit sine injuria. acceptorum autem beneficiorum sunt delectus habendi; nec dubium, quin maximo cuique plurimum debeatur. in quo tamen in primis, quo quisque animi studio et benevolentia fecerit, ponderandum est: multi enim faciunt multa temeritate quadam, sine judicio vel modo, in omnes repentino quodam (quasi vento) impetu animi incitati; quae beneficia aequae magna non sunt habenda, atque ea, quae judicio, considerate, constanterque delata sunt. sed in collocando beneficio, et in referenda gratia, si caetera paria sint, hoc maxime officii est, ut quisque maxime opis indigeat, ita ei potissimum opitulari: quod contra fit a plerisque; a quo enim plurimum sperant, etiam si ille his non eget, tamen ei potissimum inserviunt. Optime autem societas hominum conjunctioque servabitur, si, ut quisque erit conjunctissimus, ita in eum benignitatis plurimum

conferetur. sed quae natura principia sint
communitatis et societatis humanae, repe-
tendum altius videtur. est enim primum,
quod cernitur in universi generis humani
societate: ejus autem vinculum est ratio et
oratio, quae docendo, discendo, commu-
nicando, disceptando, judicando conciliat
inter se homines, conjungitque naturali
quadam societate. neque ulla re longius
absumus a natura ferarum; in quibus in-
esse fortitudinem saepe dicimus, ut in e-
quis, in leonibus; justitiam, acquitatem,
bonitatem non dicimus: sunt enim rationis
et orationis expertes. ac latissime quidem
patens hominibus inter ipsos, omnibus in-
ter omnes, societas haec est: in qua om-
nium rerum, quas ad communem homi-
num usum natura genuit, est servanda
communitas: ut quae descripta sunt legi-
bus et jure civili, haec ita teneantur, ut
sit constitutum: e quibus ipsis caetera sic
observentur, ut in Graecorum proverbio
est; 'amicorum esse omnia communia.'
omni autem communia hominum videntur

tur ea, quae sunt generis ejus, quod, ab Ennio positum in una re, transferri in per-
multas potest;

Homo, qui erranti comiter monstrat viam,
Quasi lumen de suo lumine accendat, facit :
Nihilo minus ipsi lucet, cum illi accenderit.

una ex re satis praecipit, ut, quidquid sine
detrimento possit commodari, id tribuatur
vel ignoto. ex quo sunt illa communia;
non prohibere aquam profluentem; pati
ab igne ignem capere, si quis velit; consi-
lium fidele deliberanti dare; quae sunt iis
utilia, qui accipiunt, danti non molesta.
quare et his utendum est, et semper ali-
quid ad communem utilitatem afferendum.
sed quoniam copiae parvae singulorum
sunt, eorum autem, qui his egeant, infinita
est multitudo, vulgaris liberalitas referen-
da est ad illum Ennii finem, 'nihilominus
ipsi lucet;' ut facultas sit, qua in no-
stros simus liberales. Gradus autem plu-
res sunt societatis hominum: ut enim ab
infinita illa discedatur, propior est ejus-
dem gentis, nationis, linguae, qua maxime

homines conjunguntur. interius etiam est, ejusdem esse civitatis: multa enim sunt civibus inter se communia, forum, fana, porticus, viae, leges, jura, judicia, suffragia, consuetudines praeterea et familiaritates, multisque cum multis res rationesque contractae. arctior vero colligatio est societatis propinquorum: ab illa enim immensa societate humani generis in exiguum angustumque concluditur. nam, cum sit hoc natura commune animantium, ut habeant lubidinem procreandi, prima societas in ipso conjugio est; proxima in liberis; deinde una domus, communia omnia. id autem est principium urbis, et quasi feminarium reipublicae. sequuntur fratrum conjunctiones: post consobrinorum sobrinorumque, qui, cum una domo jam capi non possint, in alias domos, tanquam in colonias, exeunt. sequuntur connubia et affinitates, ex quibus etiam plures propinqui; quae propagatio et soboles origo est rerum publicarum. sanguinis autem conjunctio benevolentia devincit homines et

caritate: magnum est enim eadem habere monumenta majorum, iisdem uti sacris, sepulchra habere communia. sed omnium societatum nulla praestantior est, nulla firmitior, quam cum viri boni, moribus similes, sunt familiaritate conjuncti: illud enim honestum, quod saepe dicimus, etiam si in alio cernimus, tamen nos movet, atque illi, in quo id inesse videtur, amicos facit. et quamquam omnis virtus nos ad se alliciat, faciatque ut eos diligamus, in quibus ipsa inesse videatur; tamen justitia et liberalitas id maxime efficit: nihil autem est amabilius, nec copulanti, quam morum similitudo bonorum: in quibus enim eadem studia sunt, eademque voluntates, in his fit, ut aequae quisque altero delectetur, ac se ipso; efficiturque id, quod Pythagoras ultimum in amicitia putavit, ut unus fiat ex pluribus. magna etiam illa communitas est, quae conficitur ex beneficiis ultro et citro datis acceptisque; quae et mutua et grata dum sunt, inter quos ea sunt, firma devinciuntur societate. sed,

cum omnia ratione animoque lustraris, omnium societatum nulla est gravior, nulla carior, quam ea, quae cum republica est unicuique nostrum: cari sunt parentes, cari liberi, propinqui, familiares; sed omnes omnium caritates patria una complexa est; pro qua quis bonus dubitet mortem optetere, si ei sit profuturus? quo est detestabilior istorum immanitas, qui lacera- runt omni scelere patriam, et in ea funditus delenda occupati et sunt et fuerunt. sed si contentio quaedam et comparatio fiat, quibus plurimum tribuendum sit officii, principes sint patria et parentes, quorum beneficiis maximis obligati sumus: proximi liberi, totaque domus, quae spectat in nos solos, neque aliud ullum potest habere perfugium: deinceps bene convenientes propinqui, quibuscum etiam communis plerumque fortuna est. quamobrem necessaria praesidia vitae debentur iis maxime, quos ante dixi: vita autem victusque communis, consilia, sermones, cohortationes, consolationes, interdum etiam objur-

gationes, in amicitiiis vigent maxime: est-
que ea jucundissima amicitia, quam simi-
litudo morum conjugavit. Sed in his om-
nibus officiis tribuendis videndum erit,
quid cuique maxime necesse sit, et quid
quisque vel sine nobis aut possit consequi,
aut non possit: ita non iidem erunt ne-
cessitudinum gradus, qui temporum: sunt-
que officia, quae aliis magis, quam aliis
debeantur: ut vicinum citius adjuveris in
fructibus percipiendis, quam aut fratrem
aut familiarem; at, si lis in iudicio sit, pro-
pinquum potius et amicum, quam vicinum
defenderis. haec igitur et talia circumspi-
cienda sunt in omni officio; et consuetu-
do exercitatioque capienda, ut boni ratio-
cinatores officiorum esse possimus, et ad-
dendo deducendoque videre, quae reliqui
summa fiat; ex quo, quantum cuique de-
beatur, intelligas. sed ut nec medici, nec
imperatores, nec oratores, quamvis artis
praecepta perceperint, quidquam magna
laude dignum sine usu et exercitatione con-
sequi possunt: sic officii conservandi prae-

cepta traduntur illa quidem (ut facimus ipsi); sed rei magnitudo usum quoque exercitationemque desiderat. atque ab iis rebus, quae sunt in jure societatis humanae, quemadmodum ducatur honestum, ex quo aptum est officium, satis fere diximus. intelligendum est autem, cum proposita sint genera quatuor, e quibus honestas officiumque manaret, splendidissimum videri, quod animo magno elatoque, humanasque res despiciente, factum sit. itaque in propriis maxime in promptu est, si quid tale dici potest;

Vos etenim juvenes animum geritis muliebrem;
Illa virago viri.

‘et si quid ejusmodi;’

—————Salmaci,

Da spolia—————sine sudore et sanguine.

contraque in laudibus, quae magno animo, et fortiter excellenterque gesta sunt, ea, nescio quomodo, quasi pleniore ore laudamus. hinc rhetorum campus de Marathone, Salamine, Plataeis, Thermopylis, Leuctris: hinc noster Cocles, hinc Decii,

hinc Cnaeus et Publius Scipiones, hinc
M. Marcellus, innumerabilesque alii: ma-
ximeque ipse populus Romanus animi mag-
nitudine excellit. declaratur autem studi-
um bellicae gloriae, quod statuas quoque
videmus ornatu fere militari. Sed ea a-
nimi elatio, quae cernitur in periculis et
laboribus, si iustitia vacat, pugnatque non
pro salute communi, sed pro suis commo-
dis, in vitio est: non enim modo id virtu-
tis non est, sed potius immanitatis omnem
humanitatem repellentis. itaque probe de-
finitur a Stoicis fortitudo, cum eam vir-
tutem esse dicunt propugnantem pro ae-
quitate. quocirca nemo, qui fortitudinis
gloriam consecutus est insidiis et malitia,
laudem est adeptus: nihil enim honestum
esse potest, quod iustitia vacat. praeclarum
igitur Platonis illud: ‘ non solum, inquit,
scientia, quae est remota a iustitia, calli-
ditas potius, quam sapientia est appellan-
da; verum etiam animus paratus ad pe-
riculum, si sua cupiditate, non utilitate
communi impellitur, audaciae potius no-

‘men habeat, quam fortitudinis.’ itaque viros fortes et magnanimos, eosdem bonos et simplices, veritatis amicos, minimeque fallaces esse volumus; quae sunt ex media laude iustitiae. sed illud odiosum est, quod in hac elatione et magnitudine animi facillime pertinacia et nimia cupiditas principatus innascitur: ut enim apud Platonem est, ‘omnem morem Lacedaemoniorum inflammatum esse cupiditate vincendi;’ sic, ut quisque animi magnitudine maxime excellit, ita maxime vult princeps omnium, vel potius solus esse. difficile autem est, cum praestare omnibus concupieris, servare aequitatem, quae est iustitiae maxime propria. ex quo fit, ut neque disceptatione vinci se, nec ullo publico ac legitimo jure patiantur; existuntque in republica plerumque iargitores et factiosi, ut opes quam maximas consequantur, et sint vi potius superiores, quam iustitia pares. sed quo difficilus, hoc praeclearius: nullum est enim tempus, quod iustitia vacare debeat. fortes igitur et magna-

nimi sunt habendi, non qui faciunt, sed qui propulsant injuriam. vera autem et sapiens animi magnitudo honestum illud, quod maxime naturam sequitur, in factis positum, non in gloria judicat; principemque se esse mavult, quam videri. etenim, qui ex errore imperitae multitudinis pendet, hic in magnis viris non est habendus. facillime autem ad res injustas impellitur, ut quisque est altissimo animo, et gloriae cupiditate: qui locus est sane lubricus, quod vix invenitur, qui, laboribus susceptus periculisque aditis, non quasi mercedem rerum gestarum desideret gloriam. Omni-
no fortis animus et magnus duabus rebus maxime cernitur: quarum una in rerum externarum despicientia ponitur, cum persuasum sit, nihil hominem, nisi quod honestum decorumque sit, aut admirari, aut optare, aut expetere oportere; nullique neque homini, neque perturbationi animi, nec fortunae succumbere. altera est res, ut, cum ita sis affectus animo, ut supra dixi, res geras magnas illas quidem, et ma-

xime utiles; sed et vehementer arduas, plenasque laborum et periculorum cum vitae, tum multarum aliarum rerum, quae ad vitam pertinent. harum rerum duarum splendor omnis et amplitudo, addo etiam utilitatem, in posteriore est: causa autem et ratio efficiens magnos viros est in priore; in eo enim est illud, quod excellentes animos et humana contemnentes facit. id autem ipsum cernitur in duobus; si et solum id, quod honestum sit, bonum iudices; et ab omni animi perturbatione liber sis. nam et ea, quae eximia plerisque et praeclara videntur, parva ducere; eaque ratione stabili firmaque contemnere, fortis animi magnique ducendum est: et ea, quae videntur acerba, (quae multa et varia in hominum vita fortunaque versantur) ita ferre, ut nihil a statu naturae discedas, nihil a dignitate sapientis, robusti animi est magnaeque constantiae. non est autem consentaneum, qui metu non frangatur, eum frangi cupiditate; nec, qui invictum se a labore praestiterit, vinci a voluptate.

quamobrem et haec videnda sunt, et pecuniae fugienda cupiditas: nihil enim est tam angusti animi, tamque parvi, quam amare divitias: nihil honestius magnificentiusque quam pecuniam contemnere, si non habeas; si habeas, ad beneficentiam liberalitatemque conferre. cavenda est etiam gloriae cupiditas, ut supra dixi: eripit enim libertatem, pro qua magnanimis viris omnis debet esse contentio. nec vero imperia expetenda, ac potius aut non accipienda interdum, aut deponenda nonnumquam. vacandum autem est omni animi perturbatione, tum cupiditate et metu, tum etiam aegritudine et voluptate animi et iracundia; ut tranquillitas animi et securitas adsit, quae affert cum constantiam, tum etiam dignitatem. multi autem et sunt et fuerunt, qui eam, quam dico, tranquillitatem expetentes, a negotiis publicis se removerint, ad otiumque perfugerint: in his et nobilissimi philosophi longeque principes. et quidam homines severi et graves nec populi nec principum mores ferre po-

tuerunt; vixeruntque nonnulli in agris, delectati re sua familiari. his idem propositum fuit, quod regibus, ut ne qua re egerent; ne cui parerent; libertate uterentur, cuius proprium est, sic vivere ut velis. Quare, cum hoc commune sit potentiae cupidorum cum iis, quos dixi, otiosis, alteri se adipisci id posse arbitrantur, si opes magnas habeant; alteri, si contenti sint et suo et parvo. in quo neutrorum omnino contemnenda est sententia: sed et facilius et tutior, et minus aliis gravis aut molesta, vita est otiosorum: fructuosior autem hominum generi, et ad claritatem amplitudinemque aptior, eorum, qui se ad rempublicam et ad res magnas gerendas accommodaverunt. quapropter et iis forsitan concedendum sit, rempublicam non capeffentibus, qui eccellente ingenio doctrinae sese dediderunt; et iis, qui aut valetudinis imbecillitate, aut aliqua graviore causa impediti, a republica recefferunt, cum ejus administrandae potestatem aliis laudemque concederent. quibus autem ta-

his nulla sit causa, si despiciere se dicant ea, quae plerique mirentur, imperia et magistratus; iis non modo non laudi, verum etiam vitio dandum puto. quorum iudicium in eo, quod gloriam contemnant et pro nihilo putent, difficile factum est non probare: sed videntur labores et molestias tum offensionum tum repulsarum, quasi quandam ignominiam, timere, et infamiam. sunt enim, qui in rebus contrariis parum sibi constant; voluptatem severissime contemnant, in dolore sint moliores; gloriam negligant, frangantur infamia: atque ea quidem non satis constanter. sed iis, qui habent a natura adjumenta rerum gerendarum, abjecta omni cunctatione, adipiscendi magistratus, et gerenda respublica est: nec enim aliter aut regi civitas, aut declarari animi magnitudo potest. capessentibus autem rempublicam, nihilo minus quam philosophis, haud scio an magis etiam, et magnificentia et despicientia adhibenda sit rerum humanarum, et ea, quam saepe dico, tranquillitas animi atque secu-

ritas; si quidem nec anxii futuri sunt, cum gravitate constantiaque victuri. quae eo faciliora sunt philosophis, quo minus multa patent in eorum vita, quae fortuna feriat; et quo minus multis rebus egent et quia, si quid adversi eveniat, tam graviter cadere non possunt. quocirca non sine causa majores motus animorum concitantur, majoraque efficienda rempublicam gerentibus, quam quietis: quo magis his et magnitudo animi est adhibenda, et vacuitas ab angoribus. ad rem gerendam autem qui accedit, caveat, ne id modo consideret, quam illa res honesta sit; sed etiam ut habeat efficiendi facultatem: in quo ipso considerandum est, ne aut temere desperet propter ignaviam, aut nimis confidat propter cupiditatem. in omnibus autem negotiis, prius quam aggrediare, adhibenda est praeparatio diligens. Sed cum plerique arbitrentur res bellicas majores esse, quam urbanas, minuenda est haec opinio: multi enim bella saepe quae siverunt propter gloriae cupiditatem: at-

que id in magnis animis ingeniisque plerumque contingit; eoque magis, si sunt ad rem militarem apti, et cupidi bellorum gerendorum. vere autem si volumus iudicare, multae res exstiterunt urbanae majores clarioresque, quam bellicae: quamvis enim Themistocles jure laudetur, et sit ejus nomen, quam Solonis, illustrius; citeturque Salamis clarissimae testis victoriae, quae anteponatur consilio Solonis ei, quo primum constituit Areopagitas; non minus praeclarum hoc, quam illud, iudicandum est: illud enim semel profuit, hoc semper proderit civitati: hoc consilio leges Atheniensium, hoc majorum instituta servantur. et Themistocles quidem nihil dixerit, in quo ipse Areopagum adjuverit: at ille vere, ab se adjutum Themistoclem; est enim bellum gestum consilio senatus ejus, qui a Solone erat constitutus, licet eadem de Pausania Lyfandroque dicere; quorum rebus gestis quamquam imperium Lacedaemonis dilatatum putatur, tamen ne minima quidem ex parte Lycurgi legibus

et disciplinae conferendi sunt. quin etiam ob has ipsas causas et parentiores habuerunt exercitus, et fortiores. mihi quidem neque, pueris nobis, M. Scaurus C. Mario, neque, cum versaremur in republica, Qu. Catulus Cn. Pompeio cedere videbatur: parvi enim sunt foris arma, nisi est consilium domi. nec plus Africanus, singularis et vir et imperator, in excindenda Numantia reipublicae profuit, quam eodem tempore P. Nasica privatus, cum Ti. Gracchum interemit. quamquam haec quidem res non solum ex domestica est ratione; attingit etiam bellicam, quoniam vi manuque confecta est: sed tamen id ipsum gestum est consilio urbano, sine exercitu. illud autem optimum est, in quod invadere solere ab improbis et invidis audio;

Cedant arma togae, concedat laurea laudi.

ut enim alios omittam, nobis rempublicam gubernatibus, nonne togae arma cessere? neque enim in republica periculum fuit gravius umquam, nec majus otium: ita consiliis diligentiaque nostra celeriter de-

manibus audacissimorum civium delapsa arma ipsa ceciderunt. quae res igitur gesta unquam in bello tanta? qui triumphus conferendus? licet enim mihi, Marce fili, apud te gloriari, ad quem et haereditas hujus gloriae, et factorum imitatio pertinet. mihi quidem certe vir abundans bellicis laudibus Cn. Pompeius, multis audientibus, hoc tribuit, ut diceret, ‘ frustra se triumphum tertium deportaturum fuisse, nisi, meo in rempublicam beneficio, ubi triumpharet esset habiturus.’ sunt igitur domesticae fortitudines non inferiores militaribus; in quibus plus etiam, quam in his, operae studiique ponendum est. Omnino illud honestum, quod ex animo excelso magnificoque quaerimus, animi efficitur, non corporis viribus. exercendum tamen corpus, et ita afficiendum est, ut obedire consilio rationique possit in exsequendis negotiis et in labore tolerando. honestum autem id, quod exquirimus, totum est positum in animi cura et cogitatione: in quo non minorem utilita-

tem afferunt, qui togati reipublicae praesunt, quam qui bellum gerunt. itaque eorum consilio saepe aut non suscepta, aut confecta bella sunt, nonnumquam autem etiam illata; ut M. Catonis bellum tertium Punicum, in quo etiam mortui valuit auctoritas. quare expetenda quidem magis est decernendi ratio, quam decertandi fortitudo: sed cavendum, ne id bellandi magis fuga, quam utilitatis ratione, faciamus. bellum autem ita suscipiatur, ut nihil aliud nisi pax quaesita videatur. fortis vero et constantis est, non perturbari in rebus asperis, nec tumultuantem de gradu dejici, ut dicitur; sed praesenti animo uti et consilio, nec a ratione discedere. quamquam hoc animi, illud etiam ingenii magni est, praecipere cogitatione futura, et aliquanto ante constituere quid accidere possit in utramque partem; et quid agendum sit, cum quid evenerit; nec committere, ut aliquando dicendum sit, non putaram. haec sunt opera magni animi et excelsi, et prudentia consilioque fidentis. temere autem

in ac
gere,
est: f
lat, d
24 tuti t
verter
valde
ne qu
rebus
confer
honest
modu
licas a
bus pe
cogita
numq
tendu
mur:
ramus
potest
dis pe
corum
curant
losas c

in acie versari, et manu cum hoste confli-
gere, immane quiddam et belluarum simile
est: sed, cum tempus necessitasque postu-
lat, decertandum manu est, et mors servi-
tuti turpitudinique anteponenda. De e-
vertendis autem diripiendisque urbibus,
valde considerandum est, ne quid temere,
ne quid crudeliter; idque est magni viri,
rebus agitis, punire fontes, multitudinem
conservare, in omni fortuna recta atque
honestâ retinere: ut enim sunt, (quemad-
modum supra dixi), qui urbanis rebus bel-
licas anteponant; sic reperies multos, qui-
bus periculosa et calida consilia quietis et
cogitatis splendidiora et majora videantur.
numquam omnino periculi fuga commit-
tendum est, ut imbelles timidi que videa-
mur: sed fugiendum etiam illud, ne offe-
ramus nos periculis sine causa; quo nihil
potest esse stultius. quapropter in adeun-
dis periculis consuetudo imitanda medi-
corum est, qui leviter aegrotantes leniter
curant; gravioribus autem morbis pericu-
losas curationes et ancipites adhibere co-

guntur. quare in tranquillo tempestatem
adversam optare, dementis est; subvenire
autem tempestati quavis ratione, sapien-
tis; eoque magis, si plus adipiscare re ex-
plicata boni, quam addubitata mali. peri-
culosae autem rerum actiones partem iis
sunt, qui eas suscipiunt, partim reipubli-
cae. itemque alii de vita, alii de gloria et
benevolentia civium, in discrimen vocan-
tur. promptiores igitur debemus esse ad
nostra pericula, quam ad communia; di-
micareque paratius de honore et gloria,
quam de caeteris commodis. inventi au-
tem multi sunt, qui non modo pecuniam,
sed vitam etiam profundere pro patria pa-
rati essent; iidem gloriae jacturam ne mi-
nimam quidem facere vellent, ne republi-
ca quidem postulante: ut Callicratidas,
qui, cum Lacedaemoniorum dux fuisset
Peloponnesiaco bello, multaue fecisset e-
gregie, vertit ad extremum omnia, cum
consilio non paruit eorum, qui classem ad
Arginusis removendam, nec cum Athenien-
sibus dimicandum putabant. quibus illi

respo
"miss
"suo
dem l
pestif
timen
set, L
quant
nius;

Unu
Non
Ergo

quod
in reb
fentiu

as metu
reipub
praece
vium
ad eam
rum:
cae cu
entur,
sic pro

respondit, 'Lacedaemonios, classe illa amissa, aliam parare posse; se fugere sine suo dedecore non posse.' atque haec quidem Lacedaemoniis plaga mediocris: illa pestifera, qua, cum Cleombrotus invidiam timens temere cum Epaminonda conflixisset, Lacedaemoniorum opes corruerunt. quanto Qu. Maximus melius? de quo Ennius;

Unus homo nobis cunctando restituit rem:

Non ponebat enim rumores ante salutem.

Ergo postque, magisque viri nunc gloria claret.

quod genus peccandi vitandum est etiam in rebus urbanis: sunt enim qui, quod sentiunt, etsi optimum sit, tamen invidiae metu non audent dicere. Omnino, qui reipublicae praefuturi sunt, duo Platonis praecepta teneant: unum, ut utilitatem civium sic tueantur, ut, quaecunque agunt, ad eam referant, obliti commodorum suorum: alterum, ut totum corpus reipublicae curent; ne, dum partem aliquam tuerentur, reliquas deferant: ut enim tutela, sic procuratio reipublicae ad utilitatem

eorum, qui commissi sunt, non ad eorum
quibus commissâ est, gerenda est: qui
tem parti civium consulunt, partem negl
gunt, rem perniciosissimam in civitate
inducunt, seditionem atque discordiam
ex quo evenit, ut alii populares, alii studi
osi optimi cujusque videantur, pauci uni
versorum. hinc apud Athenienses magna
discordiae: in nostra republica non solum
seditiones, sed pestifera etiam bella civilia
quae gravis et fortis civis, et in republica
dignus principatu, fugiet atque oderit
tradetque se totum reipublicae, neque
pes aut potentiam consecrabitur, totam
que eam sic tuebitur, ut omnibus confu
lat. nec vero criminibus falsis in odium
aut invidiam quemquam vocabit: omni
noque ita justitiae honestatique adhaere
scet, ut, dum eam conservet, quamvis gra
viter offendat, mortemque oppetat potius
quam deferat illa, quae dixi. miserrima
est omnino ambitio honorumque contem
ptio: de qua praeclare apud eundem
Platonem; ‘similiter facere eos, qui int

se contenderent, uter potius rempublicam administraret, ut si nautae certarent, quis eorum potissimum gubernaret.' idemque praecipit, 'ut eos adversarios existimemus, qui arma contra ferant; non eos, qui suo judicio tueri rempublicam velint:' qualis fuit inter P. Africanum et Qu. Metellum sine acerbitate dissensio. nec vero audiendi, qui graviter irascendum inimicis putabunt, idque magnanimi et fortis viri esse censebunt: nihil enim laudabilius, nihil magno et praeclaro viro dignius placabilitate atque clementia. in liberis vero populis, et in juris aequabilitate, exercenda etiam est facilitas, et altitudo animi, quae dicitur; ne, si irascamur aut intempestive accedentibus, aut impudenter rogantibus, in morositatem inutilem et odiosam incidamus. et tamen ita probanda est mansuetudo atque clementia, ut adhibeatur rei publicae causa severitas, sine qua administrari civitas non potest. omnis autem et animadversio et castigatio contumelia vacare debet; neque ad ejus, qui

H

punitur aliquem, aut verbis castigat, sed ad reipublicae utilitatem referri. cavendum est etiam, ne major poena quam culpa sit; et ne iisdem de causis alii plectantur, alii ne appellentur quidem. prohibenda autem maxime est ira in puniendo: numquam enim, iratus qui accedit ad poenam, mediocritatem illam tenebit, quae est inter nimium et parum; quae placet Peripateticis; et recte placet, modo ne laudarent iracundiam, et dicerent utiliter a natura datam: illa vero omnibus in rebus repudianda est; optandumque ut ii, qui praesunt reipublicae, legum similes sint, quae ad puniendum non iracundia, sed aequitate ducuntur. Atque etiam in rebus prosperis, et ad voluntatem nostram fluentibus, superbiam, fastidium, arrogantiamque magnopere fugiamus. nam ut adversas res, sic secundas immoderate ferre, levitatis est: praeclaraque est aequabilitas in omni vita, et idem semper vultus eademque frons; ut de Socrate, itemque de C. Laelio accepimus. Philippum quidem, Ma-

cedonum regem, rebus gestis et gloria superatum a filio, facilitate et humanitate video superiorem fuisse: itaque alter semper magnus, alter saepe turpissimus fuit: ut recte praecipere videantur, qui monent, ut quanto superiores sumus, tanto nos geramus summissius. Panaetius quidem Africanum, auditorem et familiarem suum, solitum ait dicere, 'ut equos, propter crebras contentiones proeliorum, ferocitate exultantes domitoribus tradere soleant, ut his facilioribus possint uti; sic homines secundis rebus effrenatos, sibi que praesidentes, tamquam in gyrum rationis et doctrinae duci oportere, ut perspicerent rerum humanarum imbecillitatem, varietatemque fortunae.' atque etiam in secundissimis rebus maxime est utendum consilio amicorum, hisque major etiam, quam ante, tribuenda auctoritas. iisdemque temporibus cavendum est, ne assentatoribus patefaciamus aures, nec adulari nos sinamus; in quo falli facile est; tales enim nos tunc putamus esse, ut jure laudemur:

ex quo nascuntur innumerabilia peccata, cum homines inflati opinionibus turpiter irridentur, et in maximis versantur erroribus. sed haec quidem haftenus. illud autem sic est judicandum, maximas gentes, et maximi animi, ab iis, qui respublicas regant; quod earum administratio latissime pateat, ad plurimosque pertineat: esse autem magni animi, et fuisse multos, etiam in vita otiosa, qui aut investigarent, aut conarentur magna quaedam, seseque suarum rerum finibus continerent; aut interjecti inter philosophos, et eos qui rem publicam administrarent, delectarentur re sua familiari, non eam quidem omni ratione exaggerantes, neque excludentes ab ejus usu suos; potiusque et amicis impertientes et reipublicae, si quando usus esset: quae primum bene parta sit, nullo neque turpi quaestu neque odioso; tum quam plurimis, modo dignis, se utilem praebet; deinde augeatur ratione, diligentia, parsimonia; nec libidini potius luxuriaeque, quam liberalitati et benefici-

entiae pareat. haec praescripta servantem
licet magnifice, graviter, animoseque vi-
vere; atque etiam simpliciter, fideliter, vi-
taeque hominum amice. Sequitur, ut
de una reliqua parte honestatis dicendum
sit, in qua verecundia, et quasi quidam or-
natus vitae temperantia et modestia, om-
nisque sedatio perturbationum animi, et
rerum modus cernitur. hoc loco contine-
tur id, quod dici Latine decorum potest;
Graece enim *πρέπον* dicitur. hujus vis ea
est, ut ab honesto non queat separari: nam
et quod decet honestum est, et quod ho-
nestum est decet. qualis autem differentia
sit honesti et decori, facilius intelligi, quam
explanari potest: quidquid est enim, quod
deceat, id tum apparet, cum antegressa est
honestas. itaque non solum in hac parte
honestatis, de qua hoc loco differendum
est, sed etiam in tribus superioribus, quid
deceat, apparet: nam et ratione uti atque
oratione prudenter, et agere quod agas
considerate, omnique in re quid sit veri
videre et tueri, decet: contraque falli, er-

rare, labi, decipi tam dedecet, quam delirare et mente esse captum: et iusta omnia, decora sunt; iniusta contra, ut turpia, sic indecora. similis est ratio fortitudinis: quod enim viriliter animoque magno fit, id dignum viro et decorum videtur; quod contra, id ut turpe, sic indecorum. quare pertinet quidem ad omnem honestatem hoc, quod dico, decorum; et ita pertinet, ut non recondita quadam ratione cernatur, sed sit in promptu: est enim quiddam, idque intelligitur in omni virtute, quod deceat; quod cogitatione magis a virtute potest, quam re separari. ut venustas et pulcritudo corporis secerni non potest a valetudine; sic hoc, de quo loquimur, decorum totum illud quidem est cum virtute confusum, sed mente et cogitatione distinguitur. est autem ejus descriptio duplex: nam et generale quoddam decorum intelligimus, quod in omni honestate versatur; et aliud huic subiectum, quod pertinet ad singulas partes honestatis. atque illud superius sic fere definiri solet: de-

corum
mini
ejus a
autem
finiun
ita nat
derati
cie qu
existin
Poeta
dici fo
dicim
que po
ut, si
O
N
indeco
stos ac
excita
sed po
sona j
imposi
lentia
rum. c

corum id esse, quod consentaneum sit hominis excellentiae, in eo, in quo natura ejus a reliquis animantibus differat. quae autem pars subiecta generi est, eam sic definiunt, ut id decorum esse velint, quod ita naturae consentaneum sit, ut in eo moderatio et temperantia appareat, cum specie quadam liberali. Haec ita intelligi, existimare possumus ex eo decoro, quod Poetae sequuntur; de quo alio loca plura dici solent. sed tum servare illud poetas dicimus, quod deceat, cum id, quod quaque persona dignum est, et fit et dicitur: ut, si Aeacus aut Minos diceret,

Oderint dum metuant, — aut,

Natis sepulcro ipse est parens:

indecorum videretur, quod eos fuisse justos accepimus: at, Atreo dicente, plausus excitantur; est enim digna persona oratio. sed poetae, quid quemque deceat, ex persona judicabunt: nobis autem personam imposuit ipsa natura, magna cum excellentia praestantiaque animantium reliquarum. quocirca poetae, in magna varietate

personarum, etiam vitiosis quid conveniat, et quid deceat, videbunt: nobis autem cum a natura constantiae, moderationis, temperantiae, verecundiae partes datae sint; cumque eadem natura doceat non negligere, quemadmodum nos adversus homines geramus; efficitur, ut et illud, quod ad omnem honestatem pertinet, decorum, quam late fufum fit, appareat; et hoc, quod spectatur in unoquoque genere virtutis: ut enim pulcritudo corporis apta compositione membrorum movet oculos, et delectat hoc ipso, quod inter se omnes partes cum quodam lepore consentiunt: sic hoc decorum, quod elucet in vita, movet approbationem eorum, quibuscum vivitur, ordine et constantia, et moderatione dictorum omnium atque factorum. adhibenda est igitur quaedam reverentia, adversus homines, et optimi cujusque et reliquorum: nam negligere quid de se quisque sentiat, non solum arrogantis est, sed etiam omnino dissoluti. est autem quod differat, in hominum ratione habenda, in-

ter justitiam et verecundiam: justitiae partes sunt, non violare homines: verecundiae, non offendere; in quo maxime perspicitur vis decori. his igitur expositis, quale sit id, quod decere dicimus, intellectum puto. officium autem, quod ab eo ducitur, hanc primum habet viam, quae deducit ad convenientiam conservacionemque naturae; quam si sequimur duces, numquam aberrabimus; sequemurque et id quod acutum et perspicax natura est; et id quod ad hominum consociationem accommodatum; et id quod vehemens atque forte. sed maxima vis decori in hac inest parte, de qua disputamus: neque enim solum corporis, qui ad naturam apti sunt, sed multo etiam magis animi motus probandi, qui item ad naturam accommodati sunt. duplex est enim vis animorum atque naturae: una pars in appetitu posita est, quae est ὁρμή Graece, quae hominem huc et illuc rapit: altera in ratione, quae docet et explanat, quid faciendum fugiendumque sit: ita fit, ut

ratio praesit, appetitus obtemperet. Omnis autem actio vacare debet temeritate et negligentia; nec vero agere quidquam, cuius non possit causam probabilem reddere: haec est enim fere descriptio officii, efficiendum autem est, ut appetitus rationi obediant, eamque neque praecurrant, nec propter pigritiam aut ignaviam deferant; sintque tranquilli, atque omni perturbatione animi careant; ex quo clucebit omnis constantia omnisque moderatio: nam, qui appetitus, longius evagantur, et, tanquam exultantes sive cupiendo sive fugiendo, non satis a ratione retinentur, hi sine dubio finem et modum transeunt; relinquunt enim et abjiciunt obedientiam, nec rationi parent, cui sunt subiecti lege naturae: a quibus non modo animi perturbantur, sed etiam corpora. licet ora ipsa cernere iratorum, aut eorum, qui aut libidine aliqua, aut metu commoti sunt, aut voluptate nimia gestiunt; quorum omnium vultus, voces, motus, statusque mutantur. ex quibus illud intelligitur, (ut ad offi-

cii formam revertamur), appetitus omnes contrahendos sedandosque esse, excitandamque animadversionem et diligentiam, ut ne quid temere ac fortuitu, inconsiderate negligenterque agamus. neque enim ita generati a natura sumus, ut ad ludum et jocum facti esse videamur; sed ad severitatem potius, et ad quaedam studia graviora atque majora. ludo autem et joco uti illo quidem licet; sed, sicut somno et quietibus caeteris, tum cum gravibus seriisque rebus satisfecerimus. ipsumque genus jocandi non profusum nec immodestum, sed ingenuum et facetum esse debet: ut enim pueris non omnem ludendi licentiam damus, sed eam, quae ab honestis actionibus non sit aliena; sic in ipso joco aliquod probi ingenii lumen eluceat. duplex omnino est jocandi genus: unum illiberale, petulans, flagitiosum, obscenum: alterum elegans, urbanum, ingeniosum, facetum: quo genere non modo Plautus noster, et Atticorum antiqua comoedia, sed etiam philosophorum Socraticorum libri re-

ferti sunt: multaque multorum facete dicta; ut ea, quae a sene Catone collecta sunt, quae vocant ἀποφθιγμαλα. facilis igitur est distinctio ingenui et illiberalis joci: alter est, si tempore sit ac remisso animo, libero dignus: alter ne homine quidem, si rerum turpitudini adhibetur verborum obscœnitas. ludendi etiam est quidam modus retinendus, ut ne nimis omnia profundamus, elatique voluptate in aliquam turpitudinem delabamur. suppeditant autem et campus noster, et studia venandi, honesta exempla ludendi. Sed pertinet ad omnem officii quaestionem semper in promptu habere, quantum natura hominis pecudibus reliquisque belluis antecedit. illae nihil sentiunt nisi voluptatem, ad eamque feruntur omni impetu: hominis autem mens discendo alitur et cogitando, semper aliquid aut anquiri aut agit, videndique et audiendi delectatione ducitur. quinetiam, si quis est paullo ad voluptates propensior, modo ne sit ex pecudum genere (sunt enim quidam homines non re, sed nomine); sed,

si quis est paullo erectior, quamvis voluptate capiatur, occultat et diffimulat appetitum voluptatis, propter verecundiam: ex quo intelligitur, corporis voluptatem non satis esse dignam hominis praestantia, eamque contemni et rejici oportere: sin sit quispiam, qui aliquid tribuat voluptati, diligenter ei tenendum esse ejus fruendae modum. itaque victus cultusque corporis ad valetudinem referatur, et ad vires, non ad voluptatem. atque etiam si considerare volumus, quae sit in natura excellentia et dignitas, intelligemus quam sit turpe diffluere luxuria, et delicate ac molliter vivere; quamque honestum parce, continenter, severe, sobrie. intelligendum est etiam, duabus quasi nos a natura indutos esse personis: quarum una est communis, ex eo quod omnes participes sumus rationis praestantiaeque ejus, qua antecellimus bestiis; a qua omne honestum decorumque trahitur, et ex qua ratio inveniendi officii exquiritur: altera autem, quae proprie singulis est tributa: ut enim in corpo-

ribus magnae dissimilitudines sunt, (alios enim videmus velocitate ad cursum, alios viribus ad luctandum valere; itemque in formis aliis dignitatem inesse, aliis venustatem) sic in animis existunt majores etiam varietates. erat in L. Crasso et in L. Philippo multus lepos: major etiam, magisque de industria, in C. Caesare, L. filio: at iisdem temporibus in M. Scauro et in M. Druso adolescente singularis severitas: in C. Laelio multa hilaritas; in ejus familiari Scipione ambitio major, vita tristior, de Graecis autem, dulcem et facetum, festivique sermonis, atque in omni oratione dissimulatorem, quem *εἰρῶνα* Graeci nominaverunt, Socratem accepimus: contra, Pythagoram et Periclem summam auctoritatem consecutos sine ulla hilaritate, callidum Hannibalem ex Poenorum; ex nostris ducibus Q. Maximum accepimus; facile celare, tacere, dissimulare, insidiari, praecipere hostium consilia. in quo genere Graeci Themistoclem et Pheraeum Jasonem caeteris anteponunt: in primisque

versutum et callidum factum Solonis, qui, quo et tutior vitae ejus esset, et plus aliquanto reipublicae prodesset, furere se simulavit. sunt his alii multum dispares, simplices et aperti; qui nihil ex occulto, nihil ex insidiis agendum putant, veritatis cultores, fraudis inimici: itemque alii, qui quidvis perpetiantur, cuivis deserviant, dum, quod velint, consequantur; ut Syllam et M. Crassum videbamus: quo in genere versutissimum et patientissimum Lacedaemonium Lyfandrum accepimus; contraque Callicratidam, qui praefectus classis proximus post Lyfandrum fuit. itemque in sermonibus alium quemque, quamvis praepotens sit, efficere, ut unus de multis esse videatur: quod in Catulo, et in patre et in filio; itemque in Q. Mutio Mancina vidimus. audivi ex majoribus natu hoc idem fuisse in P. Scipione Nasica: contraque, patrem ejus, illum, qui T. Gracchi conatus perditos vindicavit, nullam comitatem habuisse sermonis: ne Xenocratem quidem, severissimum philosophorum; ob eamque rem

ipsam magnum clarumque fuisse. innumera-
rabiles aliae dissimilitudines sunt naturae,
morumque, minime tamen vituperando-
rum. Admodum autem tenenda sunt sua
cuique, non vitiosa, sed tamen propria, quo
facilius decorum illud, quod quaerimus,
retineatur. sic enim est faciendum, ut con-
tra universam naturam nihil contendamus;
ea tamen conservata, propriam naturam se-
quamur: ut, etiam si sint alia graviora at-
que meliora, tamen nos studia nostrae na-
turae regula metiamur: neque enim atti-
net repugnare naturae, nec quidquam se-
qui, quod assequi non queas. ex quo ma-
gis emergit, quale sit decorum illud, ideo,
quia nihil decet invita (ut aiunt) Minerva;
id est, adversante et repugnante natura,
omnino si quidquam est decorum, nihil
est profecto magis, quam aequabilitas uni-
versae vitae, tum singularum actionum;
quam conservare non possis, si aliorum na-
turam imitans omittas tuam: ut enim ser-
mone eo debemus uti, qui notus est nobis;
ne, ut quidam, Graeca verba inculcantes

jure optimo irrideamur; sic in actiones omnemque vitam nullam discrepantiam conferre debemus. atque haec differentia naturarum tantam habet vim, ut nonnunquam mortem sibi ipse consciscere alius debeat, alius in eadem causa non debeat. num enim alia in causa M. Cato fuit, alia caeteri, qui se in Africa Caesari traderunt? atqui caeteris forsitan vitio datum esset, si se interemissent, propterea quod eorum vita lenior, et mores fuerant faciliores: Catoni autem cum incredibilem tribuisset natura gravitatem, eamque ipse perpetua constantia roboravisset, semperque in proposito susceptoque consilio permanisset, moriendum potius, quam tyranni vultus adspiciendus fuit. quam multa passus est Ulysses in illo errore diuturno, cum et mulieribus (si Circe et Calypso mulieres appellandae sunt) inserviret, et in omni sermone omnibus affabilem et jucundum se esse vellet? domi vero etiam contumelias servorum ancillarumque pertulit, ut ad id aliquando, quod cupiebat, perve-

niret. at Ajax, quo animo traditur, mil-
lies oppetere mortem, quam illa perpeti
maluisset. quae contemplantes expendere
oportebit, quid quisque habeat sui; eaque
moderari, nec velle experiri, quam se alie-
na deceant: id enim maxime quemque de-
cet, quod est cuiusque suum maxime. su-
um igitur quisque noscat ingenium, a-
cremque se et bonorum et vitiorum suo-
rum iudicem praebeat; ne scaenici plus
quam nos videantur habere prudentiae:
illi enim non optimas, sed sibi accommo-
datissimas fabulas eligunt; qui voce freti
sunt, Epigonos, Medumque; qui gestu,
Menalippam, Clytaemnestram; semper
Rutilius, quem ego memini, Antiopam;
non saepe Aesopus Ajacem. ergo histrio
hoc videbit in scaena, non videbit vir sa-
piens in vita? ad quas igitur res aptissimi
erimus, in iis potissimum elaborabimus:
sin aliquando necessitas nos ad ea detru-
ferit, quae nostri ingenii non erunt; om-
nis adhibenda erit cura, meditatio, dili-
gentia, ut ea, si non decore, at quam mi-

nime indecore facere possimus. nec tam est
enitendum, ut bona, quae nobis data non
sint, sequamur, quam ut vitia fugiamus.

Ac duabus iis personis, quas supra dixi,
tertia adjungitur, quam casus aliquis aut
tempus imponit: quarta etiam, quam no-
bismet ipsi iudicio nostro accommodamus.
nam regna, imperia, nobilitates, honores,
divitiae, opes, eaque, quae sunt his con-
traria, in casu sita, temporibus gubernan-
tur: ipsi autem gerere quam personam ve-
limus, a nostra voluntate profiscitur: i-
taque se alii ad philosophiam, alii ad ius
civile, alii ad eloquentiam applicant: ip-
sarumque virtutum in alia alius mavult
excellere. quorum vero patres aut mayo-
res aliqua gloria praestiterunt, ii student
plerumque eodem in genere laudis excel-
lere: ut Q. Mucius Publii filius in iure ci-
vili; Pauli filius Africanus in re militari.
quidam autem ad eas laudes, quas a patri-
bus acceperunt, addunt aliquam suam: ut
hic idem Africanus eloquentia cumulavit
bellicam gloriam: quod idem fecit Timo-

October
1825

theus Cononis filius; qui, cum belli laude non inferior fuisset, quam pater, ad eam laudem doctrinae et ingenii gloriam adjecit. fit autem interdum, ut nonnulli, ommissa imitatione majorum, suum quoddam institutum consequantur: maximeque in eo plerumque elaborant ii, qui magna sibi proponunt obscuris orti majoribus. haec igitur omnia, cum quaerimus, quid debeat, complecti animo et cogitatione debemus. in primis autem constituendum est, quos nos et quales esse velimus, et in quo genere vitae: quae deliberatio est omnium difficillima. ineunte enim adolescentia, cum est maxima imbecillitas consilii, tum id sibi quisque genus aetatis degendae constituit, quod maxime adamavit: itaque ante implicatur aliquo certo genere cursuque vivendi, quam potuit, quid optimum esset, judicare. nam quod Herculem Prodicium dicunt, ut est apud Xenophontem, cum primum pubesceret (quod tempus a natura ad deligendum, quam quisque viam vivendi sit ingressurus, datum est), exisse in

solitudinem, atque ibi sedentem, diu secum multumque dubitasse, cum duas cerneret vias, unam Voluptatis, alteram Virtutis, utram ingredi melius esset: hoc Herculi, Jovis fatu edito, potuit fortasse contingere; nobis non item, qui imitamur, quos cuique visum est, atque ad eorum studia institutaque impellimur. plerumque autem, parentium praeceptis imbuti, ad eorum consuetudinem moremque deducimur: alii multitudinis judicio feruntur, quaeque majori parti pulcherrima videntur, ea maxime exoptant: nonnulli tamen, sive felicitate quadam, sive bonitate naturae, sive parentium disciplina, rectam vitae secuti sunt viam. Illud autem maxime rarum genus est eorum, qui aut eccellente ingenii magnitudine, aut praeclara eruditione atque doctrina, aut utraque re ornati, spatium etiam deliberandi habuerunt, quem potissimum vitae cursum sequi vellent: in qua deliberatione ad suam cuiusque naturam consilium est omne revocandum: nam, cum in omnibus, quae a-

guntur, ex eo modo, quo quisque natus est, (ut supra dictum est), quid deceat, exquirimus; tum in tota vita constituenda multo est major rei cura adhibenda, ut constare in vitae perpetuitate possimus nobismet ipsi, nec in ullo officio claudicare. ad hanc autem rationem quoniam maximam vim natura habet, fortuna proximam, utriusque omnino ratio habenda est in deligendo genere vitae; sed naturae magis: multo enim et firmitior est et constantior; ut fortuna nonnumquam, tamquam ipsa mortalis, cum immortalis natura pugnare videatur. qui igitur ad naturae suae non vitiosae, genus consilium vivendi omne contulerit, is constantiam teneat (id enim maxime decet), nisi forte se intellexerit errasse in deligendo genere vitae, quod si acciderit (potest autem accidere), facienda morum institutorumque mutatio est. eam mutationem si tempora adjuvabunt, facilius commodiusque faciemus: sin minus, sensim erit pedetentimque facienda; ut amicitias, quae minus delectent

et minus probentur, magis decere censent sapientes sensim diffuere, quam repente praecidere. commutato autem genere vitae, omni ratione curandum est, ut id bono consilio fecisse videamur. sed quoniam paullo ante dictum est, imitandos esse maiores; primum illud exceptum sit, ne vitia sint imitanda; deinde, si natura non ferret, ut quaedam imitari possint (ut superioris Africani filius, qui hunc Paulo natum adoptavit, propter infirmitatem valetudinis non tam potuit patris similis esse, quam ille fuerat sui); si igitur non poterit siue causas defensitare, siue populum concionibus tenere, siue bella gerere; illa tamen praestare debebit, quae erunt in ipsius potestate, justitiam, fidem, liberalitatem, modestiam, temperantiam; quo minus ab eo id, quod desit, requiratur. optima autem hereditas a patribus traditur liberis, omnique patrimonio praestantior, gloria virtutis rerumque gestarum; cui dedecori esse, nefas et impium judicandum est. Et quoniam officia non eadem dispa-

ribus aetatibus tribuuntur, aliaque sunt juvenum, alia seniorum; aliquid etiam de hac distinctione dicendum est. est igitur adolescentis majores natu vereri, exque his deligere optimos et probatissimos, quorum consilio atque auctoritate nitatur: incuntis enim aetatis inscitia senum constituenda et regenda prudentia est. maxime autem haec aetas a libidinibus arcenda est, exercendaque in labore, patientiaque et animi et corporis; ut eorum et in bellicis et in civilibus officiis vigeat industria. atque etiam, cum relaxare animos, et dare se jucunditati volent, caveant intemperantiam, meminerint verecundiae: quod erit facilius, si in ejusmodi quidem rebus majores natu velint interesse. senibus autem labores corporis minuendi, exercitationes animi etiam augendae videntur: danda vero opera, ut et amicos et juventutem, et maxime rempublicam consilio et prudentia quam plurimum adjuvent. nihil autem magis cavendum est senectuti quam ne languori se desidiaque dedat.

luxuria vero, cum omni aetati turpis, tum senectuti foedissima est: fin autem etiam libidinum intemperantia accesserit, duplex malum est: quod et ipsa senectus, concipit dedecus, et facit adolescentium impudentiorem intemperantiam. ac ne illud quidem alienum est, de magistratuum, de privatorum, de civium, de peregrinorum officiis dicere. est igitur proprium munus magistratus, intelligere, se gerere personam civitatis, debereque ejus dignitatem et decus sustinere, servare leges, jura describere, ea fidei suae commissa meminisse. privatum autem oportet aequo et pari cum civibus jure vivere, neque submissum et abjectum, neque se efferentem: tum in republica ea velle, quae tranquilla et honesta sint: talem enim et sentire bonum civem, et dicere solemus. peregrini autem atque incolae officium est, nihil praeter suum negotium agere, nihil de alieno anquirere, minimeque in aliena esse republica curiosum. ita fere officia reperientur, cum quaeretur, quid deceat, et quid ap-

tum sit personis, temporibus, aetatibus, nihil est autem, quod tam deceat, quam in omni re gerenda consilioque capiendofervare constantiam. Sed quoniam decorum illud in omnibus factis et dictis, in corporis denique motu et statu cernitur, (idque positum est in tribus rebus, formositate, ordine, ornatu ad actionem apto, difficilibus ad eloquendum, sed satis erit intelligi: in his autem tribus continetur cura etiam illa, ut probemur iis, quibuscum, et apud quos vivamus), his quoque de rebus pauca dicantur. principio, corporis nostri magnam natura ipsa videtur habuisse rationem, quae formam nostram reliquamque figuram, in qua esset species honesta, posuit in promptu: quae autem partes corporis, ad naturae necessitatem datae, ad spectum essent deformem habiturae ac turpem, eas contextit atque abdidit. hanc naturae tam diligentem fabricam imitata est hominum verecundia: quae enim natura occultavit, eadem omnes, qui sana mente sunt, removent ab oculis, ipsique

necessitati, dant operam, ut quam occultissime pareant: quarumque partium corporis usus sunt necessarii, eas neque partes, neque earum usus suis nominibus appellant: quodque facere turpe non est, modo occulte; id dicere obscenum est: itaque nec aperta actio rerum illarum petulantia vacat, nec orationis obscenitas. nec vero audiendi sunt Cynici, aut si qui fuerunt Stoici paene Cynici, qui reprehendunt et irrident, quod ea, quae re turpia non sint, verbis flagitiosa ducamus; illa autem, quae turpia sint, nominibus appellemus suis: latrocinari, fraudare, adulterare, re turpe est; sed dicitur non obscene: liberis dare operam, re honestum est, nomine obscenum: pluraque in eam sententiam ab eisdem contra verecundiam disputantur. nos autem naturam sequamur, et ab omni, quod abhorret ab oculorum auriumque approbatione, fugiamus: status, incessus, sessio, accubitio, vultus, oculi, manuum motus teneant illud decorum. quibus in rebus duo maxi-

me sunt fugienda; ne quid effeminatum aut molle, et ne quid durum aut rusticum sit. nec vero histrionibus oratoribusque concedendum est, ut iis haec apta sint, nobis dissoluta. scaenicorum quidem mos tantam habet vetere disciplina verecundiam, ut in scaenam sine subligaculo prodeat nemo: verentur enim, ne, si quo casu evenierit, ut corporis partes quaedam aperiantur, adspiciantur non decore. nostro quidem more cum parentibus puberes filii, cum foceris generi non lavantur. retinenda est igitur hujus generis verecundia, praesertim natura ipsa magistra et duce. Cum autem pulchritudinis duo genera sint, quorum in altero venustas sit, in altero dignitas; venustatem muliebrem ducere debemus, dignitatem virilem. ergo et a forma removeatur omnis viro non dignus ornatus; et huic simile vitium in gestu motuque caveatur: nam et palaestrici motus saepe sunt odiosiores, et histrionum nonnulli gestus ineptiis non vacant; et in utroque genere, quae sunt rec-

ta et simplicia, laudantur. formae autem dignitas coloris bonitate tuenda est; color exercitationibus corporis. adhibenda est praeterea munditia, non odiosa neque exquisita nimis; tantum quae fugiat agrestem et inhumanam negligentiam. eadem ratio est habenda vestitus; in quo, sicut in plerisque rebus, mediocritas optima est. cavendum est autem ne aut tarditatibus utamur in gressu mollioribus, ut pomparum ferculis similes esse videamur, aut in festinationibus suscipiamus nimias celeritates; quae cum fiunt, anhelitus moventur, vultus mutantur, ora torquentur; ex quibus magna significatio fit, non adesse constantiam. sed multo etiam magis elaborandum est, ne animi motus a natura recedant; quod assequemur, si cavebimus, ne in perturbationes atque excitationes incidamus, et si attentos animos ad decoris conservationem tenebimus. motus autem animorum duplices sunt, alteri cogitationis, alteri appetitus: cogitatio in vero exquirendo maxime versatur;

appetitus impellit ad agendum: curandum est igitur, ut cogitatione ad res quam optimas utamur; appetitum rationi obedientem praebeamus. Et quoniam magna vis orationis est, eaque duplex; altera contentionis, altera sermonis; contentio disceptationibus tribuatur iudiciorum, concionum, senatus; sermo in circulis, disputationibus, congressionibus familiarium versetur: sequatur etiam convivium. contentionis praecepta rhetorum sunt; nulla sermonis, quamquam haud scio an possint haec quoque esse: sed discentium studiis inveniuntur magistri; huic autem qui studeant, sunt nulli: rhetorum turba referta omnia; quamquam, quae verborum sententiarumque praecepta sunt, eadem ad sermonem pertinebunt. sed, cum orationis indicem vocem habeamus, in voce autem duo sequamur ut clara sit, ut suavis; utrumque omnino a natura petendum est; verum alterum exercitatio augebit, alterum imitatio pressè loquentium et leniter, nihil fu-

et in Catulis, ut eos exquisito iudicio putares uti literarum; quamquam erant literati, sed et alii. hi autem optime uti lingua Latina putabantur: sonus erat dulcis; literae neque expressae neque oppressae, ne aut obscurum esset aut putidum; sine contentione vox, nec languens nec canora. uberior oratio L. Craffi, nec minus faceta: sed bene loquendi de Catulis opinio non minor. sale vero et facetiis Caesar, Catuli patris frater, vicit omnes; ut in ipso illo forensi genere dicendi contentiones aliorum sermone vinceret. in omnibus igitur his elaborandum est, si in omni re quid deceat exquirimus. fit igitur hic sermo, in quo Socratici maxime excellunt, lenis minimeque pertinax; insit in eo lepos, nec vero, tamquam in possessionem suam venerit, excludat alios; sed cum reliquis in rebus, tum in sermone communi, vicissitudinem non iniquam putet. ac videat in primis, quibus de rebus loquatur: si seriis, severitatem adhibeat; si jocosis, leporem. in

primisque provideat, ne sermo vitium aliquod indicet inesse in moribus; quod maxime tum solet evenire, cum studiose de absentibus detrahendi causa, aut per ridiculum, aut severe, maledice, contumelioseque dicitur. habentur autem plerumque sermones aut de domesticis negotiis, aut de republica, aut de artium studiis atque doctrina. danda igitur opera est, ut, etiam si aberrare ad alia coeperit, ad haec revocetur oratio; sed, utcumque aderunt: neque enim omnes iisdem rebus, nec omni tempore similiter delectamur. animadvertendum est etiam, quatenus sermo delectationem habeat; et, ut incipiendi ratio fuerit, ita sit desinendi modus. Sed, quomodo in omni vita rectissime praecipitur, ut perturbationes fugiamus, id est, motus animi nimios, rationi non obtemperantes; sic ejusmodi motibus sermo debet vacare, ne aut ira existat, aut cupiditas aliqua, aut pigritia, aut ignavia, aut tale aliquid appareat. maximeque curandum est, ut eos, quibus

tum sermonem conferemus, et vereri et diligere videamur. objurgationes etiam nonnunquam incidunt necessariae, in quibus utendum est fortasse et vocis contentione majore, et verborum gravitate acriore. id agendum etiam est, ut ne ea facere videamur irati; sed, ut ad urendum et secandum, sic ad hoc genus castigandi raro invitique veniamus: nec unquam nisi necessario, si nulla reperietur alia medicina. sed tamen ira procul absit, cum qua nihil recte fieri, nihil considerate potest. magnam autem partem clementi castigatione licet uti, gravitate tamen adjuncta, ut et severitas adhibeatur, et contumelia repellatur. at etiam illud ipsum, quod acerbitatis habet objurgatio, significandum est, ipsius causa, qui objurgetur, susceptum esse. rectum est autem etiam in illis contentionibus, quae cum inimicissimis fiunt, etiam si nobis indigna audiamus, tamen gravitatem retinere, iracundiam pellere: quae enim cum aliqua perturbatione fiunt, ea nec constanter fieri possunt, nec iis,

M

qui adsunt, probari. deformis etiam est de se ipso praedicare, falsa praesertim, et cum irrisione audientium imitari militem gloriosum. Et, quoniam omnia persequimur (volumus quidem certe), dicendum est etiam, qualem hominis honorati et principis domum placeat esse; cuius finis est usus, ad quem accommodanda est aedificandi descriptio: et tamen adhibenda commoditatis dignitatisque diligentia. Cn. Octavio, qui primus ex illa familia consul factus est, honori fuisse accepimus, quod praeclaram aedificasset in Palatio, et plenam dignitatis domum; quae, cum vulgo viseretur, suffragata domino, novo homini, ad consulatum putabatur. hanc Scaurus demolitus, accessionem adjunxit aedibus: itaque ille in suam domum consulatum primus attulit; hic, summi et clarissimi viri filius, in domum multiplicatam, non repulsam solum retulit, sed ignominiam etiam et calamitatem. ornanda est enim dignitas domo, non ex domo tota quaerenda: nec domo domi-

nus, sed domino domus honestanda est. et, ut in caeteris habenda ratio non sui solum, sed etiam aliorum; sic in domo clari hominis, in quam et hospites multi recipiendi sunt, et admittenda hominum cujusque modi multitudo, adhibenda est cura laxitatis: aliter ampla domus dedecori domino saepe fit, si est in ea solitudo; et maxime si aliquando, alio domino, solita est frequentari: odiosum est enim, cum a praetereuntibus dicitur;

O domus antiqua, heu quam dispari dominare domino! quod quidem his temporibus in multis licet dicere. cavendum autem est, praesertim si ipse aedifices, ne extra modum sumtu et magnificentia prodeas: quo in genere multum mali etiam in exemplo est: studiose enim plerique, praesertim in hanc partem, facta principum imitantur; ut L. Luculli summi viri virtutem quis? at quam multi villarum magnificentiam imitati sunt? quarum quidem certe est adhibendus modus, ad mediocritatemque revocandus: eademque mediocritas ad

omnem usum cultumque vitae transferenda est. sed haec haecenus. in omni autem actione suscipienda tria sunt tenenda: primum, ut appetitus rationi pareat, quo nihil est ad officia conservanda accommodatius: deinde, ut animadvertatur, quanta illa res sit, quam efficere velimus; ut neve major, neve minor cura et opera suscipiatur, quam causa postulet: tertium est, ut caveamus, ut ea, quae pertinent ad liberalem speciem et dignitatem, moderanda sint; modus autem est optimus decus ipsum tenere, de quo ante diximus, nec progredi longius. Horum tamen trium praestantissimum est, appetitum obtemperare rationi. Deinceps de ordine rerum, et de opportunitate temporum dicendum est. hac autem scientia continetur ea, quam Graeci *ἐνταξία* nominant; non haec, quam interpretamur modestiam; quo in verbo modus inest: sed illa est *ἐνταξία*, in qua intelligitur ordinis conservatio. itaque (ut eandem nos modestiam appellemus) sic definitur a Stoicis,

ut modestia sit scientia earum rerum, quae agentur aut dicentur, loco suo collocandarum. ita videtur eadem vis ordinis et collocationis fore: nam et ordinem sic definiunt, compositionem rerum aptis et accommodatis locis; locum autem actionis, opportunitatem temporis esse dicunt; tempus autem actionis opportunum Graece *εὐκαιρία*, Latine appellatur occasio: sic fit, ut modestia haec (quam ita interpretamur, ut dixi) scientia sit opportunitatis idoneorum ad agendum temporum. sed potest eadem esse prudentiae definitio, de qua principio diximus: hoc autem loco de moderatione et temperantia, et earum similibus virtutibus quaerimus. itaque, quae erant prudentiae propria, suo loco dicta sunt: quae autem harum virtutum, de quibus jamdiu loquimur, quae pertinent ad verecundiam, et ad eorum approbationem quibuscum vivimus, nunc dicenda sunt. talis est igitur ordo actionum adhibendus, ut, quemadmodum in oratione constanti, sic in vita

omnia sint apta inter se et convenientia. turpe est enim valdeque vitiosum, in re severa convivio dignum, aut delicatum aliquem inferre sermonem. bene Pericles, cum haberet collegam in praetura Sophoclem poetam, hique de communi officio convenissent, et casu formosus puer praeteriret, dixissetque Sophocles, ' O puerum pulchrum, Pericle! at enim praetorem, Sophocle, decet non solum manus, sed etiam oculos abstinentes habere.' atqui hoc idem Sophocles si in athletarum probatione dixisset, iusta reprehensione caruisset: tanta vis est et loci et temporis, ut, si quis, cum causam sit acturus, in itinere aut in ambulatione secum ipse meditetur, aut si quid aliud attentius cogitet, non reprehendatur: at hoc idem si in convivio faciat, inhumanus videatur inscitia temporis. sed ea, quae multum ab humanitate discrepant, ut si quis in foro cantet, aut si qua est alia magna perversitas, facile apparent, nec magnopere admonitionem et praecepta

desiderant: quae autem parva videntur
esse delicta, neque a multis intelligi pos-
sunt, ab iis est diligentius declinandum.
ut in fidibus aut tibiis, quamvis paullum
discrepent, tamen id a sciente animad-
verti solet: sic videndum est in vita, ne
forte quid discrepet; vel multo etiam
magis, quo major et melior actionum,
quam sonorum concentus est. Itaque, ut
in fidibus musicorum aures vel minima
sentiant, sic nos, si acres ac diligentes
esse volumus animadversores vitiorum,
magna saepe intelligemus ex parvis. ex
oculorum obtutu, ex superciliorum aut
remissione aut contractione, ex moestitia,
ex hilaritate, ex risu, ex locutione, ex re-
tinentia, ex contentione vocis, ex submis-
sione, ex caeteris similibus facile judica-
bimus, quid eorum apte fiat, quid ab of-
ficio naturaque discrepet. quo in genere
non est incommodum, quale quodque e-
orum sit, ex aliis judicare; ut, si quid de-
deceat in illis, vitemus et ipsi: fit enim,
nescio quomodo, ut magis in aliis cerna-

mus, quam in nobismet ipsis, si quid delinquitur. itaque facillime corriguntur in discendo, quorum vitia imitantur, emendandi causa, magistri. nec vero alienum est, ad ea eligenda, quae dubitationem afferunt, adhibere doctos homines, vel etiam usu peritos, et, quid his de quoque officii genere placeat, exquirere, (major enim pars eo fere deferri solet, quo a natura ipsa deducitur): in quibus videndum, non modo quid quisque loquatur, sed etiam quid quisque sentiat, atque etiam qua de causa sentiat: ut enim pictores, et ii qui signa fabricantur, et vero etiam poëtae suum quisque opus a vulgo considerari vult; ut, si quid reprehensum sit a pluribus, id corrigatur; hique et secum, et cum aliis, quid in eo peccatum sit, exquirunt; sic aliorum iudicio per multa nobis et facienda et non facienda et mutanda et corrigenda sunt. quae vero more aguntur institutisque civilibus de iis nihil est praecipendum; illa enim ipsa praecepta sunt: nec quemquam hoc

errore duci oportet, ut, si quid Socrates aut Aristippus contra morem consuetudinemque civilem fecerint locutive sint, idem sibi arbitretur licere: magnis illi, et divinis bonis hanc licentiam assequebantur. Cynicorum vero ratio tota est ejicienda: est enim inimica verecundiae, sine qua nihil rectum esse potest, nihil honestum. eos autem, quorum vita perspecta in rebus honestis atque magnis est, bene de republica sentientes, ac bene meritos aut merentes, sicut aliquo honore aut imperio affectos, observare et colere debemus; tribuere etiam multum senectuti; cedere iis, qui magistratum habebunt; habere delectum civis et peregrini; in ipsoque peregrino, privatimne an publice venerit: ad summam (ne agam de singulis), communem totius generis hominum conciliationem et consociationem colere, tueri, servare debemus. Jam de artificiis et quaestibus, qui liberales habendi, qui sordidi sint, haec fere accepimus. primum improbantur ii quae-

stus, qui in odia hominum incurrunt; ut portitorum, ut foeneratorum. illiberales autem et sordidi quaestus mercenariorum omnium, quorum operae, non quorum artes emuntur: est enim in illis ipsa merces auctoramentum servitutis. sordidi etiam putandi, qui mercantur a mercatoribus, quod statim vendant: nihil enim proficiunt, nisi admodum mentiantur; nec vero quidquam est turpius vanitate. opificesque omnes in fordida arte versantur; nec enim quidquam ingenuum potest habere officina. minimeque artes hae probandae, quae ministrae sunt voluptatum; cetarii, lanii, coqui, fartores, piscatores, ut ait Terentius: adde huc, si placet, unguentarios, saltatores, totumque ludum talarium. quibus autem artibus aut prudentia major inest, aut non mediocris utilitas quaeritur, ut medicina, ut architectura, ut doctrina rerum honestarum, hae sunt iis, quorum ordini conveniunt, honestae. mercatura autem, si tenuis est, fordida putanda est: si magna et

copiosa, multa undique apportans, multisque sine vanitate impertiens, non est admodum vituperanda: atque etiam, si, satiata quaestu, vel contenta potius, ut saepe ex alto in portum, sic ex ipso portu se in agros possessionesque contulerit, videtur jure optimo posse laudari. omnium autem rerum, ex quibus aliquid acquiritur, nihil est agricultura melius, nihil uberius, nihil dulcius, nihil homine libero dignius: de qua quoniam in Catone majore satis multa diximus, illinc assumes quae ad hunc locum pertinebunt. Sed ab iis partibus, quae sunt honestatis, quemadmodum officia ducerentur, satis expositum videtur. eorum autem ipsorum, quae honesta sunt, potest incidere saepe contentio et comparatio; de duobus honestis utrum honestius; qui locus a Panaetio est praetermissus. nam, cum omnis honestas manet a partibus quatuor, quarum una sit cognitionis, altera communis, tertia magnanimitatis, quarta moderationis; hae in deligendo officio saepe inter se

comparentur, necesse est. placet igitur aptiora esse naturae ea officia, quae ex communitate, quam ea, quae ex cognitione ducantur: idque hoc argumento confirmari potest; quod, si contingerit ea vita sapienti, ut, omnium rerum affluentibus copiis, quamvis omnia, quae cognitione digna sint, summo otio secum ipse consideret et contempletur; tamen, si solitudo tanta sit, ut hominem videre non possit, excedat e vita. princepsque omnium virtutum illa sapientia, quam σοφίαν Graeci vocant, (prudentiam enim, quam Graeci φρόνησιν, aliam quandam intelligimus, quae est rerum expetendarum fugiendarumque scientia): illa autem sapientia, quam principem dixi, rerum est divinarum atque humanarum scientia; in qua continetur deorum et hominum communitas et societas inter ipsos: ea si maxima est, (ut est certe), necesse est, quod a communitate ducatur officium, id esse maximum: etenim cognitio contemplatioque naturae manca quodam modo atque

inchoata sit, si nulla actio rerum consequatur: ea autem actio in hominum commodis tuendis maxime cernitur: pertinet igitur ad societatem generis humani: ergo haec cognitioni anteponenda est. atque id optimus quisque re ipsa ostendit, et judicat: quis est enim tam cupidus in perspicienda cognoscendaque rerum natura, ut, si ei tractanti contemplantique res cognitione dignissimas subito sit allatum periculum discrimenque patriae, cui subvenire opitularique possit, non illa omnia relinquat atque abjiciat, etiam si dinumerare se stellas, aut metiri mundi magnitudinem posse arbitretur? atque hoc idem in parentis, in amici re aut periculo fecerit. quibus rebus intelligitur, studiis officiisque scientiae praeponenda esse officia justitiae, quae pertinent ad hominum utilitatem, qua nihil homini esse debet antiquius. Atque illi, quorum studia vitaeque omnis in rerum cognitione versata est, tamen ab augendis hominum utilitatibus et commodis non recesserunt: nam et erudive-

runt multos, quo meliores cives, utilioresque rebus suis publicis essent; ut Thebanum Epaminondam Lysis Pythagoreus, Syracusium Dionem Plato, multique multos: nosque ipsi, quidquid ad rempublicam attulimus (si modo aliquid attulimus), a doctoribus atque doctrina instructi ad eam et ornati accessimus. neque solum vivi atque praesentes studiosos discendi erudiunt atque docent; sed hoc idem etiam post mortem monumentis litterarum assequuntur: nec enim locus ullus praetermissus est ab iis, qui ad leges, qui ad mores, qui ad disciplinam reipublicae pertineret; ut otium suum ad nostrum negotium contulisse videantur. ita illi ipsi, doctrinae studiis et sapientiae dediti, ad hominum utilitatem suam prudentiam intelligentiamque potissimum confecerunt. ob eamque etiam causam eloqui copiose, modo prudenter, melius est, quam vel acutissime sine eloquentia cogitare: quod cogitatio in se ipsa vertitur; eloquentia complectitur eos, quibuscum com-

munitate juncti sumus. atque, ut apum
examina non fingendorum favorum cau-
sa congregantur; sed, cum congregabilia
natura sint, fingunt favos: sic homines,
ac multo etiam magis, natura congregati,
adhibent agendi cogitandique sollertiam.
itaque, nisi ea virtus, quae constat ex ho-
minibus tuendis, id est, ex societate ge-
neris humani, attingat cognitionem re-
rum, solivaga cognitio et jejuna videatur.
Itemque magnitudo animi, remota com-
munitate conjunctioneque humana, feri-
tas sit quaedam et immanitas.] ita fit, ut
vincat cognitionis studium consociatio
hominum atque communitas. nec verum
est, quod dicitur a quibusdam, propter
necessitatem vitae, quod ea, quae natura
desideraret, consequi sine aliis atque effi-
cere non possemus, idcirco initam esse
tum hominibus communitatem et socie-
tatem: quod si omnia nobis, quae ad vic-
tum cultumque pertinent, quasi virgula
divina, ut aiunt, suppeditarentur, tum
optimo quisque ingenio, negotiis om-

nibus omiffis, totum fe in cognitione et fcientia collocaret. non eft ita : nam et folitudinem fugeret, et focium ftudii quaereret ; tum docere, tum difcere vellet, tum audire, tum dicere. ergo omne officium, quod ad conjunctionem hominum et ad focietatem tuendam valet, anteponendum eft illi officio, quod cognitione et fcientia continetur. Illud fortitan quaerendum fit, num haec communitas, quae maxime eft apta naturae, fit etiam moderationi modestiaeque femper anteponenda. non placet : funt enim quaedam partim ita foeda, partim ita flagitiofa, ut ea ne confervandae quidem patriae cauffa fapiens facturus fit : ea Pofidonius collegit permulta ; fed ita tetra quaedam ita obfcoena, ut dictu quoque videantur turpia. haec igitur non fufcipiet reipublicae cauffa : ne respublica quidem profufufcipi volet. fed hoc commodius fe habet, quod non poteft accidere tempus ut interfit reipublicae quidquam illorum facere fapientem. quare hoc quidem e

fectum sit, in officiis deligendis id genus officiorum excellere, quod teneatur hominum societate: etenim cognitionem prudentiamque sequitur considerata actio; ita fit, ut agere considerate pluris sit, quam cogitare prudenter. atque haec quidem haecenus: patefactus est enim locus ipse, ut non sit difficile in exquirendo officio, quod cuique sit praeponendum, videre. in ipsa autem communitate sunt gradus officiorum, ex quibus, quid cuique praestet, intelligi possit: ut prima diis immortalibus, secunda patriae, tertia parentibus, deinceps gradatim reliqua reliquis debeantur. quibus ex rebus breviter disputatis intelligi potest, non solum id homines solere dubitare, honestumne an turpe sit; sed etiam, duobus propositis honestis, utrum honestius. hic locus a Panaetio est, ut supra dixi, praetermissus. sed jam ad reliqua pergamus.

O

O

Q

omn
bitro
offic
tiner
rum
gates
ri di
ex u
me u
pauc
dixer

MARCI TULLII
CICERONIS

DE
OFFICIIS

AD
MARCUM FILIUM

LIBER SECUNDUS.

QUEMADMODUM officia ducerentur
ab honestate, Marce fili, atque ab
omni genere virtutis, satis explicatum ar-
bitror libro superiore. sequitur, ut haec
officiorum genera persequar, quae per-
tinent ad vitae cultum, et ad earum re-
rum, quibus utuntur homines, faculta-
tes, ad opes, ad copias: in quo tum quae-
ri dixi, quid utile, quid inutile; tum
ex utilibus quid utilius [aut quid maxi-
me utile]: de quibus dicere aggrediar, si
pauca prius de instituto ac de iudicio meo
dixero. quamquam enim libri nostri com-

plures non modo ad legendi, sed etiam ad scribendi studium excitaverunt; tamen interdum vereor, ne quibusdam bonis viris philosophiae nomen sit invisum, mirenturque in ea tantum me operae et temporis ponere. ego autem, quamdiu respublica per eos gerebatur, quibus se ipsa commiserat, omnes meas curas cogitationesque in eam conferebam: cum autem dominatu unius omnia tenerentur, neque esset usquam consilio aut auctoritati locus, socios denique tuendae reipublicae summos viros amisissem; nec me angoribus dedidi, (quibus essem confectus, nisi iis restitissem), nec rursus indignis homine docto voluptatibus. atque utinam respublica stetitset quo coeperat statu, nec in homines non tam commutandarum, quam evertendarum rerum cupidus incidisset: primum enim, ut stante republica facere solebamus, in agendo plus, quam in scribendo, operae poneremus; deinde ipsis scriptis non ea, quae nunc, sed actiones nostras mandaremus,

ut saepe fecimus. cum autem respublica (in qua omnis mea cura, cogitatio, opera poni solebat) nulla esset omnino, illae scilicet literae conticuerunt forenses et senatoriae: nihil autem agere cum animus non posset, in his studiis ab initio versatus aetatis, existimavi honestissime molestias posse deponi, si me ad philosophiam retulissem: cui cum multum adolescens, discendi causa, temporis tribuissim, postea quam honoribus inservire coepi, meque totum reipublicae tradidi, tantum erat philosophiae loci, quantum superfuerat amicorum et reipublicae temporibus: id autem omne consumebatur in legendo; scribendi otium non erat. Maximis igitur in malis hoc tamen boni afsecuti videmur, ut ea literis mandaremus, quae nec satis erant nota nostris, et erant cognitione dignissima. quid est enim, per deos! optabilius sapientia? quid praestantius? quid homini melius? quid homine dignius? hanc igitur qui expetunt, philosophi nominantur; nec quidquam

aliud est philosophia, si interpretari velis, quam studium sapientiae. sapientia autem est (ut a veteribus philosophis definitum est) rerum divinarum et humanarum, causarumque, quibus hae res continentur, scientia: cujus studium qui vituperat, haud sane intelligo quidnam sit, quod laudandum putet. nam siue oblectatio quaeritur animi requiesque curarum; quae conferri cum eorum studiis potest, qui semper aliquid anquirunt, quod spectet et valeat ad bene beateque vivendum? siue ratio constantiae virtutisque ducitur; aut haec ars est, aut nulla omnino per quam eas assequamur: nullam dicere maximarum rerum artem esse, cum minimarum sine arte nulla sit, hominum est parum considerate loquentium, atque in maximis rebus errantium; si autem est aliqua disciplina virtutis, ubi ea quaeretur, cum ab hoc discendi genere discesseris? sed haec, cum ad philosophiam cohortamur, accuratius disputari solent; quod alio quodam libro fecimus. hoc autem tempore

tantum nobis declarandum fuit, cur, or-
bati reipublicae muneribus, ad hoc nos
studium notissimum contulissimus. occur-
ritur autem nobis, et quidem a doctis et
eruditus quaerentibus, fatisne constanter
facere videamur, qui, cum percipi nihil
posse dicamus, tamen et aliis de rebus dis-
serere soleamus, et hoc ipso tempore prae-
cepta officii persequamur. quibus vellem
fatis cognita esset nostra sententia: non
enim sumus ii, quorum vagetur animus
errore, nec habeat umquam quid sequa-
tur: quae enim esset ista mens, vel quae
vita potius, non modo disputandi, sed
etiam vivendi ratione sublata? nos autem,
ut caeteri alia certa, alia incerta esse di-
cunt; sic ab his dissentientes alia proba-
bilia, contra alia esse dicimus. quid est
igitur, quod me impediat, ea, quae mihi
probabilia videantur, sequi; quae contra,
improbare; atque affirmandi arrogantiam
evitantes, fugere temeritatem, quae a fa-
cilitate diffidet plurimum? contra autem
omnia disputatur a nostris, quod hoc ip-

sum probabile elucere non posset, nisi ex utraque parte causarum esset facta contentio. sed haec explanata sunt in Academicis nostris satis, ut arbitror, diligenter. tibi autem, mi Cicero, quamquam in antiquissima nobilissimaque philosophia, Cratippo auctore, versaris, iis simillimo, qui ista praeclara pepererunt; tamen haec nostra, finitima vestris, ignota esse nolui. sed jam ad instituta pergamus. Quinque igitur rationibus propositis officii perfecti, quarum duae ad decus honestatemque pertinent; duae ad commodam vitam, copias, opes, facultates; quinta ad eligendi iudicium, si quando ea, quae dixi, pugnare inter se viderentur; honestatis pars confecta est, quam quidem tibi cupio esse notissimam. hoc autem, de quo nunc agimus, id ipsum est, quod utile appellatur; in quo verbo lapsa consuetudo deflectit de via, sensimque eo deducta est, ut, honestatem ab utilitate secernens, constitueret honestum esse aliquid, quod utile non esset, et utile, quod non honestum

um; qua nulla pernicies major hominum
vitae potuit afferri. summa quidem aucto-
ritate philosophi severe sane atque hone-
ste haec tria genera confusa cogitatione
distinguunt: quidquid enim justum sit,
id etiam utile esse censent: itemque quod
honestum, idem justum: ex quo efficitur,
ut, quidquid honestum sit, idem sit utile.
quod qui parum perspiciunt, hi saepe,
versutos homines et callidos admirantes,
malitiam sapientiam judicant: quorum er-
ror eripiendus est, opinioque omnis ad
eam spem traducenda, ut honestis confi-
liis justisque factis, non fraude et malitia,
se intelligant ea, quae velint, consequi
posse. quae ergo ad vitam hominum tu-
endam pertinent, partim sunt inanima, ut
aurum, argentum, ut ea quae gignuntur
e terra, ut alia ejusdem generis: partim
animalia, quae habent suos impetus, et re-
rum appetitus. eorum autem alia rationis
expertia sunt, alia ratione utentia: exper-
tes rationis sunt equi, boves, reliquae pe-
cudes, apes, quarum opere efficitur ali-

quid ad hominum usum atque vitam; ratione autem utentium duo genera ponunt, unum deorum, alterum hominum: deos placatos pietas efficiet et sanctitas: proxime autem et secundum deos, homines hominibus maxime utiles esse possunt. earumque item rerum, quae noceant et obfint, eadem divisio est: sed quia deos nocere non putant, his exceptis, homines hominibus obesse et prodesse plurimum arbitrantur: ea enim ipsa, quae inanima diximus, pleraque sunt hominum operis effecta, quae nec haberemus, nisi manus et ars accessissent; nec his sine hominum administratione uteremur: neque enim valetudinis curatio, neque navigatio, neque agricultura, neque frugum fructuumque reliquorum perceptio et conservatio sine hominum opera ulla esse potuisset. jam vero et earum rerum, quibus abundaremus, exportatio, et earum, quibus egere- mus, invectio, certe nulla esset, nisi his muneribus homines fungerentur. eademque ratione nec lapides e terra exciderent

tur ad usum nostrum necessarii, nec fer-
rum, aes, aurum, argentum effoderetur
penitus abditum sine hominum labore et
manu. Tecta vero, quibus et frigorum
vis pelleretur, et calorum molestiae seda-
rentur, unde aut initio generi humano
dari potuissent, aut postea subveniri, si aut
vi tempestatis, aut terrae motu, aut vetu-
state cecidissent, nisi communis vita ab ho-
minibus harum rerum auxilia petere didi-
cisset? adde ductus aquarum, derivatio-
nes fluminum, agrorum irrigationes, mo-
les oppositas fluctibus, portus manu fac-
tos; quae unde sine hominum opera ha-
bere possemus? ex quibus multisque aliis
perspicuum est, qui fructus, quaeque u-
tilitates ex rebus iis, quae sunt inanimae,
percipiantur, eas nos nullo modo sine ho-
minum manu atque opera capere potuisse.
qui denique ex bestiis fructus, aut quae
commoditas, nisi homines adjuvarent, per-
cipi posset? nam et qui principes inveni-
endi fuerunt, quem ex quaque bellua u-
sum habere possemus, homines certe fu-

erunt : nec hoc tempore sine hominum opera aut pascere eas, aut domare, aut tueri, aut tempestivos fructus ex iis capere, possemus : ab eisdemque et eae, quae nocent, interficiuntur ; et, quae usui possunt esse, capiuntur. quid enumerem artium multitudinem, sine quibus vita omnino nulla esse potuisset ? quid enim aegris subveniret ? quae esset oblectatio valentium, qui victus aut cultus, nisi tam multae nobis artes ministrarent ? quibus rebus ex-culta hominum vita tantum distat a victu et cultu bestiarum. urbes vero sine hominum coetu non potuissent nec aedificari, nec frequentari : ex quo leges moreaque constituti, tum juris aequa descriptio, certa-que vivendi disciplina ; quas res et mansuetudo animorum consecuta et verecundia est : effectumque, ut esset vita munitior ; atque ut dando et accipiendo, mutandisque facultatibus et commodis, nulla re egeremus. Longiores hoc loco sumus, quam necesse est. quis est enim, cui non perspicua sint illa, quae pluribus

verbis a Panaetio commemorantur; neminem, neque ducem belli, nec principem domi, magnas res et salutare sine hominum studiis gerere potuisse? commemoratur ab eo Themistocles, Pericles, Cyrus, Agesilaus, Alexander, quos negat sine adjumentis hominum tantas res efficere potuisse: utitur in re non dubia testibus non necessariis. atque ut magnas utilitates adipiscimur conspiratione hominum atque consensu; sic nulla tam detestabilis pestis est, quae non homini ab homine nascatur. est Dicaearchi liber de interitu hominum, Peripatetici magni et copiosi; qui, collectis caeteris causis, eluvionis, pestilentiae, vastitatis, belluarum etiam repentinae multitudinis, quarum impetu docet quaedam hominum genera esse consumpta; deinde comparat, quanto plures deleti sint homines hominum impetu, id est, bellis aut seditionibus, quam omni reliqua calamitate. cum igitur hic locus nil habeat dubitationis, quin homines plurimum hominibus et profint et ob-

sint ; primum hoc statuo esse virtutis, conciliare animos hominum, et ad usus suos adjungere. itaque, quae in rebus inanimis, quaeque in tractione belluarum sunt utiliter ad hominum vitam, artibus ea tribuuntur operosis : hominum autem studia, ad amplificationem nostrarum rerum prompta ac parata, virorum praestantium sapientia et virtute excitantur. etenim virtus omnis tribus in rebus fere vertitur : quarum una est in perspicendo, quid in quaque re verum sincerumque sit, quid consentaneum cuique, quid consequens, ex quo quaeque gignantur, quae cujusque rei causa sit : alterum, cohibere motus animi turbatos, quos Graeci *πάθη* nominant; appetitionesque, quas illi *ὀρμαί*, obediētes efficere rationi : tertium, iis, quibuscum congregamur, uti moderate et scienter, quorum studiis ea, quae natura desiderat, expleta cumulataque habeamus; per eosdemque, si quid importetur nobis incommodi, propulsemus; ulciscamurque eos, qui nocere nobis conati sunt, tanta-

que poena afficiamus, quantam aequitas humanitasque patitur. Quibus autem rationibus hanc facultatem assequi possimus, ut hominum studio complectamur, eaque teneamus, dicemus, neque ita multo post: sed pauca ante dicenda sunt. magnam vim esse in fortuna in utramque partem, vel secundas ad res vel adversas, quis ignorat? nam et, cum prospero flatu ejus utimur, ad exitus pervehimur optatos; et, cum reslavit, affligimur. haec igitur ipsa fortuna caeteros casus rariores habet; primum ab inanimis procellas, tempestates, naufragia, ruinas, incendia; deinde a bestiis ictus, morsus, impetus: haec ergo, ut dixi, rariora. at vero interitus exercituum, ut proxime triumphum, saepe multorum: clades imperatorum, ut nuper summi ac singularis viri; invidiae praeterea multitudinis, atque, ob eas, bene meritorum saepe civium expulsiões, calamitates, fugae: rursusque secundae res, honores, imperia, victoriae, quamquam fortuita sunt, tamen sine hominum,

opibus et studiis neutram in partem effici possunt. hoc igitur cognito, dicendum est, quonam modo hominum studia ad utilitates nostras allicere atque excitare possimus: quae si longior fuerit oratio, cum magnitudine utilitatis comparetur; ita fortassis etiam brevior videbitur. quaecumque igitur homines homini tribuunt ad eum augendum atque honestandum; aut benevolentiae gratia faciunt, cum aliqua de causa quempiam diligunt; aut honoris, si cuius virtutem suspiciunt, quemquedignum fortuna quam amplissima putant: aut cui fidem habent, et bene rebus suis consulere arbitrantur; aut cuius opes metuunt; aut contra a quibus aliquid expectant, ut cum reges popularesve homines largitiones aliquas proponunt; aut postremo pretio ac mercede ducuntur; quae sordidissima est illa quidem ratio et inquinatissima, et iis, qui ea tenentur, et illis, qui ad eam confugere conantur: male enim se res habet, cum, quod virtute effici debet, id tentatur pecunia. sed,

quoniam nonnunquam hoc subsidium necessarium est, quemadmodum sit utendum eo dicemus, si prius iis de rebus, quae virtuti propiores sunt, dixerimus. atque etiam subjiciunt se homines imperio alterius et potestati, pluribus de causis: ducuntur enim aut benevolentia, aut beneficiorum magnitudine, aut dignitatis praesentia, aut spe sibi id utile futurum, aut metu ne vi parere cogantur, aut spe largitionis promissionibusque capti, aut postremo (ut saepe in nostra republica videmus) mercede conducti. Omnium autem rerum nec aptius est quidquam ad opes tuendas ac tenendas, quam diligere, nec alienius, quam timeri. praeclare enim Ennius: 'quem metuunt, oderunt; quem quisque odit, perisse expetit.' multorum autem odiis nullas opes posse obistere, si antea fuit ignotum, nuper est cognitum. nec vero hujus tyranni solum (quem armis oppressa pertulit civitas, paretque cum maxime mortuo) interitus declarat, quantum odium hominum valeat ad pe-

Q

stem: sed reliquorum similes exitus tyrannorum; quorum haud fere quisquam talem interitum effugit: malus enim est custos diuturnitatis metus; contraque benevolentia fidelis vel ad perpetuitatem, sed iis, qui vi oppressos imperio coercent, sit sane adhibenda saevitia; ut heris in famulos, si aliter teneri non possunt: qui vero in libera civitate ita se instruunt, ut metuantur, his nihil esse potest dementius: quamvis enim demersae sint leges aliqujus opibus, quamvis timefacta libertas; emergunt tamen haec aliquando aut judiciis tacitis, aut occultis de honore suffragiis. acriores autem morsus sunt intermissae libertatis, quam retentae. quod igitur latissime patet, neque ad incolumitatem solum, sed etiam ad opes et potentiam valet plurimum, id amplectamur, ut metus absit, caritas retineatur; ita facillime, quae volumus, et privatis in rebus et in republica consequemur. etenim, qui se metui volent, a quibus metuentur, eodem metuant ipsi necesse est. quid enim

cenſemus ſuperiorem illum Dionyſium ? quo cruciatu timoris angitur ſolitus ? qui, cultros metuens tonforios, candente carbone ſibi adurebat capillum : quid Alexandrum Pheracum ? quo animo vixiſſe arbitramur ? qui (ut ſcriptum legimus), cum uxorem Theben admodum diligeret, tamen ad eam ex epulis in cubiculum veniens, barbarum, et eum quidem (ut ſcriptum eſt) compunctum notis Threiciis, diſtriſto gladio jubebat anteire : praemittebatque de ſtipatoribus ſuis, qui ſcrutarentur arcuſas muliebres, et, ne quod in veſtimentis occultaretur telum, exquirerent. ô miſerum, qui fidelioſum et barbarum et ſtigmatiam putaret, quam conjugem ! nec eum feſellit ; ab ea enim eſt ipſe propter pellicatus ſuſpicionem interfectus. nec vero ulla vis imperii tanta eſt, quae premente metu poſſit eſſe diuturna. teſtis eſt Phalaris, cujus eſt praeter caeteros nobilitata crudelitas ; qui non ex inſidiis interiit, ut is, quem modo dixi, Alexander ; non a paucis, ut hic Noſter ;

sed in quem universa Agrigentinorum multitudo impetum fecit. quid? Macedones nonne Demetrium reliquerunt, universique se ad Pyrrhum contulerunt? quid? Lacedaemonios injuste imperantes nonne repente omnes fere focii deseruerunt, spectatoresque se otiosos praebuerunt Leuctricae calamitatis? Externa libentius in tali re, quam domestica recordor. verumtamen, quamdiu imperium populi Romani beneficiis tenebatur, non injuriis, bella aut pro fociiis, aut de imperio gerebantur; exitus erant bellorum aut mites, aut necessarii; regum, populorum, nationum portus erat et refugium senatus; nostri autem magistratus imperatoresque ex hac una re maximam laudem capere studebant, si provincias, si focios aequitate et fide defendissent. itaque illud, patrocinium orbis terrae verius quam imperium, poterat nominari. senfim hanc consuetudinem et disciplinam jam antea minuebamur, post vero Syllae victoriam penitus amisimus: defitum est e-

nim videri quidquam in socios iniquum,
 cum extitisset in cives tanta crudelitas.
 ergo in illo secuta est honestam causam
 non honesta victoria: est enim ausus di-
 cere, hasta posita, cum bona in foro ven-
 deret et bonorum virorum, et locupletiu-
 um, et certe civium, 'praedam suam se
 vendere.' secutus est, qui in causa im-
 pia, victoria etiam foedior, non singulo-
 rum civium bona publicaret, sed univer-
 sas provincias regionesque uno calamita-
 tis jure comprehenderet. itaque, vexatis
 et perditis exteris nationibus, ad exem-
 plum amissi imperii portari in triumpho
 Massiliam vidimus; et ex ea urbe trium-
 phari, sine qua numquam nostri impera-
 tores ex Transalpinis bellis triumpharunt.
 multa praeterea commemorarem nefaria
 in socios, si hoc uno sol quidquam vidis-
 set indignius. jure igitur plectimur: nisi
 enim multorum impunita scelera tulisse-
 mus, numquam ad unum tanta pervenis-
 set licentia: a quo quidem rei familiaris
 ad paucos, cupiditatum ad multos im-

probos venit hereditas. nec vero umquam bellorum civilium semen et caussa deerit, dum homines perditam hastam illam cruentam et meminerint et sperabunt, quam P. Sylla cum vibrasset, dictatore propinquo suo, idem sexto et tricesimo anno post a sceleratiore hasta non recessit: alter autem, qui in illa dictatura scriba fuerat, in hac fuit quaestor urbanus. ex quo debet intelligi, talibus praemiis propositis, numquam defutura bella civilia. itaque parietes urbis modo stant et manent, iique ipsi jam extrema scelera metuentes; rem vero publicam penitus amisimus: atque in has clades incidimus (redeundum est enim ad propositum), dum metui quam carere esse et diligi maluimus. quae si populo Romano injuste imperanti accidere poterunt, quid debent putare singuli? quod cum perspicuum fit, benevolentiae vim esse magnam, metus imbecillam; sequitur, ut differamus, quibus rebus facillime possimus eam, quam volumus, adipisci cum honore et fide caritatem. sed ea non

pariter omnes egemus: nam ad cuiusque vitam institutam accommodandum est, a multisne opus sit, an fatis a paucis diligere certum igitur hoc sit, idque et primum et maxime necessarium, familiaritates habere fidas amantium nos amicorum, et nostra mirantium: haec enim est una res prorsus, ut non multum differat inter summos et mediocres viros; eaque utriusque est propemodum comparanda. honore, et gloria, et benevolentia civium fortasse non aequae omnes egent; sed tamen, si cui haec suppetunt, adjuvant aliquid quantum tum ad caetera, tum ad amicitias comparandas. Sed de amicitia alio libro dictum est, qui inscribitur Laelius. nunc dicamus de gloria; quamquam ea quoque de re duo sunt nostri libri: sed attingamus, quandoquidem ea in rebus maioribus administrandis adjuvat plurimum. summa igitur et perfecta gloria constat ex tribus his, si diligit multitudo, si fidem habet, si cum admiratione quadam honoris dignos putat. haec autem, si est sim-

pliciter breviterque dicendum, quibus rebus pariuntur a singulis, eisdem fere a multitudine. sed est alius quoque quidam aditus ad multitudinem, ut in universorum animos tamquam influere possimus, ac primum de illis tribus, quae ante dixi, benevolentiae praecepta videamus: quae quidem beneficiis capitur maxime: secundo autem loco benefica voluntate benevolentia movetur, etiam si res forte non suppetit: vehementer autem amor multitudinis commovetur ipsa fama et opinione liberalitatis, beneficentiae, iustitiae, fidei, omniumque earum virtutum, quae pertinent ad mansuetudinem morum et ad facilitatem: etenim illud ipsum, quod honestum decorumque dicimus, quia per se nobis placet, animosque omnium natura et specie sua commovet, maximeque quasi perlucet ex eis, quas commemoravi, virtutibus; idcirco illos, in quibus eas virtutes esse remur, a natura ipsa diligere cogimur. atque hae quidem causae diligendi gravissimae: possunt enim praeterea non-

nullae esse leviores. fides autem ut habeatur, duabus rebus effici potest; si existimabimur adepti conjunctam cum justitia prudentiam: nam et iis fidem habemus, quos plus intelligere quam nos arbitramur, quosque et futura prospicere credimus, et cum res agatur, in discrimenque ventum sit, expedire rem, et consilium ex tempore capere posse; hanc enim utilem homines existimant, veramque prudentiam: justis autem et fidis hominibus, id est, bonis, ita fides habetur, ut nulla sit in his fraudis injuriaeque suspicio: itaque his salutem nostram, his fortunas, his liberos rectissime committi arbitramur. harum igitur duarum ad fidem faciendam justitia plus pollet: quippe cum ea sine prudentia satis habeat auctoritatis, prudentia sine justitia nihil valeat ad faciendam fidem: quo enim quis versutior et callidior est, hoc invisior et suspectior, detracta opinione probitatis. quamobrem intelligentiae justitia conjuncta quantum volet habebit ad faciendam fidem virium:

R

[iustitia sine prudentia multum poterit; sine iustitia nihil valebit prudentia.] Sed ne quis sit admiratus, cur, cum inter omnes philosophos constet, a meque ipso saepe disputatum sit, qui unam haberet, omnes habere virtutes; nunc ita sejungam, quasi possit quisquam, qui non idem prudens sit, iustus esse: alia est illa, cum veritas ipsa limatur in disputatione, subtilitas; alia, cum ad opinionem communem omnis accommodatur oratio. quamobrem ut vulgus, ita nos hoc loco loquimur, ut alios fortes, alios bonos viros, alios prudentes dicamus: popularibus enim verbis est agendum et usitatis, cum loquimur de opinione populari; idque eodem modo fecit Panaetius. sed ad propositum revertamur. erat igitur ex tribus, quae ad gloriam pertinent, hoc tertium, ut cum admiratione hominum honore ab iis digni judicaremur. admirantur igitur communiter illi quidem omnia, quae magna et praeter opinionem suam animadvertunt: separatim autem in singulis,

perspiciunt nec opinata quaedam bona. itaque eos viros suspiciunt, maximisque effert laudibus, in quibus existimant se excellentes quasdam et singulares virtutes perspicere: despiciunt autem eos et contemnunt, in quibus nihil virtutis, nihil animi, nihil nervorum putant. non enim omnes eos contemnunt, de quibus male existimant: nam quos improbos, maledicos, fraudulentos putant, et ad faciendam injuriam instructos, eos contemnunt quidem neutiquam, sed de his male existimant. quamobrem (ut ante dixi) contemnuntur ii, qui nec sibi nec alteri, ut dicitur; in quibus nullus labor, nulla industria, nulla cura est. admiratione autem afficiuntur ii, qui anteire caeteros virtute putantur, et cum omni carere dedecore, tum vero iis vitiis, quibus alii non facile possunt obistere. nam et voluptates, blandissimae dominae; majores partes animi a virtute detorquent: et dolorum cum admoventur faces, praeter modum plerique exterrantur: vita, mors, divitiae, paupertas, omnes

*April
May 1827*

homines vehementissime permovent: quae qui in utramque partem excelso animo magnoque despiciunt, cumque aliqua his ampla et honesta res objecta est, totos ad se convertit et rapit; tum quis non admiretur splendorem pulchritudinemque virtutis? Ergo et haec animi despicientia admirabilitatem magnam facit; et maxime iustitia (ex qua una virtute boni viri appellantur) mirifica quaedam res multitudini videtur: nec injuria: nemo enim iustus esse potest, qui mortem, qui dolorem, qui exilium, qui egestatem timet; aut qui ea, quae his sunt contraria, aequitati anteponit. maximeque admirantur eum, qui pecunia non movetur; quod in quo viro perspectum sit, hunc igni spectatum arbitrantur. ita illa tria, quae proposita sunt ad gloriam, omnia iustitia conficit; et benevolentiam, quod prodesse vult plurimis; et, ob eandem causam, fidem; et admirationem, quod eas res spernit et negligit, ad quas plerique inflammati aviditate rapiuntur. ac mea quidem sententia omnis

ratio atque institutio vitae adjumenta hominum desiderat; in primisque, ut habeas quibuscum possis familiares conferre sermones; quod est difficile, nisi speciem prae te boni viri feras. ergo etiam solitario homini, atque in agro vitam agenti, opinio justitiae necessaria est: eoque etiam magis, quod, eam si non habebunt, injusti habebuntur, et nullis praesidiis septi multis afficiuntur injuriis. atque iis etiam, qui vendunt, emunt, conducunt, locant, contrahendisque negotiis implicantur, justitia ad rem gerendam necessaria est: cujus tanta vis est, ut ne illi quidem, qui maleficio et scelere pascuntur, possint sine ulla particula justitiae vivere: (nam, qui eorum cuiuspiam, qui una latrocinantur, furatur aliquid aut eripit, is sibi ne in latrocinio quidem relinquit locum): ille autem, qui archipirata dicitur, nisi aequabiliter praedam dispertiat, aut interficiatur a sociis, aut relinquatur. quinetiam leges latronum esse dicuntur, quibus pareant, quas observent: itaque propter aequabilem praedae parti-

tionem et Bardylis Illyrius latro, de quo est apud Theopompum, magnas opes habuit; et multo majores Viriatus Lusitanus, cui quidem etiam exercitus nostri imperatoresque cesserunt; quem C. Laelius, is, qui sapiens usurpatur, praetor fregit et comminuit, ferocitatemque ejus ita repressit, ut facile bellum reliquis traderet. cum igitur tanta vis justitiae sit, ut ea etiam latronum opes firmet atque augeat, quantam ejus vim inter leges et judicia et in constituta republica fore putamus? Mihi quidem non apud Medos solum, ut ait Herodotus, sed etiam apud majores nostros, justitiae fruendae causa videntur olim bene morati reges constituti. nam, cum premeretur inops multitudo ab iis, qui majores opes habebant, ad unum aliquem confugiebant, virtute praestantem, qui, cum prohiberet injuria tenuiores, aequitate constituenda summos cum infimis pari jure retinebat. eademque constituendarum legum fuit causa, quae regum: jus enim semper quaesitum est aequabile; ne-

que enim aliter esset jus: id si ab uno iusto et bono viro consequerentur, eo erant contenti: cum id minus contingeret, leges sunt inventae, quae cum omnibus semper una atque eadem voce loquerentur. ergo hoc quidem perspicuum est, eos ad imperandum deligi solitos, quorum de iustitia magna esset opinio multitudinis. adjuncto verò, ut iidem etiam prudentes haberentur, nihil erat, quod homines his auctoribus non posse consequi se arbitrantur. omni igitur ratione colenda, et retinenda iustitia est; tum ipsa propter sese; nam aliter iustitia non esset: tum propter amplificationem honoris et gloriae. sed, ut pecuniae non quaerendae solum ratio est, sed etiam collocandae, quae perpetuos sumtus suppeditet, nec solum necessarios, sed etiam liberales; sic gloria et quaerenda et collocanda ratione est. quamquam praeclare Socrates 'hanc viam ad gloriam proximam et quasi compendiarium' dicebat 'esse, si quis id ageret, ut, qualis haberi vellet, talis esset.' quod si qui si-

mulatione et inani ostentatione, et ficto non modo sermone, sed etiam vultu, stabilem se gloriam consequi posse rentur, vehementer errant. vera gloria radices agit, atque etiam propagatur: ficta omnia celeriter, tanquam flosculi, decidunt, nec simulatum potest quidquam esse diuturnum. testes sunt permulti in utramque partem; sed, brevitatis causa, familia contentierimus una: Tib. enim Gracchus, P. filius, tamdiu laudabitur, dum memoria rerum Romanarum manebit: at ejus filii, nec vivi probabantur bonis, et mortui numerum obtinent jure caesorum. Qui igitur adipisci veram gloriam velit, justitiae fungatur officiis. ea quae essent, dictum est in libro superiore. sed, ut facillime, quales simus, tales esse videamur, etsi in eo ipso vis maxima est, ut simus ii, qui haberi velimus; tamen quaedam praecepta danda sunt: nam, si quis ab ineunte aetate habet causam celebritatis et nominis, aut a patre acceptam (quod tibi, mi Cicero, arbitror contigisse), aut aliquo ca-

su atque fortuna; in hunc oculi omnium
 conjiciuntur, atque in eum, quid agat,
 quemadmodum vivat, inquiritur; et, tam-
 quam in clarissima luce versetur, ita nul-
 lum obscurum potest nec dictum ejus esse
 nec factum. quorum autem prima aetas,
 propter humilitatem et obscuritatem, in
 hominum ignoratione versatur; hi, simul
 ac juvenes esse coeperunt, magna spectare,
 et ad ea rectis studiis debent contendere;
 quod eo firmiore animo facient, quia non
 modo non invidetur illi aetati, verum eti-
 am favetur. prima igitur est adolescenti
 commendatio ad gloriam, si qua ex belli-
 cis rebus comparari potest, in qua multi
 apud majores nostros exstiterunt; semper
 enim fere bella gerebantur. tua autem ae-
 tas incidit in id bellum, cujus altera pars
 sceleris nimium habuit, altera felicitatis
 parum: quo tamen in bello, cum te Pom-
 peius alae alteri praefecisset, magnam lau-
 dem et a summo viro et ab exercitu con-
 sequebare, equitando, jaculando, omni
 militari labore tolerando. atque ea quidem

tua laus pariter cum republica cecidit: mihi autem haec oratio suscepta non de te est, sed de genere toto: quamobrem ad ea, quae restant, pergamus. ut igitur in reliquis rebus multo maiora sunt opera animi, quam corporis; sic hae res, quas persequimur ingenio ac ratione, gratiores sunt, quam illae, quas viribus. prima igitur commendatio proficiscitur a modestia, tum pietate in parentes, tum in suos benevolentia. facillime autem et in optimam partem cognoscuntur adolescentes, qui se ad claros et sapientes viros, bene consulentes reipublicae, contulerunt; quibuscum si frequentes sint, opinionem afferunt populo, eorum fore se similes, quos sibi ipsi delegerint ad imitandum. P. Rutilii adolescentiam, ad opinionem et innocentiae et juris scientiae, P. Mutii commendavit domus: nam L. quidem Crassus, cum esset admodum adolescens, non aliunde mutuatus est, sed sibi ipse peperit maximam laudem ex illa accusatione nobili et gloriosa, et, qua aetate qui exercentur, laude affici

solent (ut de Demosthene accepimus); ea
aetate L. Crassius ostendit, id se in foro op-
time jam facere, quod etiam tum poterat
domi cum laude meditari. Sed, cum du-
plex ratio sit orationis, quarum in altera
sermo sit, in altera contentio; non est id
quidem dubium, quin contentio orationis
majorem vim habeat ad gloriam: ea est
enim, quam eloquentiam dicimus: sed ta-
men difficile dictu est, quantopere conci-
liet animos comitas affabilitasque sermo-
nis. exstant epistolae et Philippi ad Ale-
xandrum, et Antipatri ad Cassandrum, et
Antigoni ad Philippum filium, trium pru-
dentissimorum (sic enim accepimus), qui-
bus praecipunt, ut oratione benigna mul-
titudinis animos ad benevolentiam allici-
ant, militesque blando appellando sermo-
ne deliniant. quae autem in multitudine
cum contentione habetur oratio, ea saepe
universam excitat: magna est enim admi-
ratio copiose sapienterque dicentis; quem
qui audiunt, intelligere etiam et sapere
plus quam caeteros arbitrantur: si vero

ineſt in oratione miſta modeſtiae gravitas, nil admirabilius fieri poteſt; eoque magis, ſi ea ſunt in adolescente. ſed, cum ſint plura cauſarum genera, quae eloquentiam deſiderant, multique in noſtra republica adoleſcentes, et apud iudices et apud ſenatum, dicendo laudem aſſecuti ſint; maxima admiratio eſt in iudiciis: quorum ratio duplex eſt; nam et ex accuſatione et deſenſione conſtat; quarum etſi laudabilior eſt deſenſio, tamen etiam accuſatio probata perſaepe eſt. dixi paullo ante de Craſſo. idem fecit adoleſcens M. Antonius. etiam P. Sulpitii eloquentiam accuſatio illuſtravit, cum ſeditioſum et inutilem civem, C. Norbanum, in iudicium vocavit. ſed hoc quidem non eſt ſaepe faciendum; nec umquam niſi aut reipublicae cauſa, ut ii, quos ante dixi; aut ulciſcendi, ut duo Luculli; aut patrocinii, ut nos pro Siculis: pro Sardis Julius. in accuſando etiam Manio Aquilio L. Fufii cognita induſtria eſt. ſemel igitur, aut non ſaepe certe: ſine erit, cui faciendum ſit ſaepius, reipublicae

tribuat hoc muneris, cujus inimicos ulcisci saepius, non est reprehendendum. modus tamen adsit: duri enim hominis, vel potius vix hominis videtur, periculum capitis inferre multis. id cum periculosum ipsi est, tum etiam sordidum ad famam, committere ut accusator nominere: quod contigit M. Bruto, summo genere nato, illius filio, qui juris civilis in primis peritus fuit. atque etiam hoc praeceptum officii diligenter tenendum est, ne quem umquam innocentem iudicio capitis arceffas: id enim sine scelere fieri nullo pacto potest: nam quid est tam inhumanum, quam eloquentiam, a natura ad salutem hominum et ad conservationem datam, ad bonorum pestem perniciemque convertere? nec tamen, ut hoc fugiendum est, ita habendum est religioni, nocentem aliquando, modo ne nefarium impiumque, defendere: vult hoc multitudo, patitur consuetudo, fert etiam humanitas. iudicis est, semper in causis verum sequi; patroni, nonnumquam verisimile, etiam si minus

fit verum, defendere: quod scribere: praefertim cum de philosophia scriberem, non auderem, nisi idem placeret gravissimo Stoicorum Panaetio. maxime autem et gloria paritur et gratia defensionibus; eoque major, si quando accidit, ut ei subveniatur, qui potentis alicujus opibus circumveniri urgerique videatur: ut nos et saepe alias, et adolēscētes contra L. Sullae dominantis opes pro Sex. Roscio Amerino fecimus; quae, ut scis, exstat oratio. Sed expositis adolēscētiū officiis, quae valeant ad gloriam adipiscendam, deinceps de beneficentia ac liberalitate dicendum est: cujus est ratio duplex; nam aut opera benigne fit indigentibus, aut pecunia: facilius est haec posterior, locupleti praefertim; sed illa lautior ac splendidior, et viro forti clarioque dignior: quamquam enim in utroque inest gratificandi liberalis voluntas, tamen altera ex arca, altera ex virtute depromitur: largitioque, quae fit ex re familiari, fontem ipsum benignitatis exhaurit: ita benigni-

tate benignitas tollitur; qua quo in plures usus sis, eo minus in multos uti possis. at qui opera, id est, virtute et industria, benefici et liberales erunt; primum quo pluribus profuerint, eo plures ad benigne faciendum adiutores habebunt; deinde consuetudine beneficentiae paratiores erunt, et tamquam exercitiores, ad bene de multis promerendum. praeclare in epistola quadam Alexandrum filium Philip-
pus accusat, quod largitione benevolentiam Macedonum confectetur: ‘ quae te, ‘ malum!’ inquit, ‘ ratio in istam spem ‘ induxit, ut eos tibi fideles putares fore, ‘ quos pecunia corrupisses? an tu id agis, ‘ ut Macedones non te regem suum, sed ‘ ministrum et praebitorem sperent fore?’ bene ‘ ministrum et praebitorem,’ quia sordidum regi: melius etiam, quod largitionem ‘ corruptelam’ esse dixit; fit enim deterior, qui accipit, atque ad idem semper exspectandum paratior. hoc ille filio; sed praeceptum putemus omnibus. quamobrem id quidem non dubium est, quin

illa benignitas, quae constat ex opera et industria, et honestior fit, et latius pateat, et possit prodesse pluribus: nonnumquam tamen est largiendum, nec hoc benignitatis genus omnino repudiandum est; et saepe idoneis hominibus indigentibus de re familiari impertiendum: sed diligenter atque moderate: multi enim patrimonia effuderunt inconsulte largiendo: quid autem est stultius, quam, quod libenter facias, curare ut id diutius facere non possis: atque etiam sequuntur largitionem rapinae: cum enim dando egere coeperint, alienis bonis manus afferre coguntur: ita, cum benevolentiae comparandae causa benefici esse velint, non tanta studia assurgunt eorum, quibus dederunt, quantum odia eorum, quibus ademerunt. quamobrem nec ita claudenda est res familiaris, ut eam benignitas aperire non possit; nec ita referenda, ut pateat omnibus: modus adhibeatur, isque referatur ad facultates: omnino meminisse debemus id, quod nostris hominibus saepissime usurpatum

jam in proverbii consuetudinem venit,
'largitionem fundum non habere:' et-
enim quis potest modus esse, cum et
idem qui consuêrunt, et idem illud alii
desiderent? Omnino duo sunt genera
largorum, quorum alteri prodigi, alteri
liberales: prodigi, qui epulis et viscerati-
onibus, et gladiatoriiis muneribus, ludo-
rum venationumque apparatu, pecunias
profundunt in eas res, quarum memori-
am aut brevem aut nullam omnino sint
relicturi: liberales autem, qui suis faculta-
tibus aut captos a praedonibus redimunt,
aut aes alienum suscipiunt amicorum, aut
in filiarum collocatione adjuvant, aut
opitulantur in re vel quaerenda vel au-
genda. itaque miror, quid in mentem ve-
nerit Theophrasto, in eo libro, quem de
divitiis scripsit; in quo multa praeclare,
illud absurde: est enim multus in laudan-
da magnificentia et apparatione populari-
um munerum, taliumque sumtuum facul-
tatem fructum divitiarum putat: mihi
autem ille fructus liberalitatis, cujus pau-

ca exempla posui, multo et major videtur et certior. quanto Aristoteles gravius et verius nos reprehendit, qui has pecuniarum effusiones non admiremur, quæ fiunt ad multitudinem deliniendam? at, 'ii, qui ab hoste obsidentur, si emere a-
' quæ sextarium mina cogantur, hoc primo incredibile nobis videri, omnesque
' mirari; sed, cum attenderint, veniam
' necessitati dare: in his immanibus jacturis infinitisque sumtibus nihil nos mag-
' nopere mirari; cum praesertim nec ne-
' cessitati subveniatur, nec dignitas auge-
' atur; ipsaque illa delectatio multitudi-
' nis fit ad breve exiguumque tempus;
' eaque a levissimo quoque; in quo tamen
' ipso una cum satietate memoria quoque
' moriatur voluptatis.' bene etiam colligit, 'haec pueris, et mulierculis, et servis,
' et fervorum simillimis liberis, esse grata:
' gravi vero homini, et ea, quæ fiunt, ju-
' dicio certo ponderanti, probari posse
' nullo modo.' quamquam intelligo, in nostra civitate inveterasse etiam bonis

temporibus, ut splendor aedilitatum ab optimis viris postuletur: itaque et P. Crassus, cum cognomine dives, tum copiis, functus est aedilitio maximo munere: et paullo post L. Crassus, cum omnium hominum moderatissimo, Q. Mutio, magnificentissima aedilitate functus est: deinde C. Claudius, Appii filius: multi post, Luculli, Hortensius, Silanus: omnes autem P. Lentulus, me consule, vicit superiores: hunc est Scaurus imitatus. magnificentissima vero nostri Pompeii munera secundo consulatu: in quibus omnibus quid mihi placeat, vides. Vitanda tamen est suspicio avaritiae. Mamercus, homini ditissimo, praetermissio aedilitatis consulatus repulsam attulit. quare et si postulatur a populo, bonis viris si non desiderantibus, attamen approbantibus, faciendum est, modo pro facultatibus; nos ipsi ut fecimus: et si quando aliqua res major, atque utilior, populari largitione acquiritur; ut Orestis nuper prandia in semitis decumae nomine magno honori fuerunt. ne Marco qui-

dem Scio vitio datum est, quod in caritate annonae assē modium populo dedit: magna enim se et inveterata invidia, nec turpi jactura, quando erat aedilis, nec maxima liberavit. sed honori summo nuper nostro Miloni fuit, quod gladiatoribus emtis reipublicae causa, quae salute nostra continebatur, omnes P. Clodii conatus furoresque compressit. causa igitur largitionis est, si aut necesse est, aut utile: in his autem ipsis mediocritatis regula optima est. L. quidem Philippus Q. filius, magno vir ingenio in primisque clarus, gloriari solebat, se sine ullo munere adeptum esse omnia, quae haberentur amplissima. dicebat idem C. Curio. nobis quoque licet in hoc quodammodo gloriari: nam pro amplitudine honorum, quos cunctis suffragiis adepti sumus nostro quidem anno, quod contigit eorum nemini, quos modo nominavi, sane exiguus sumtus aedilitatis fuit. atque etiam illae impensae meliores; muri, navalia, portus, aquarum ductus, omniaque quae ad usum reipub-

licae pertinent: quamquam quod praefens
tamquam in manum datur, jucundius est;
tamen haec in posterum gratiora. theatra,
porticus, nova templa, verecundius re-
prehendo propter Pompeium: sed doctis-
simi non probant; ut et hic ipse Panaetius,
quem multum in his libris secutus sum,
non interpretatus; et Demetrius Phale-
reus, qui Periclem principem Graeciae
vituperat, quod tantam pecuniam in prae-
clara illa propylaea conjecerit. sed de hoc
genere toto in iis libris, quos de republica
scripsi, diligenter est disputatum. tota igitur
ratio talium largitionum genere viti-
osa est, temporibus necessaria; et tum ip-
sa et ad facultates accommodanda, et me-
diocritate moderanda est. In illo autem
altero genere largiendi, quod a liberalita-
te proficiscitur, non uno modo in dispa-
ribus causis affecti esse debemus. alia
caussa est ejus, qui calamitate premitur;
et ejus, qui res meliores quaerit, nullis
suis rebus adversis. propensior benignitas
esse debet in calamitosos, nisi forte erunt

digni calamitate: in iis tamen, qui se ad
juvari volent, non ut ne affligantur, sed
ut altiore gradum adscendant, restrictum
omnino esse nullo modo debemus; sed in
deligendis idoneis iudicium et diligentiam
adhibere: nam praeclare Ennius;

Benefacta male locata malefacta arbitror.

quod autem tributum est bono viro et
grato, in eo, cum ex ipso fructus est, tum
etiam ex caeteris: temeritate enim remo-
ta, gratissima est liberalitas; eoque eam
studiosius plerique laudant, quod summum
cujusque bonitas commune perfugium est
omnium. danda igitur opera est, ut iis be-
neficiis quam plurimos afficiamus, quo-
rum memoria liberis posterisque prodatur
ut iis ingratis esse non liceat: omnes enim
immemorem beneficii oderunt; eamque
injuriam in deterrenda liberalitate fieri
etiam fieri; eumque, qui faciat, commu-
nem hostem tenuiorum putant. atque
haec benignitas etiam reipublicae utilis est
redimi e servitute captos, locupletari te-
nuiore; quod quidem vulgo solitum fuit

ordine nostro, in oratione Crassi scriptum copiose videmus. hanc ergo consuetudinem benignitatis largitioni munerum longe antepono: haec est gravium hominum atque magnorum; illa quasi assentatorum populi, multitudinis levitatem voluptate quasi titillantium. conveniet autem, cum in dando munificum esse, tum in exigendo non acerbum; in omni re contrahenda, vendendo, emendo, conducendo, locando, vicinitatibus et confiniis, equum et facilem; multa multis de jure suo cedentem; a litibus vero, quantum liceat, et nescio an paullo plus etiam quam liceat, abhorrentem: est enim non modo liberale, paullum nonnumquam de suo jure decedere, sed interdum etiam fructuosum. habenda autem est ratio rei familiaris, quam quidem dilabi sinere, flagitiosum est; sed ita, ut illiberalitatis avaritiaeque absit suspicio: posse enim liberalitate uti, non spoliantem se patrimonio, nimis est pecuniae fructus maximus. recte etiam a Theophrasto est laudata hospita-

litas: est enim, ut mihi quidem videtur, valde decorum, patere domos hominum illustrium illustribus hospitibus: idque etiam reipublicae est ornamento, homines externos hoc liberalitatis genere in urbe nostra non egere: est autem etiam vehementer utile iis, qui honeste posse multum volunt, per hospites apud externos populos valere opibus et gratia. Theophrastus quidem scribit, Cimonem Athenis etiam in suos curiales Laciadas hospitalem fuisse: ita enim instituisse, et villicis imperavisse, ut omnia praeberentur, quicumque Laciades in villam suam devertisset. Quae autem opera, non largitione beneficidantur, haec tum in universam rempublicam, tum in singulos cives conferuntur: nam in jure cavere, consilio juvare, atque hoc scientiae genere prodesse quam plurimis, vehementer et ad opes augendas pertinet et ad gratiam, itaque cum multis praeclara majorum, tum quod optimi constituti juris civilis summo semper honore fuit cognitio atque interpretatio

quam quidem, ante hanc confusionem temporum, in possessione sua principes retinuerunt; nunc, ut honores, ut omnes dignitatis gradus, sic hujus scientiae splendor deletus est: idque eo indignius, quod eo tempore hoc contigit, cum is esset, qui omnes superiores, quibus honore par esset, scientia facile vicisset. haec igitur opera grata multis, et ad beneficiis obstringendos homines accommodata. atque huic arti finitima est dicendi gravior facultas, et gratior, et ornatior. quid enim eloquentia praestabilius, vel admiratione audientium, vel spe indigentium, vel eorum, qui defensi sunt, gratia? huic quoque ergo a majoribus nostris est in toga dignitatis principatus datus. disertis igitur hominis, et facile laborantis, quodque in patriis est moribus, multorum causas et non gravate et gratuito defendentis, beneficia et patrocinia late patent. admonebat me res, ut hoc quoque loco intermissionem eloquentiae, ne dicam interitum, deplorarem, ni vereretur, ne de me ipse aliquid viderer

queri. sed tamen videmus, quibus exstinctis oratoribus, quam in paucis spes, quanto in paucioribus facultas, quam in multis sit audacia. cum autem omnes non possunt, ne multi quidem, aut jurisperiti esse aut disertis; licet tamen opera prodesse multis beneficia petentem, commendantem iudicibus et magistratibus, vigilantem pro re alterius, eos ipsos, qui aut consuluntur aut defendunt, rogantem: quod qui faciunt, plurimum gratiae consequuntur, latissimeque eorum manat industria. jam illud non sunt admonendi (est enim in promptu), ut animadvertant, cum juvare alios velint, ne quos offendant: saepe enim aut eos laedunt, quos non debent; aut eos, quos non expedit: si imprudentes, negligentiae est; si scientes, temeritatis. utendum etiam est excusatione adversus eos, quos invitus offendas, quaecumque possis, quare id, quod feceris, necesse fuerit, nec aliter facere potueris: caeterisque operis et officiis erit id, quod violatum est, compensandum. Sed, cum

in hominibus juvandis aut mores spectari aut fortuna soleat, dictu quidem est proclive, itaque vulgo loquuntur, se in beneficiis collocandis mores hominum, non fortunam sequi. honesta oratio est: sed quis est tandem, qui inopis et optimi viri causae non anteponat, in opera danda, gratiam fortunati et potentis? a quo enim expeditior et celerior remuneratio fore videtur, in eum fere est voluntas nostra propensior. sed animadvertendum est diligenter, quae natura rerum sit: nimirum enim inops ille, si bonus est vir, etiam si referre gratiam non potest, habere certe potest. commode autem, quicumque dixit; ‘pecuniam qui habeat, non reddidisse; qui reddiderit, non habere: gratiam autem et qui retulerit, habere; et qui habeat, retulisse.’ at, qui se locupletes, honoratos, beatos putant; hi ne obligari quidem beneficio volunt: quinetiam beneficium se dedisse arbitrantur, cum ipsi quamvis magnum aliquid acceperint: atque etiam a se postulari aut exspectari aliquid suspican-

tur: patrocini^{tro}o vero se ufos, et clientes appellari, mortis instar putant. at vero ille tenuis, cum, quidquid factum sit, se spectatum, non fortunam putet; non modo illi, qui est meritus, sed etiam illis, a quibus exspectat (eget enim multis), gratum se videri studet: neque vero verbis augere suum munus, si quo forte fungitur, sed etiam extenuat. videndumque illud est, quod, si opulentum fortunatumque defenderis; in uno illo, aut forte in liberis ejus, manet gratia: sin autem inopem, probum tamen et modestum; omnes non improbi humiles, quae magna in populo multitudo est, praefidium sibi paratum vident. quamobrem melius apud bonos, quam apud fortunatos, beneficium collocari puto. danda omnino opera est, ut omni generi satisfacere possimus: sed, si res in contentionem veniet, nimirum Themistocles est auctor adhibendus, qui, cum consuleretur, utrum bono viro pauperi, an minus probato diviti filiam collocaret; 'ego vero,' inquit, 'malo virum,

qui pecunia egeat, quam pecuniam, quae viro. sed corrupti mores depravatique sunt admiratione divitiarum; quarum magnitudo quid ad unumquemque nostrum pertinet? illum fortasse adjuvat, qui habet: ne id quidem semper: sed fac juvare; potentior fane fit, honestior vero quomodo? quod si etiam bonus erit vir, ne impediunt divitiae, quo minus juvetur, modo ne adjuvent; sitque omnium iudicium, non quam locuples, sed qualis quisque sit. extremum autem praeceptum in beneficiis operaque danda est; ne quid contra aequitatem contendas, ne quid pro injuria: fundamentum enim perpetuae commendationis et famae est iustitia, sine qua nihil potest esse laudabile. Sed quoniam de eo genere beneficiorum dictum est, quae ad singulos spectant; deinceps de iis, quae ad universos, quaeque ad rempublicam pertinent, disputandum est. eorum autem ipsorum partim ejusmodi sunt, ut ad universos cives pertineant; partim singulos ut attingant; quae sunt

etiam graviora. danda est opera omnino, si possit, utrisque; nec minus, ut etiam singulis consulatur: sed ita, ut ea res aut proficiat, aut certe ne obsit reipublicae. C. Gracchi frumentaria magna largitio; exhaustum igitur aerarium: modica M. Octavii, et reipublicae tolerabilis, et plebi necessaria; ergo et civibus et reipublicae salutaris. in primis autem videndum erit ei, qui rempublicam administrabit, ut suum quisque teneat, neque de bonis privatorum publice diminutio fiat: perniciosum enim Philippus, in tribunatu cum legem agrariam ferret, quam tamen antiquam facile passus est, et in eo vehementer moderatum praebebat; sed, cum in agendis multa populariter, tum illud male, 'non esse in civitate duo millia hominum, qui rem haberent.' capitalis oratio, et aequationem bonorum pertinens; quae peste quae potest esse major? hanc enim ob causam maxime, ut sua tenerentur reipublicae civitatesque constitutae sunt, nam, etsi duce natura congregabantur,

homines, tamen, spe custodiae rerum suarum, urbium praefidia quaerebant. danda etiam opera est, ne, quod apud majores nostros saepe fiebat, propter aerarii tenuitatem assiduitatemque bellorum, tributum sit conferendum: idque ne eveniat, multo ante erit providendum. sin quae necessitas hujus muneris alicui reipublicae obvenit (malo enim alteri, quam nostrae ominari; neque tantum de nostra, sed de omni republica disputo), danda erit opera, ut omnes intelligant, si salvi esse velint, necessitati esse parendum. atque etiam omnes, qui rempublicam gubernabunt, consulere debebunt, ut earum rerum copia sit, quae sunt necessariae; quarum qualis comparatio fieri soleat et debeat, non est necesse disputare: est enim in promptu, tantum locus attingendus fuit. caput autem est in omni procuratione negotii et muneris publici, ut avaritiae pelatur etiam minima suspicio. 'utinam,' inquit C. Pontius Samnis, 'ad illa tempora me fortuna reservavisset, et tum essem

‘ natus, si quando Romani dona accipere
‘ coepissent! non essem passus diutius eos
‘ imperare.’ nae illi multa saecula exspec-
tanda fuerunt: modo enim hoc malum in
hanc rempublicam invasit: itaque facile
patior tum potius Pontium fuisse, siqui-
dem in illo tantum fuit roboris. nondum
centum et decem anni sunt, cum de pecu-
niis repetundis a L. Pisone lata est lex,
nulla antea cum fuisset: at vero postea tot
leges, et proximae quaeque duriores; tot
rei, tot damnati, tantum Italicum bellum
propter iudiciorum metum excitatum;
tanta sublatis legibus et iudiciis, expilatio
direptioque sociorum, ut imbecillitate a-
liorum, non nostra virtute valeamus.
Laudat Africanum Panaetius, quod fue-
rit abstinens. quidni laudet? sed in illo
alia maiora: laus enim abstinentiae non
hominis est solum, sed etiam temporum
illorum. omni Macedonum gaza, quae
fuit maxima, potitus est Paulus: tantum
in aerarium pecuniae invexit, ut unus
imperatoris praeda finem attulerit tribu-

torum: at hic nihil domum suam praeter
memoriam nominis sempiternum detulit.
imitatus patrem Africanus, nihilo locu-
pletior Carthagine everfa. quid? qui ejus
collega in censura fuit, L. Mummius,
numquid copiosior, cum copiosissimam
urbem funditus sustulisset? Italiam orna-
re, quam domum suam, maluit: quam-
quam, Italia ornata, domus ipsa mihi vi-
detur ornatio. nullum igitur vitium te-
trius est (ut eo, unde digressa est, referat
se oratio), quam avaritia; praesertim in
principibus rempublicam gubernantibus:
habere enim quaestui rempublicam non
modo turpe est, sed sceleratum etiam et
nefarium. itaque quod Apollo Pythius
oraculum edidit, 'Spartam nulla re alia,
nisi avaritia, esse perituram,' id videtur
non solum Lacedaemoniis, sed et omnibus
opulentis populis praedixisse. nulla autem
re conciliare facilius benevolentiam mul-
titudinis possunt ii, qui reipublicae prae-
sunt, quam abstinentia et continentia. qui
vero se populares volunt, ob eamque

causam aut agrariam rem tentant, ut possesores suis sedibus pellantur; aut pecunias creditas debitoribus condonandas putant; ii labefactant fundamenta reipublicae, concordiam primum, quae esse non potest, cum aliis adimuntur, aliis condonantur pecuniae: deinde aequitatem, quae tollitur omnis, si habere suum cuique non licet: id enim est proprium (ut supra dixi) civitatis atque urbis, ut sit libera, et non sollicita suae rei cuiusque custodia. atque in hac perniciem reipublicae ne illam quidem consequuntur, quam putant, gratiam: nam, cui res erepta est, est inimicus; cui data, etiam dissimulat se accipere voluisse, et maxime in iis pecuniis creditis occultat suum gaudium, ne videatur non fuisse solvendo. at vero ille, qui accipit injuriam, et meminit, et prae se fert dolorem suum. nec, si plures sunt ii, quibus improbe datum est, quam illi, quibus iniuste ademptum est, idcirco plus etiam valent: non enim numero haec judicantur, sed pondere. quam autem habet aequitate

tem, ut agrum multis annis aut etiam faeculis ante possessum, qui nullum habuit, habeat; qui autem habuit, amittat? Ac propter hoc injuriæ genus Lacedaemonii Lyfandrum Ephorum expulerunt: Agin regem, quod numquam antea apud eos acciderat, necaverunt; ex eoque tempore tantae discordiae secutae sunt, ut et tyranni existerent, et optimates exterminarentur, et praeclarissime constituta respublica dilaberetur: nec vero solum ipsa cecidit, sed etiam reliquam Graeciam evertit contagionibus malorum, quae a Lacedaemoniis profecta manarunt latius. quid? nostros Gracchos, Tib. Gracchi summi viri filios, Africani nepotes, nonne agrariae contentiones perdiderunt? at vero Aratus Sicyonius jure laudatur, qui, cum ejus civitas quinquaginta annos a tyrannis teneretur, profectus Argis Sicyonem clandestino introitu urbe est potitus: cumque tyrannum Nicoclem improvise oppressisset, sexcentos exsules, qui fuerant ejus civitatis locupletissimi, restituit,

remque publicam adventu suo liberavit. sed, cum magnam animadverteret in bonis et possessionibus difficultatem, quod et eos, quos ipse restituerat, quorum bona alii possederant, egere iniquissimum esse arbitrabatur; et quinquaginta annorum possessiones movere non nimis aequum putabat, propterea quod tam longo spatio multa hereditatibus, multa emtionibus, multa dotibus tenebantur sine injuria; judicavit, neque illis adimi, neque his non satisfieri, quorum illa fuerant, oportere. cum igitur statuisset, opus esse ad eam rem constituendam pecunia, Alexandriam se proficisci velle dixit, remque integram ad reditum suum jussit esse: isque celeriter ad Ptolemaeum suum hospitem venit, qui tum regnabat alter post Alexandriam conditam: cui cum exposuisset, patriam se liberare velle, causamque docuisset, a rege opulento vir summus facile impetravit, ut grandi pecunia adjuvaretur: quam cum Sicyonem attulisset, adhibuit sibi in consilium quindecim privi-

cipēs, cum quibus causas cognovit, et
eorum, qui aliena tenebant, et eorum,
qui sua amiserant: perfecitque, aestiman-
dis possessionibus, ut persuaderent aliis,
ut pecuniam accipere mallent, possessio-
nibus cederent; aliis, ut commodius pu-
tarent numerari sibi quod tanti esset,
quam suum recuperare: ita perfectum est,
ut omnes concordia constituta sine quere-
la discederent. O virum magnum, dignum-
que qui in nostra republica natus esset!
sic par est agere cum civibus; non, ut bis
eam vidimus, hastam in foro ponere, et
bona civium voci subicere praeconis. at
ille Graecus (id quod fuit sapientis et
praestantis viri) omnibus consulendum
putavit: eaque est summa ratio et sapien-
tia boni civis, commoda civium non divel-
lere, atque omnes aequitate eadem con-
tinere. habitent gratis in alieno: quid ita?
ut, cum ego emerim, aedificarim, tuear,
pendam, tu, me invito, fruare meo?
quid est aliud aliis sua eripere, aliis dare
aliena? tabulae vero novae quid habent

argumenti, nisi ut emas mea pecunia fundum; cum tu habeas, ego non habeam pecuniam? Quamobrem ne sit aes alienum, quod reipublicae noceat, providendum est (quod multis rationibus caveri potest): non, si fuerit, ut locupletes suum perdant, debitores lucrentur alienum: nec enim ulla res vehementius rempublicam continet, quam fides; quae esse nulla potest, nisi erit necessaria solutio rerum creditarum. numquam vehementius actum est, quam me consule, ne solveretur: armis et castris tentata res est ab omni genere hominum et ordine; quibus sic restiti, ut hoc totum malum de republica tolleretur: numquam nec majus aes alienum fuit, nec melius nec facilius dissolutum est; fraudandi enim spe sublata, solvendi necessitas consecuta est. at vero hic Noster victor, tum quidem victus, quae cogitarat, ea perfecit, cum ejus jam nihil interesset: tanta in eo peccandi libido fuit, ut hoc ipsum eum delectaret, peccare etiam si causa non esset. ab hoc igitur ge-

nere largitionis, ut aliis detur, aliis aufe-
 ratur, aberunt ii, qui rempublicam tue-
 buntur: in primisque operam dabunt, ut
 juris et judiciorum aequitate suum quis-
 que teneat; et neque tenuiores propter
 humilitatem circumveniantur, neque lo-
 cupletibus ad sua vel tenenda vel recupe-
 randa obsit invidia: praeterea quibuscum-
 que rebus vel belli vel domi poterunt,
 rempublicam augeant imperio, agris, vec-
 tugalibus. haec magnorum hominum sunt:
 haec apud majores nostros factitata: haec
 genera officiorum qui persequuntur, cum
 summa utilitate reipublicae magnam ipsi
 adipiscuntur et gratiam et gloriam. in his
 autem utilitatum praeceptis Antipater
 Tyrius, Stoicus, qui Athenis nuper est
 mortuus, duo praeterita censet esse a Pa-
 naetio, valetudinis curationem, et pecu-
 niae: quas res a summo philosopho prae-
 teritas arbitror, quod essent faciles; sunt
 certe utiles. sed valetudo sustentatur no-
 titia sui corporis; et observatione, quae
 res aut prodesse soleant aut obesse; et

continentia in victu omni atque cultu;
corporis tuendi causa; et praetermitten-
dis voluptatibus; postremo arte eorum,
quorum ad scientiam haec pertinent. res
autem familiaris quaeri debet iis rebus, a
quibus abest turpitudine; conservari autem
diligentia et parsimonia; iisdem etiam re-
bus augeri. has res commodissime Xeno-
phon Socraticus persecutus est in eo libro,
qui *OECONOMICUS* inscribitur; quem
nos, ista fere aetate cum essemus, qua tu
es nunc, e Graeco in Latinum converti-
mus. Sed utilitatum comparatio, quoni-
am hic locus erat quartus, a Panaetio
praetermissus, saepe est necessaria: nam et
corporis commoda cum externis, et ex-
terna cum corporis, et ipsa inter se corpo-
ris, et externa cum externis comparari
solent. cum externis corporis, hoc modo
comparantur: valere ut malis, quam di-
ves esse. cum corporis externa, hoc modo:
dives esse potius, quam maximis corporis
viribus. ipsa inter se corporis sic: ut bona
valetudo voluptati anteponatur, vires ce-

heritati. externorum autem; ut gloria di-
 vitiis, vectigalia urbana rusticis. ex quo
 genere comparationis illud est Catonis se-
 nis; a quo cum quaereretur, quid maxime
 in re familiari expediret, respondit, 'bene
 'pascere.' quid secundum? 'fatis bene
 'pascere.' quid tertium? 'male pascere.'
 quid quartum? 'arare.' et cum ille, qui
 quaesierat, dixisset, quid foenerari? tum
 Cato, 'quid hominem,' inquit, 'occi-
 'dere?' ex quo et multis aliis intelligi
 debet, utilitatum comparationes fieri so-
 lere, recteque hoc adjunctum esse quar-
 tum exquirendorum officiorum genus.
 sed toto hoc de genere, de quaerenda, de
 collocanda pecunia, etiam de utenda,
 commodius a quibusdam optimis viris ad
 medium Janum sedentibus, quam ab ullis
 philosophis ulla in schola, disputatur.
 sunt tamen ea cognoscenda: pertinent e-
 nim ad utilitatem, de qua hoc libro dis-
 putatum est. reliqua deinceps persequemur.

O

M

Pu

dicen

cjus

' fun

' fol

verò

na;

goti

qui

et in

itaq

caet

MARCI TULLII
CICERONIS
DE
OFFICIIS
AD
MARCUM FILIUM

LIBER TERTIUS.

PUBLIUM Scipionem, Marce fili, cum,
qui primus Africanus appellatus sit,
dicere solitum scripsit Cato, qui fuit fere
ejus aequalis, 'numquam se minus otio-
'sum esse, quam cum otiosus; nec minus
'solum, quam cum solus esset.' magnifica
verò vox, et magno viro ac sapiente dig-
na; quae declarat, illum et in otio de ne-
gotiis cogitare, et in solitudine secum lo-
qui solitum; ut neque cessaret umquam,
et interdum colloquio alterius non egeret.
itaque duae res, quae languorem afferunt
caeteris, illum acuebant, otium et solitu-

do. vellem, nobis hoc idem vere dicere
liceret. sed si minus imitatione tantam in-
genii praestantiam consequi possumus,
voluntate certe proxime accedimus: nam
et a republica forensibusque negotiis ar-
mis impiis vique prohibiti, otium perfe-
quimur; et ob eam causam, urbe relicta,
rura peragrantes saepe soli sumus. sed nec
otium hoc cum Africani otio, nec haec
solitudo cum illa comparanda est: ille e-
nim requiescens a reipublicae pulcherri-
mis muneribus otium sibi sumebat ali-
quando, et a coetu hominum frequentia-
que interdum, tamquam in portum, se in
solitudinem recipiebat: nostrum autem
otium negotii inopia, non requiescendi
studio, constitutum est: extincto enim se-
natu deletisque judiciis, quid est, quod
dignum nobis aut in curia aut in foro
agere possimus? ita, qui in maxima cele-
britate atque in oculis civium quondam
viximus, nunc fugientes conspectum sce-
leratorum, quibus omnia redundant, ab-
dimus nos, quantum licet, et saepe soli

sumus. sed quia sic ab hominibus doctis
accepimus, non solum ex malis eligere
minima oportere; sed etiam excerpere ex
his ipsis, si quid inesset boni: propterea
et otio fruor, non illo quidem, quo de-
beat is, qui quondam peperisset otium
vivitati; nec eam solitudinem languere
patior; quam mihi adfert necessitas, non
voluntas. quamquam Africanus majorem
audem meo judicio assequeretur: nulla
enim ejus ingenii monumenta mandata
relinquitur, nullum opus otii, nullum solitudi-
nis munus exstat; ex quo intelligi debet,
nullum mentis agitatione investigationeque
rerum, quas cogitando consequi
batur, nec otiosum nec solum umquam
fuisse: nos autem, qui non tantum robo-
ris habemus, ut cogitatione tacita a soli-
tudine abstrahamur, ad hanc scribendi
operam omne studium curamque conver-
timus: itaque plura brevi tempore everfa,
quam multis annis stante republica scrip-
simus. Sed cum tota philosophia, mi Ci-
cero, frugifera et fructuosa, nec ulla pars

ejus inculta ac deserta sit; tum nullus feracior in ea locus est nec uberior, quam de officiis, a quibus constanter honesteque vivendi praecepta ducuntur. quare, quamquam a Cratippo nostro, principe hujus memoriae philosophorum, haec te assidue audire atque accipere confido; tamen conducere arbitror, talibus aures tuas vocibus undique circumsonare, nec eas si fieri possit, quidquam aliud audire quod, cum omnibus est faciendum, qui vitam honestam ingredi cogitant, tum haud scio an nemini potius, quam tibi sustines enim non parvam expectationem imitandae industriae nostrae, magnam honorum, nonnullam fortasse nominis suscepisti onus praeterea grave et Athenarum et Cratippi; ad quos cum tamquam ad mercaturam bonarum artium profectus, inanem redire turpissimum est dedecorantem et urbis auctoritatem et magistri. quare quantum coniti animo potes, quantum labore contendere (si discendi labor est potius, quam voluptas)

tantum fac ut efficias; neve committas,
ut, cum omnia suppeditata sint a nobis,
tute tibi defuisse videare. sed haec haec-
tenu: multa enim saepe ad te cohortandi
gratia scripsimus: nunc ad reliquam par-
tem propositae divisionis revertamur. Pa-
naetius igitur, qui sine controversia de
officiis accuratissime disputavit, quemque
nos, correctione quadam adhibita, potis-
simum secuti sumus, tribus generibus pro-
positis, in quibus deliberare homines et
consultare de officio solerent; uno, cum
dubitarent, honestumne id esset, de quo
ageretur, an turpe; altero, utilene esset,
an inutile; tertio, si id, quod speciem ha-
beret honesti, pugnaret cum eo, quod u-
tile videretur, quomodo ea discerni oport-
eret: de duobus generibus primis, tribus
libris explicavit; de tertio autem genere
inceps se scripsit dicturum, nec exsolvit
quod promiserat: (quod eo magis miror,
quia scriptum a discipulo ejus Posidonio
est, triginta annis vixisse Panaetium, post-
quam eos libros edidisset): quem locum

miror a Possidonio breviter esse tactum in quibusdam commentariis; praesertim cum scribat, nullum esse locum in tota philosophia tam necessarium. minime vero assentior iis, qui negant eum locum a Panaetio praetermissum, sed consultò relictum, nec omnino scribendum fuisse; quia numquam posset utilitas cum honestate pugnare: de quo alterum potest habere dubitationem, adhibendumne fuerit hoc genus, quod in divisione Panaetii tertium est, an plane omittendum; alterum dubitari non potest, quin a Panaetio susceptum sit, sed relictum: nam qui e divisione tripartita duas partes absolverit, huic necesse est restare tertiam. praeterea in extremo libro tertio de hac parte pollicetur se deinceps esse dicturum. accedit eodem testis locuples, Possidonius, qui etiam scribit in quadam epistola, Pub. Rutilium Rufum dicere solere, qui Panaetium audierat, 'ut nemo pictor esset inventus, qui Coae Veneris eam partem, quam Apelles inchoatam reliquisset, absolveret,

‘ (oris enim pulchritudo reliqui corporis
‘ imitandi spem auferebat): sic ea, quae
‘ Panaetius praetermisisset, et non perfe-
‘ cisset, propter eorum, quae perfecisset,
‘ praestantiam neminem esse persecutum.’

Quamobrem de iudicio Panaetii dubitari
non potest: rectene autem hanc tertiam
partem ad exquirendum officium adjun-
xerit, an secus, de eo fortasse dubitari po-
test. nam siue honestum solum bonum est,
ut Stoicis placet: siue quod honestum est,
id ita summum bonum est, (quemadmo-
dum Peripateticis vestris videtur), ut om-
nia ex altera parte collocata vix minimi
momenti instar habeant; dubitandum non
est, quin numquam possit utilitas cum ho-
nestate contendere. itaque accepimus, So-
cratem execrari solitum eos, qui primum
haec, natura cohaerentia, opinione distra-
xissent. cui quidem ita sunt Stoici assensi,
ut quidquid honestum esset, id utile esse
censerent; nec utile quidquam, quod non
honestum. quod si is esset Panaetius, qui
virtutem propterea colendam diceret,

quod ea efficiens utilitatis esset; ut ii, qui res expetendas vel voluptate vel indolentia metiuntur; liceret ei dicere, utilitatem aliquando cum honestate pugnare: sed cum fit is, qui id solum bonum judicet, quod honestum sit; quae autem huic repugnent specie quadam utilitatis, eorum neque accessione meliorem vitam fieri, nec decessione pejorem; non videtur debuisse ejusmodi deliberationem introducere, in qua, quod utile videretur, cum eo, quod honestum est, compararetur. etenim quod summum bonum a Stoicis dicitur, 'convenienter naturae vivere,' id habet hanc (ut opinor) sententiam, cum virtute congruere semper; caetera autem, quae secundum naturam essent, ita legere, si ea virtuti non repugnarent. quod cum ita sit, putant quidam hanc comparisonem non recte introductam, nec omnino de eo genere quidquam praecipendum fuisse. atque illud quidem honestum, quod proprie vereque dicitur, id in sapientibus est solis, neque a virtute divelli umquam po-

test: in i
fecta n
tum ho
honesti
officia,
media S
et late p
multi af
di: illu
iidem a
tum est
meros h
dere in
quid ac
pareant
tum, p
perfecte
tem int
quod i
usu ven
lectentu
laudand
sam, qu
capiat i

test: in iis autem, in quibus sapientia perfecta non est, ipsum illud quidem perfectum honestum nullo modo; similitudines honesti esse possunt, haec enim omnia officia, de quibus his libris disputamus, media Stoici appellant: ea communia sunt et late patent; quae et ingenii bonitate multi assequuntur, et progressionem discendi: illud autem officium, quod rectum iidem appellant, perfectum atque absolutum est, et (ut iidem dicunt) omnes numeros habet; nec, praeter sapientem, cadere in quemquam potest. cum autem aliquid actum est, in quo media officia compareant, id cumulate videtur esse perfectum, propterea quod vulgus quid absit a perfecto non fere intelligit: quatenus autem intelligit, nihil putat praetermissum. quod item in poematibus et in picturis usu venit, in aliisque compluribus, ut delectentur imperiti, laudentque ea, quae laudanda non sunt; ob eam, credo, causam, quod insit in his aliquid probi, quod capiat ignaros, qui iidem, quid in una-

quaque re vitii sit, nequeant judicare: itaque, cum sint docti a peritis, facile deficiunt sententia. Haec igitur officia, de quibus his libris differimus, quasi secundum quaedam honesta esse dicunt, non sapientum modo propria, sed cum omni hominum genere communia: itaque his omnes, in quibus est virtutis indoles, commoventur. nec vero cum duo Decii, aut duo Scipiones, fortes viri commemorantur; aut cum Fabricius Aristidesve justus nominatur; aut ab illis fortitudinis, aut ab his iustitiae, tamquam a sapientibus, petitur exemplum: nemo enim horum sic sapiens est, ut sapientem volumus intelligi. nec ii, qui sapientes habiti sunt et nominati, M. Cato et C. Laelius, sapientes fuerunt: ne illi quidem septem; sed ex mediocriorum officiorum frequentia similitudinem quandam gerebant speciemque sapientum. quocirca nec id, quod vere honestum est, fas est cum utilitatis repugnantia comparari: nec id quidem, quod communiter appellamus honestum, quod

colitur ab iis, qui bonos se viros haberi volunt, cum emolumentis umquam est comparandum: tamque id honestum, quod in nostram intelligentiam cadit, tuendum conservandumque est nobis, quam id, quod proprie dicitur, vereque est honestum, sapientibus: aliter enim teneri non potest, si qua ad virtutem est facta, progressio. sed haec quidem de iis, qui conservatione officiorum existimantur boni. qui autem omnia metiuntur emolumentis et commodis, neque ea volunt praeponderari honestate; hi solent in deliberando honestum cum eo, quod utile putant, comparare: boni viri non solent. itaque existimo Panaetium, cum dixerit homines solere in hac comparatione dubitare, hoc ipsum sensisse quod dixerit, 'solere' modo, non etiam 'oportere': etenim non modo plaris putare quod utile videatur, quam quod honestum; sed etiam haec inter se comparare, et in his addubitare, turpissimum est. quid est ergo, quod nonnumquam dubitationem

afferre soleat, considerandumque videatur? credo, si quando dubitatio accidit, quale sit id, de quo consideretur: saepe enim tempore fit, ut, quod plerumque turpe haberi soleat, inveniatur non esse turpe. exempli causa ponatur aliquid, quod pateat latius: quod potest majus esse scelus, quam non modo hominem, sed etiam familiarem hominem occidere? num igitur se adstrinxit scelere, si quis tyrannum occidit, quamvis familiarem? populo quidem Romano non videtur, qui ex omnibus praeclaris factis illud pulcherrimum existimat. vicit ergo utilitas honestatem? imo vero honestatem utilitas secuta est. itaque, ut sine ullo errore dijudicare possimus, si quando cum illo quod honestum intelligimus, pugnare id videbitur, quod appellamus utile, formula quaedam constituenda est; quam si sequemur in comparatione rerum, ab officio numquam recedemus. erit autem haec formula Stoicorum rationi disciplinaeque maxime consentanea; quam quidem in

his libris propterea sequimur, quod, quamquam et a veteribus Academicis et a Peripateticis vestris, (qui quondam iidem erant, qui Academici), quae honesta sunt, anteponuntur iis, quae videntur utilia: tamen splendidius haec ab eis differuntur, quibus, quidquid honestum est, idem utile videtur, nec utile quidquam, quod non honestum; quam ab eis, quibus honestum aliquid non utile, aut utile non honestum. nobis autem nostra Academia magnam licentiam dat, ut, quodcumque maxime probabile occurrat, id nostro jure liceat defendere. Sed redeo ad formulam. detrahere igitur aliquid alteri, et hominem hominis incommodo suum augere commodum, magis est contra naturam, quam mors, quam paupertas, quam dolor, quam caetera, quae possunt aut corpori accidere, aut rebus externis. nam principio tollit convictum humanum et societatem; si enim sic erimus affecti, ut propter suum quisque emolumentum spoliet aut violet alterum, disrumpi necesse est eam, quae

maxime est secundum naturam, humani generis societatem. ut, si unumquodque membrum sensum hunc haberet, ut posset putaret se valere, si proximi membri valetudinem ad se traduxisset, debilitari et interire totum corpus necesse esset; sic, si unusquisque nostrum ad se rapiat commoda aliorum, detrahatque quod cuique possit emolumentum sui gratia, societas hominum et communitas evertatur necesse est. nam, sibi ut quisque malit, quod ad usum vitae pertineat, quam alteri acquirere, concessum est, non repugnante natura: illud natura non patitur, ut aliorum spoliis nostras facultates, copias, opes augeamus. neque vero hoc solum natura, id est, jure gentium, sed etiam legibus populorum (quibus in singulis civitatibus respublica continetur), eodem modo constitutum est, ut non liceat sui commodi causa nocere alteri: hoc enim spectant leges, hoc volunt, incolumem esse civium conjunctionem, quam qui dirimunt, eo morte, exilio, vinculis, damno coercentur.

atque l
ratio,
parere
qui se
numqu
et id, c
etenim
excelsi
mitas,
quam v
contem
parante
animi c
teri sui
naturan
caetera
est secu
tibus, f
vandis,
cipere.
hominu
concilio
vere in
molestii

atque hoc multo magis efficit ipsa naturae ratio, quae est lex divina et humana; cui parere qui velit (omnes autem parebunt, qui secundum naturam volent vivere), numquam committet, ut alienum appetat, et id, quod alteri detraxerit, sibi assumat. etenim multo magis est secundum naturam excelsitas animi et magnitudo, itemque comitas, justitia, liberalitas, quam voluptas, quam vita, quam divitiae: quae quidem contemnere, et pro nihilo ducere, comparantem cum utilitate communi, magni animi et excelsi est: detrahere autem alteri sui commodi causa, magis est contra naturam, quam mors, quam dolor, quam caetera generis ejusdem. itemque magis est secundum naturam, pro omnibus gentibus, si fieri possit, conservandis aut juvandis, maximos labores molestiasque suscipere (imitantem Herculem illum, quem hominum fama, beneficiorum memor, in concilio coelestium collocavit), quam vivere in solitudine, non modo sine ullis molestiis, sed etiam in maximis volupta-

tibus, abundantem omnibus copiis; ut ex-
cellas etiam pulchritudine et viribus. quod
circa optimo quisque et splendidissimo in-
genio longe illam vitam huic anteponit,
ex quo efficitur, hominem naturae obedi-
entem homini nocere non posse. deinde,
qui alterum violat, ut ipse aliquid com-
modi consequatur; aut nihil se existimat
contra naturam facere; aut magis fugien-
dam censet mortem, paupertatem, dolo-
rem, amissionem etiam liberorum, propin-
quorum, amicorum, quam facere cuiquam
injuriam: si nihil existimat contra natu-
ram fieri hominibus violandis, quid cum
eo differas, qui omnino hominem ex ho-
mine tollat? si fugiendum id quidem
censet, sed et multo illa pejora, mortem
paupertatem, dolorem; errat in eo, quod
nullum aut corporis aut fortunae vitium
animi vitiis gravius existimat. Ergo unum
debet esse omnibus propositum, ut eadem
sit utilitas uniuscujusque et universorum
quam si ad se quisque rapiat, dissolvetur
omnis humana consortio. atque etiam

hoc natura praescribit, ut homo homini, quicunque sit, ob eam ipsam causam, quod is homo sit, consultum velit; necesse est, secundum eandem naturam, omnium utilitatem esse communem: quod si ita est, una continemur omnes et eadem lege naturae: idque ipsum si ita est, certe violare alterum lege naturae prohibemur: verum autem primum; verum igitur et extremum. nam illud quidem absurdum est, quod quidam dicunt, parenti se aut fratri nihil detracturos, commodi sui causa; aliam rationem esse civium reliquorum: hi sibi nihil juris et nullam societatem, communis utilitatis causa, statuunt esse cum civibus: quae sententia omnem societatem distrahit civitatis. qui autem civium rationem dicunt habendam, externorum negant, hi dirimunt communem humani generis societatem; qua sublata, beneficentia, liberalitas, bonitas, justitia funditus tollitur: quae qui tollunt, etiam adversus deos immortales impii judicandi sunt: ab his enim constitutam inter homines socie-

tatem evertunt; cuius societatis artificissimum vinculum est, magis arbitrari esse contra naturam, hominem homini detrahere sui commodi causa, quam omnia incommoda subire vel externa vel corporis vel etiam ipsius animi, quae vacent iustitia: haec enim una virtus omnium est domina et regina virtutum. forsitan quispiam dixerit: nonne igitur sapiens, si fame ipse conficiatur, abstulerit cibum alteri, homini ad nullam rem utili? minime vero: non enim mihi est vita mea utilior, quam animi talis affectio, neminem ut violem commodi mei gratia. quid si Phalarim, crudelem tyrannum et immanem, vir bonus, ne ipse frigore conficiatur, vestitu spoliare possit? nonne faciat? haec ad iudicandum sunt facillima: nam, si quid ab homine ad nullam partem utili tuae utilitatis causa detraxeris, inhumane feceris, contraque naturae legem: sin autem is tu sis, qui multam utilitatem reipublicae atque hominum societati, si in vita remaneas, afferre possis; si quid ob eam causam

alteri d
sin aut
que in
quam d
non igi
bus aut
detracti
munis
est; est
rae, qu
et cont
mine in
bonum
res ad v
derit, n
traxerit
de se b
hanc ca
per offi
hominu
humana
attinet,
enim no
sius sun

alteri detraxeris, non sit reprehendendum: si autem id non sit ejusmodi, suum cuique incommodum ferendum est potius, quam de alterius commodis detrahendum. non igitur magis est contra naturam morbus aut egestas, aut quid hujusmodi, quam detractio aut appetitio alieni: sed communis utilitatis derelictio contra naturam est; est enim injusta: itaque lex ipsa naturae, quae utilitatem hominum conservat et continet, decernit profecto, ut ab homine inertis atque inutilis, ad sapientem, bonum fortemque virum transferantur res ad vivendum necessariae; qui si occiderit, multum de communi utilitate detraxerit: modo hoc ita faciat, ut ne ipse de se bene existimans, seseque diligens, hanc causam habeat ad injuriam. ita semper officio fungetur, utilitati consulens hominum, et ei, quam saepe commemoro, humanae societati. nam quod ad Phalarim attinet, perfacile judicium est: nulla est enim nobis societas cum tyrannis, sed potius summa distractio: neque est contra

naturam, spoliare eum, si possis, quem honestum est necare: atque hoc omne genus pestiferum atque impium ex hominum communitate exterminandum est. etenim, ut membra quaedam amputantur, si et ipsa sanguine et tamquam spiritu carere coeperunt, et nocent reliquis partibus corporis; sic ista, in figura hominis, feritas et immanitas belluae a communi tamquam humanitate corporis segreganda est. hujus generis sunt quaestiones omnes eae, in quibus ex tempore officium exquiritur. Ejusmodi igitur credo res Panaetium persecuturum fuisse, nisi aliquis casus aut occupatio consilium ejus peremisset: ad quas ipsas consultationes ex superioribus libris fatis multa praecepta sunt, quibus perspicui possit, quid sit propter turpitudinem fugiendum; quid idcirco fugiendum non sit, quia omnino turpe non est. sed, quoniam operi inchoato et prope jam absoluto tamquam fastigium imponimus, ut geometrae solent non omnia docere, sed postulare, ut quaedam sibi concedantur,

quo fa
ego a
cedas,
nestum
fin hoc
certe o
maxim
trumvi
probab
quam p
hoc de
honesti
(neque
' vider
non id
quod n
negatq
hominu
nem, q
aliquan
sed ut
quando
' vider
nantiam

quo facilius, quae volunt, explicent; sic ego a te postulo, mi Cicero, ut mihi concedas, si potes, Nihil, praeter id quod honestum sit, propter se esse expetendum: si hoc non licet per Cratippum, at illud certe dabis, quod honestum sit, id esse maxime propter se expetendum. mihi utrumvis satis est; et cum hoc, tum illud probabilius videtur, nec praeterea quidquam probabile. ac primum Panaetius in hoc defendendus est, quod non utilia cum honestis pugnare aliquando posse dixerit (neque enim ei fas erat), sed ea, quae ‘viderentur’ utilia. nihil vero utile, quod non idem honestum; nihil honestum, quod non idem utile sit, saepe testatur: negatque ullam pestem majorem in vitam hominum invasisse, quam eorum opinionem, qui ista distraxerint. itaque non ut aliquando anteponeremus utilia honestis, sed ut ea sine errore dijudicaremus, si quando incidissent, induxit eam, quae ‘videretur’ esse, non quae ‘esset,’ repugnantiam. hanc igitur partem relictam ex-

plebimus, nullis adminiculis, sed (ut dicitur) 'marte nostro:' neque enim quidquam de hac parte post Panaetium explicatum est, quod quidem mihi probaretur, de iis, quae in manus meas venerint. Cum igitur aliqua species utilitatis obiecta est, animum commoveri necesse est: sed si, cum attenderis, turpitudinem videas adjunctam ei rei, quae speciem utilitatis attulerit; tunc non utilitas relinquenda est, sed intelligendum, ubi turpitudinis sit, ibi utilitatem esse non posse. quod si nihil est tam contra naturam, quam turpitudinis (recta enim et convenientia et constantia natura desiderat, aspernaturque contraria), nihilque tam secundum naturam, quam utilitas: certe in eadem re utilitas et turpitudinis esse non potest. itemque, si ad honestatem nati sumus, eaque aut sola expetenda est (ut Zenoni visum est); aut certe omni pondere gravior habenda, quam reliqua omnia (quod Aristoteli placet), necesse est, quod honestum sit, id esse aut solum aut summum bonum: quod

autem
quid
minu
utile
cernit
hinc fa
ta, pec
socior
potent
in liber
piditat
foediu
enim
poenan
rumpu
cerbiffi
hoc qu
e medi
impium
tur, qu
scientes
dubitat
non per
nino no

autem bonum, id certe utile: ita, quid-
quid honestum, id utile. quare error ho-
minum non proborum, cum aliquid, quod
utile visum est, arripuit, id continuo fe-
cernit ab honesto. hinc fidae, hinc venena,
hinc falsa testamenta nascuntur: hinc fur-
ta, peculatus, expilationes direptionesque
sociorum et civium: hinc opum nimiarum
potentiae non ferendae: postremo etiam
in liberis civitatibus regnandi existunt cu-
piditates, quibus nihil nec tetrius, nec
foedius excogitari potest: emolumenta
enim rerum fallacibus judiciis vident;
poenam, non dico legum, quas saepe per-
rumpunt, sed ipsius turpitudinis, quae a-
cerbissima est, non vident. quamobrem
hoc quidem deliberantium genus pellatur
e medio (est enim totum sceleratum et
impium), qui deliberant, utrum id sequan-
tur, quod honestum esse videant, an se
scientes scelere contaminent: in ipsa enim
dubitatione facinus inest, etiam si ad id
non pervenerint. ergo ea deliberanda om-
nino non sunt, in quibus est turpis ipsa

deliberatio. atque etiam ex omni deliberatione celandi et occultandi spes opinioque removenda est: satis enim nobis (si modo in philosophia aliquid profecimus) persuasum esse debet, si omnes deos hominesque celare possimus, nihil tamen avarae, nihil iniuste, nihil libidinosae, nihil incontinenter esse faciendum. Hinc ille Gyges inducitur a Platone; qui, cum terra discessisset magnis quibusdam imbribus, in illum hiatum descendit, aeneumque equum (ut ferunt fabulae) animadvertit, cujus in lateribus fores essent; quibus apertis, hominis mortui vidit corpus magnitudine inusitata, annulumque aureum in digito; quem ut detraxit, ipse induit: (erat autem regius pastor): tum in concilium pastorum se recepit: ibi, cum palam ejus annuli ad palmam converterat, a nullo videbatur, ipse autem omnia videbat: idem rursus videbatur, cum in locum annulum inverterat. itaque hac opportunitate annuli usus reginae stuprum intulit, eaque adjutrice regem dominum intere-

mit, f
nec in
tuit v
rex ex
annul
licere
ret: h
quaer
quida
fatis a
lam d
ro ille
isse de
hujus
ne su
divitia
dinis
futura
rus? r
test id
posse,
gent r
eo per
vident

mit, fustulit quos obitare arbitrabatur; nec in his facinoribus eum quisquam potuit videre: sic repente annuli beneficio rex exortus est Lydiae. hunc igitur ipsum anulum si habeat sapiens, nihil plus sibi licere putet peccare, quam si non haberet: honesta enim bonis viris, non occulta quaeruntur. atqui hoc loco philosophi quidam, minime mali illi quidem, sed non satis acuti, fictam et commentitiam fabulam dicunt prolatam a Platone: quasi vero ille aut factum id esse, aut fieri potuisse defendat. haec est vis hujus annuli, et hujus exempli: si nemo sciturus, nemo ne suspicaturus quidem sit, cum aliquid divitiarum, potentiae, dominationis, libidinis causa feceris; si id diis hominibusque futurum sit semper ignotum, si sine factururus? negant id fieri posse: quamquam potest id quidem: sed quaero, quod negant posse, id si posset, quidnam facerent? urgent rustice sane: negant enim posse, et in eo perstant. hoc verbum quid valeat, non vident: cum enim quaerimus, si possint

celare, quid facturi sint; non quaerimus, possintne celare; sed tamquam tormenta quaedam adhibemus, ut, si responderint se, impunitate proposita, facturos quod expediat, facinorosos se esse fateantur; si negent, omnia turpia per se ipsa fugienda esse concedant. sed jam ad propositum revertamur. Incidunt saepe multae causae, quae conturbent animos utilitatis specie; non, cum hoc deliberetur, relinquendane sit honestas propter utilitatis magnitudinem (nam id quidem improbum est); sed illud, possitne id, quod utile videatur, fieri non turpiter. cum Collatino collegae Brutus imperium abrogabat, poterat videri facere id injuste: fuerat enim in rebus expellendis socius Bruti, consiliorum etiam adjutor: cum autem consilium hoc principes cepissent, cognationem Superbi, nomenque Tarquiniolorum, et memoriam regni esse tollendam; quod erat utile patriae consulere, id erat ita honestum, ut etiam ipsi Collatino placere deberet. itaque utilitas valuit propter honesta-

tem, sine qua ne utilitas quidem esse potu-
isset. at in eo rege, qui urbem condidit, non
ita: species enim utilitatis animum pepulit
ejus; cui cum visum esset utilius solum,
quam cum altero, regnare, fratrem inte-
remit. omisit hic et pietatem et humani-
tatem, ut id, quod utile videbatur neque
erat, assequi posset. et tamen muri causam
opposuit, speciem honestatis neque pro-
babilem, neque satis idoneam: peccavit
igitur, pace vel Quirini vel Romuli dixe-
rim. nec tamen nostrae nobis utilitates
omittendae sunt, aliisque tradendae, cum
his ipsi egeamus; sed suae cuique utilita-
ti, quod sine alterius injuria fiat, servien-
dum est. scite Chrysippus, ut multa; 'qui
' stadium' (inquit) 'currit, eniti et con-
tendere debet, quam maxime possit, ut
vincat; supplantare eum, quicum certet,
aut manu depellere, nullo modo debet:
sic in vita sibi quemque petere, quod
pertineat ad usum, non iniquum est;
alteri deripere, jus non est.' maxime au-
tem perturbantur officia in amicitiiis;

quibus et non tribuere quod recte possis, et tribuere quod non sit aequum, contra officium est. sed hujus generis totius breve et non difficile praeceptum est. quae enim videntur utilia, honores, divitiae, voluptates, caetera generis ejusdem, haec amicitiae numquam anteponenda sunt: at neque contra rempublicam neque contra jusjurandum ac fidem, amici causa, vir bonus faciet: ne si judex quidem erit de ipso amico; ponit enim personam amici, cum induit judicis. tantum dabit amicitiae, ut veram amici causam esse malit; ut orandae litis tempus, quoad per leges liceat, accommodet: cum vero jurato sententia dicenda sit, meminerit deum se adhibere testem, id est (ut arbitror) mentem suam, qua nihil homini dedit Deus ipse divinius. itaque praeclarum a majoribus accepimus morem rogandi judicis, (si eum teneremus) ‘ quae salva fide facere possit. haec rogatio ad ea pertinet, quae paullo ante dixi honeste amico a iudice posse concedi: nam, si omnia facienda sint,

quae a
conju
tem d
pientil
esse ta
goreos
ut, cum
diem r
addict
dando
vas fac
non re
cum ac
rum fi
citiam
id, qu
eo, qu
ceat ut
autem
postula
tur am
quirim
specie i
in Cor

quae amici velint, non amicitiae tales, sed conjurationes putandae sunt. loquor autem de communibus amicitiiis: nam in sapientibus viris perfectisque nihil potest esse tale. Damonem et Phintiam Pythagoreos ferunt hoc animo inter se fuisse, ut, cum eorum alteri Dionysius tyrannus diem necis destinavisset, et is, qui morti addictus esset, paucos sibi dies commendandorum suorum causa postulavisset; vas factus est alter ejus sistendi, ut, si ille non revertisset, moriendum esset ipsi: qui cum ad diem se recepisset, admiratus eorum fidem tyrannus, petivit, ut se ad amicitiam tertium adscriberent. cum igitur id, quod utile videtur, in amicitia, cum eo, quod honestum est, comparatur; jaceat utilitatis species, valeat honestas: cum autem in amicitia, quae honesta non sunt, postulabuntur, religio et fides anteponatur amicitiae: sic habebitur is, quem exquirimus, delectus officii. Sed utilitatis specie in republica saepissime peccatur; ut in Corinthi disturbance nostrae. durius

etiam Athenienses, qui sciverunt, ut Aeginetis, qui classe valebant, pollices praeciderentur: hoc visum est utile; nimis enim imminebat, propter propinquitatem, Aegina Piraeo: sed nihil, quod crudele, utile; est enim hominum naturae, quam sequi debemus, maxime inimica crudelitas. male etiam, qui peregrinos urbibus uti prohibent, eosque exterminant; ut Pennus apud patres nostros, Papius nuper: nam esse pro cive, qui civis non sit, rectum est non licere; quam legem tulerunt sapientissimi consules, Crassus et Scaevola: usu vero urbis prohibere peregrinos, sane inhumanum est. illa praeclara, in quibus publicae utilitatis species prae honestate contemnitur. plena exemplorum est nostra respublica, cum saepe, tum maxime bello Punico secundo; quae, Cannensi calamitate accepta, majores animos habuit, quam umquam rebus secundis; nulla timoris significatio; nullo mentio pacis: tanta vis est honesti, ut speciem utilitatis obscuraret. Athenienses, cum Persarum impetum

nullo modo possent sustinere, statuerentque ut, urbe relicta, conjugibus et liberis Troezenae depositis, naves conscenderent, libertatemque Graeciae classe defenderent, Cyrsilum quendam, suadentem ut in urbe manerent Xerxemque reciperent, lapidibus obruerunt. atqui ille utilitatem sequi videbatur: sed ea nulla erat repugnante honestate. Themistocles post victoriam ejus belli, quod cum Persis fuit, dixit in concione, 'se habere consilium rei publicae salutare, sed id sciri opus non esse:' postulavit, ut aliquem populus daret, quicum communicaret: datus est Aristides: huic ille, 'classem Lacedaemoniorum, quae subducta esset ad Gytheum, clam incendi posse; quo facto, frangi Lacedaemoniorum opes necesse esset.' quod Aristides cum audisset, in concionem magna expectatione venit; dixitque, 'perutile esse consilium, quod Themistocles afferret, sed minime honestum.' itaque Athenienses, quod honestum non

esset, id ne utile quidem putaverunt: totamque eam rem, quam ne audierant quidem, auctore Aristide repudiaverunt. melius hi, quam nos, qui piratas immunes, socios vectigales habemus. Maneat ergo, quod turpe sit, id numquam esse utile; ne tum quidem, cum id, quod utile esse putet, adipiscare. hoc enim ipsum, utile putare, quod turpe sit, calamitosum est. sed incidunt (ut supra dixi) saepe caussae, cum repugnare utilitas honestati videatur, ut animadvertendum sit, repugnetne plane, an possit cum honestate conjungi. ejus generis hae sunt quaestiones: si (exempli gratia) vir bonus Alexandria Rhodum magnum frumenti numerum advexerit in Rhodiorum inopia et fame, summaque annonae caritate: si idem sciat, complures mercatores Alexandria solvisse, navesque in cursu frumento onustas, petentes Rhodum, viderit; dicturusne sit id Rhodiis, an silentio suum quam plurimo venditurus? sapientem et bonum virum fingimus: de ejus deliberatione et consultatione

quaeritur
si id t
sit. in
Babylonia
Stoico
hominum
tefacie
ditor n
ditore
sit, dic
fidiis
quam
vendo
fortasse
pia: c
ratio e
omnib
servire
fis, et
parere
comm
nis util
adfit c
bit Dio

quaerimus, qui celaturus Rhodios non sit, si id turpe judicet; sed dubitet, an turpe sit. in hujusmodi causis aliud Diogeni Babylonio videri solet, magno et gravi Stoico; aliud Antipatro discipulo ejus, homini acutissimo. Antipatro omnia patefacienda, ut ne quid omnino, quod venditor norit, emtor ignoret: Diogeni venditorem, quatenus jure civili constitutum sit, dicere vitia oportere, caetera sine infidiis agere, et quoniam vendat, velle quam optime vendere: advexi; exposui; vendo meum non pluris, quam caeteri; fortasse etiam minoris, cum major est copia: cui fit injuria? exoritur Antipatri ratio ex altera parte: quid ais? tu, cum omnibus hominibus consulere debeas, et servire humanae societati, eaque lege natus sis, et ea habeas principia naturae, quibus parere et quae sequi debeas, ut utilitas tua communis utilitas sit, vicissimque communis utilitas tua sit; celabis homines, quid iis adsit commoditatis et copiae? respondebit Diogenes fortasse sic; aliud est 'celare,'

aliud 'tacere:' neque ego nunc te celo, si tibi non dico, quae natura deorum sit, quis sit finis bonorum, quae tibi plus prodesse cognita, quam tritici vilitas: sed non, quidquid tibi audire utile est, id mihi dicere necesse est. imo vero (inquiet ille) necesse est, si quidem meministi esse inter homines natura conjunctam societatem. memini, inquiet ille; sed num ista societas talis est, ut nihil suum cuiusque sit? quod si ita est, ne vendendum quidem quidquam est, sed donandum. Vides in hac tota disceptatione, non illud dici, quamvis hoc turpe sit, tamen, quoniam expedit, faciam: sed, ita expedire, ut turpe non sit; ex altera autem parte, ea re, quia turpe sit, non esse faciendum. vendat aedes vir bonus propter aliqua vitia, quae ipse norit, caeteri ignorent; pestilentes sint, et habeantur salubres; ignoretur in omnibus cubiculis apparere serpentes; male materiatae, ruinosae; sed hoc praeter dominum nemo sciat: quaero, si hoc emptoribus venditor non dixerit, aedesque

vendid
turum
be fece
quid e
monstr
publici
emtor
maxim
est, qu
ficiente
Diogen
qui ne
non pl
cebat,
' villan
non ex
nec bon
to min
ubi eni
vendito
dictum
dictum
quid vo
ejus re

vendiderit pluris multo, quam se venditurum putarit, num id injuste aut improbe fecerit? ille vero, inquit Antipater: quid enim est aliud, erranti viam non monstrare (quod Athenis execrationibus publicis sancitum est), si hoc non est, emptorem pati ruere, et per errorem in maximam fraudem incurrere? plus etiam est, quam viam non monstrare: nam est scientem in errorem alterum inducere. Diogenes contra: num te emere coëgit, qui ne hortatus quidem est? ille, quod non placebat, proscripsit; tu, quod placebat, emisti. quod si qui proscribunt, 'villam bonam, beneque aedificatam,' non existimantur fefellisse, etiam si illa nec bona est, nec aedificata ratione; multo minus, qui domum non laudarunt: ubi enim iudicium emptoris est, ibi fraus venditoris quae potest esse? sin autem dictum non omne praestandum est; quod dictum non est, id praestandum putas? quid vero est stultius, quam venditorem, ejus rei, quam vendat, vitia narrare?

quid autem tam absurdum, quam si domini jussu ita praeco praedicet, 'domum pestilentem vendo?' sic ergo, in quibusdam causis dubiis, ex altera parte defenditur honestas; ex altera ita de utilitate dicitur, ut id, quod utile videatur, non modo facere honestum sit, sed etiam non facere turpe. haec est illa, quae videtur utilium fieri cum honestis saepe dissensio. quae dijudicanda sunt: non enim, ut quae- reremus, exposuimus, sed ut explicare- mus. non igitur videtur nec frumentarius ille Rhodius, nec hic aedium venditor celare emtores debuisse. neque enim id est celare, quidquid reticeas: sed cum, quod tu scias, id ignorare emolumentum tui causa velis eos, quorum inter sit id scire. hoc autem celandi genus quale sit, et cujus hominis, quis non videt? certe non aperti, non simplici, non ingenui, non iusti, non boni viri; versuti potius, obscuri, astuti, fallacis, malitiosi, callidi, veterato- ris, vafri: haec tot, et alia plura nonne inutile est vitiorum subire nomina? Quod

si vituperandi sunt, qui reticuerunt; quid de iis existimandum est, qui orationis vanitatem adhibuerunt? C. Canius, eques Romanus nec infacetus et satis literatus, cum se Syracusas otiandi (ut ipse dicere solebat), non negotiandi causa contulisset, discitabat, se hortulos aliquos velle emere, quo invitare amicos, et ubi se oblectare sine interpellatoribus posset. quod cum percrebuisse, Pythius ei quidam, qui argentariam faceret Syracusis, dixit, 'venales quidem se hortos non habere, sed licere uti Canio, si vellet, ut suis;' et simul ad coenam hominem in hortos invitavit in posterum diem. cum ille promississet, tum Pythius, qui esset, ut argentarius, apud omnes ordines gratus, piscatores ad se convocavit, et ab his petivit, ut ante suos hortulos postridie piscarentur, dixitque, quid eos facere vellet. ad coenam tempore venit Canius: opipare a Pythio apparatus convivium: cymbarum ante oculos multitudo: pro se quisque, quod ceperat, afferebat: ante pedes Py-

thii pisces abjiciebantur. tum Canius,
' quæso, inquit, quid est hoc, Pythi? 'tan-
' tumne piscium, tantumne cymbarum?
et ille, ' quid mirum? inquit, hoc loco est,
' Syracusis quidquid est piscium: hic a-
' quatio: hac villa isti carere non possunt.
incensus Canius cupiditate contendit a
Pythio, ut venderet. gravate ille primo
quid multa? impetrat; emit homo cupi-
dus et locuples tanti, quanti Pythius vo-
luit; et emit instructos: nomina facit, ne-
gotium conficit. invitat Canius postridie
familiares suos: venit ipse mature: scal-
lum nullum videt: quaerit ex proximo
vicino, num feriae quaedam piscatorum
essent, quod eos nullos videret. ' nullae
' (quod sciam), inquit ille: ' sed hic pis-
' cari nulli solent; itaque heri mirabar
' quid accidisset.' stomachari Canius. sed
quid faceret? nondum enim Aquillius
collega et familiaris meus, protulerat de
dolo malo formulas: in quibus ipsis cum
ex eo quaererem, quid esset 'dolus malus,
respondebat, 'cum esset aliud simulatum

‘aliud actum.’ hoc quidem fane luculenter, ut ab homine perito definiendi. ergo et Pythius, et omnes aliud agentes, aliud simulantes, perfidi, improbi, malitiosi sunt. nullum igitur factum eorum potest utile esse, cum sit tot vitiis inquinatum. Quod si Aquilliana definitio vera est, ex omni vita simulatio diffimulatioque tollenda est: ita, nec ut emat melius, nec ut vendat, quidquam simulabit aut diffimulabit vir bonus. atque iste dolus malus etiam legibus erat vindicatus; ut tutela duodecim tabulis, et circumscriptio adolescentium lege Laetoria; et (sine lege) judiciis, in quibus additur, ‘ex fide bona.’ reliquorum autem judiciorum haec verba maxime excellunt; in arbitrio rei uxoriae, ‘melius, aequius:’ in fiducia, ‘ut inter bonos bene agier.’ quid ergo? aut in eo, quod ‘melius, aequius,’ potest ulla pars inesse fraudis? aut, cum dicitur, ‘inter bonos bene agier,’ quidquam agi dolose aut malitiose potest? dolus autem malus in simulatione, ut ait Aquilius, continetur.

tur. tollendum est igitur ex rebus contrahendis omne mendacium. non licitatore venditor, nec, qui contra se liceatur, emptor apponet: uterque, si ad eloquendum venerit, non plus, quam semel, eloquetur. Q. quidem Scaevola, P. filius, cum postulasset, ut sibi fundus, cujus emptor erat, semel indicaretur, idque venditor ita fecisset; dixit, se pluris aestimare: addidit centum millia. nemo est, qui hoc boni viri fuisse neget, sapientis negant; ut si minoris, quam potuisset, vendidisset. haec igitur est illa perniciēs, quod alios bonos, alios sapientes existimant; ex quo Ennius, 'nequicquam sapere sapientem, qui sibi
quidam 'ipsi prodesse non quit.' vere id quidem, si, quid esset 'prodesse,' mihi cum Ennio conveniret. Hecatonem quidem Rhodium discipulum Panaetii, video in iis libris, quos de officiis scripsit Q. Tuberoni, dicere, 'sapientis esse, nihil contra mores, 'leges, instituta facientem, habere rationem rei familiaris: neque enim solum
 'nobis divites esse volumus, sed liberis, pro-

' pin
 ' fing
 ' viti
 tum,
 mode
 gat fa
 non l
 nec g
 latio
 quib
 vir b
 nocet
 non
 est ut
 et qui
 esse,
 praed
 vili, u
 quae
 duod
 quae
 ficiat
 riscor

‘pinquis, amicis, maximeque reipublicae:
 ‘singulorum enim facultates et copiae, di-
 ‘vitiae sunt civitatis.’ huic, Scaevolae fac-
 tum, de quo paullo ante dixi, placere nullo
 modo potest: etenim omnino tantum se ne-
 gat facturum compendii sui causa, quod
 non liceat. huic nec laus magna tribuenda,
 nec gratia est. sed si simulatio et dissimu-
 latio dolus malus est, perpaucae res sunt, in
 quibus dolus iste malus non versetur: si
 vir bonus est is, qui prodest quibus potest,
 nocet nemini; certe istum virum bonum
 non facile reperiemus. numquam igitur
 est utile peccare, quia semper est turpe:
 et quia semper est honestum, virum bonum
 esse, semper est utile. Ac de jure quidem
 praediorum sancitum est apud nos jure ci-
 vili, ut in his vendendis vitia dicerentur,
 quae nota essent venditori. nam, cum ex
 duodecim tabulis satis esset ea praestari,
 quae essent lingua nuncupata, quae qui in-
 ficiatus esset, dupli poenam subiret; a ju-
 risconsultis etiam reticentiae poena est con-

stituta: quidquid enim esset in praedio vitii, id statuerunt, si venditor sciret, nisi nominatim dictum esset, praestare oportere. ut, cum in arce augurium augures acturi essent, jussissentque T. Claudium Centumalum, qui aedes in Coelio monte habebat, demoliri ea, quorum altitudo officeret auspiciis; Claudius proscripsit insulam: vendidit: emit P. Calpurnius Lanarius: huic ab auguribus illud idem denuntiatum est. itaque Calpurnius, cum demolitus esset, cognovissetque Claudium aedes postea proscripsisse, quam esset ab auguribus demoliri jussus, arbitrum illum adegit, 'quidquid sibi dare, facere oporteret ex fide bona.' M. Cato sententiam dixit (hujus nostri Catonis pater; ut enim caeteri ex patribus, sic hic, qui lumen illud progenuit, ex filio est nominandus): is igitur judex ita pronuntiavit; cum in vendendo rem eam scisset, et non pronuntiasset, emptori damnum praestari oportere. igitur ad fidem bonam statuit pertinere, notum esse emptori vitium, quod nosset ven-

ditor.
frume
lenti
retice
non p
gent
prop
didera
cis an
bant:
xerat.
tam C
tonius
vendit
praest
id viti
illas a
dici:
emera
haec?
joribu
aliter
quater
quater

ditor. quod si recte judicavit, non recte frumentarius ille, non recte aedium pestilentium venditor tacuit. sed hujusmodi reticentiae jure civili omnes comprehendi non possunt; quae autem possunt, diligenter tenentur. M. Marius Gratidianus, propinquus noster, C. Sergio Oratae vendiderat aedes eas, quas ab eodem ipse paucis ante annis emerat. hae Sergio serviebant: sed hoc in mancipio Marius non dixerat. adducta res in judicium est. Oratam Crassus, Gratidianum defendebat Antonius. jus Crassus urgebat: quod vitii venditor non dixisset sciens, id oportere praestari. aequitatem Antonius: quoniam id vitium ignotum Sergio non fuisset, qui illas aedes vendidisset, nihil fuisse necesse dici: nec eum esse deceptum, qui id, quod emerat, quo jure esse teneret. quorsum haec? ut illud intelligas, non placuisse majoribus nostris astutos. Sed aliter leges, aliter philosophi tollunt astutias: leges, quatenus manu tenere possunt; philosophi, quatenus ratione et intelligentia. ratio in

gitur postulat, ne quid insidiosè, ne quid simulate, ne quid fallaciter. suntne igitur infidiae, tendere plagas, etiam si excitaturus non sis, nec agiturus? ipsae enim ferae nullo insequente saepe incidunt: sic si tu aedes proscribas; tabulam, tamquam plagam, ponas; domum propter vitia vendas; in eam aliquis incurrat imprudens; hoc quamquam video, propter depravationem consuetudinis, neque more turpe haberi, neque aut lege sanciri aut jure civili; tamen naturae lege sancitum est: societas enim est (quod etsi saepe dictum est, dicendum tamen est saepius) latissime quidem quae pateat, omnium inter omnes; interior eorum, qui ejusdem gentis sunt; propior eorum, qui ejusdem civitatis. itaque majores aliud jus gentium, aliud jus civile esse voluerunt: quod civile, non idem continuo gentium; quod autem gentium, idem civile esse debet. sed nos veri juris germanaeque justitiae solidam et expressam effigiem nullam tenemus: umbra et imaginibus utimur: eas ipsas utinam sequeremur!

feruntur enim ex optimis naturae principiis et veritatis exemplis. nam quanti verba illa! utine propter te, fidemve tuam captus fraudatusve siem: quam illa aurea! ut inter bonos bene agier oportet, et sine fraudatione. sed, qui sint boni, et quid sit bene agi, magna quaestio est. Qu. quidem Scaevola, pontifex maximus, summam vim dicebat esse in omnibus iis arbitriis, in quibus adderetur, ex fide bona; fideique bonae nomen existimabat manare latissime, idque versari in tutelis, societatibus, fiduciis, mandatis, rebus emtis, venditis, conductis, locatis, quibus vitae societas continetur: in his magni esse iudicis statuere, (praesertim cum in plerisque essent iudicia contraria), quid quemque cuique praestare oporteret. quocirca astutiae tollendae sunt, eaque malitia, quae vult illa quidem videri se esse prudentiam, sed abest ab ea distatque plurimum: prudentia est enim locata in delectu bonorum et malorum; malitia (si omnia, quae turpia sunt, mala sunt) mala bonis anteposit.

nec vero in praediis solum jus civile, ductum a natura, malitiam fraudemque vindicat; sed etiam in mancipiorum venditione fraus venditoris omnis excluditur: qui enim scire debuit de sanitate, de fuga, de furtis, praestat edicto Aedilium. heredum alia causa est. ex quo intelligitur, quoniam juris natura fons sit, hoc secundum naturam esse, neminem id agere, ut ex alterius praedetur inscientia: nec ulla perniciēs vitae major inveniri potest, quam in malitia simulatio intelligentiae: ex quo ista innumerabilia nascuntur, ut utilia cum honestis pugnare videantur: quotus enim quisque reperietur, qui, impunitate et ignoratione omnium proposita, abstinere possit injuria? Periclitemur, si placet, in iis quidem exemplis, in quibus peccari vulgus hominum fortasse non putat. neque enim de sicariis, veneficis, testamentariis, furibus, peculatoribus hoc loco differendum est; qui non verbis sunt et disputatione philosophorum, sed vinculis et carcere fatigandi: sed haec consideremus,

quae faciunt ii, qui habentur boni. L. Minutii Basili, locupletis hominis, falsum testamentum quidem e Graecia Romam attulerunt: quod quo facilius obtinerent, scripserunt heredes secum M. Crassum, et Qu. Hortensium, homines ejusdem aetatis potentissimos: qui, cum illud falsum esse suspicarentur, sibi autem nullius essent conscii culpaе, alieni facinoris munusculum non repudiaverunt. quid ergo? fatin' hoc est, ut non deliquisse videantur? mihi quidem non videtur: quamquam alterum amavi vivum, alterum non odi mortuum. sed cum Basilus M. Satrium, fororis filium, nomen suum ferre voluisset, cumque fecisset heredem; 'hunc dico patronum agri Piceni et Sabini:' (ô turpem notam temporum illorum!) num erat aequum, principes cives rem habere, ad Satrium nihil praeter nomen pervenire? etenim si is, qui non defendit injuriam neque propulsat a suis, cum potest, injuste facit (ut in primo libro differui); qualis habendus est is, qui non modo non re-

pellit, sed etiam adjuvat injuriam? mihi quidem etiam verae hereditates non honestae videntur, si sint malitiosis blanditiis officiorum; non veritate, sed simulatione quaesitae. atqui, in talibus rebus aliud utile interdum, aliud honestum videri solet. falso: nam eadem utilitatis, quae honestatis est regula: qui hoc non perviderit, ab hoc nulla fraus aberit, nullum facinus: sic enim cogitans, Est istuc quidem honestum, verum hoc expedit, res a natura copulatas audebit errore divellere; qui fons est fraudum, maleficiorum, scelerum omnium. Itaque si vir bonus habeat hanc vim, ut, si digitis concrepuerit, possit in locupletium testamenta nomen ejus irrepere; hac vi non utatur, ne si exploratum quidem habeat, id omnino neminem umquam suspicaturum. at si dares hanc vim **M. Crasso**, ut digitorum percussione heres posset scriptus esse, qui re vera non esset heres, in foro, mihi crede, saltaret. homo autem justus, isque quem sentimus virum bonum, nihil cuiquam, quod in se

trans
is se,
at ve
catan
ceat,
quibu
tus in
quod
herec
cedat
' quo
tellig
quod
bonu
fular
judic
Rom
feciss
xisse
judic
batu
statu
esse,
et la

transferat, detrahet. hoc qui admiratur, is se, quid sit vir bonus, nescire fateatur. at vero si quis voluerit animi sui complicatam notionem evolvere, jam se ipse doceat, eum virum bonum esse, qui profutur quibus possit, noceat nemini, nisi laceffitus injuria. quid ergo? hic non nocet, qui quodam quasi veneno perficit, ut veros heredes moveat, in eorum locum ipse succedat? 'non igitur faciat' (dixerit quis) 'quod utile sit, quod expediat?' imo intelligat, nihil nec expedire, nec utile esse, quod sit injustum. hoc qui non didicerit, bonus vir esse non poterit. Fimbriam consularem audiebam de patre nostro puer judicem M. Lutatio Pinthiae fuisse, equiti Romano fane honesto, cum is sponsionem fecisset, 'ni vir bonus esset:' itaque ei dixisse Fimbriam, se illam rem numquam judicaturum; ne, aut spoliaret fama probatum hominem, si contra judicasset; aut statuisse videretur, virum bonum aliquem esse, cum ea res innumerabilibus officiis et laudibus contineretur. huic igitur vi-

ro bono, quem Fimbria etiam, non modo Socrates noverat, nullo modo videri potest quidquam esse utile, quod non honestum sit. itaque talis vir non modo facere, sed ne cogitare quidem quidquam audebit, quod non audeat praedicare. haec nonne est turpe dubitare philosophos, quae ne rustici quidem dubitent? a quibus natum est id, quod jam tritum est vetustate proverbium: cum enim fidem alicujus bonitatemque laudant, dignum esse dicunt, ' quicum intenebris mices.' hoc quam habet vim, nisi illam, nihil expedire, quod non deceat, etiam si id possis nullo refellente obtinere? videsne igitur, hoc proverbio neque Gygi illi posse veniam dari, neque huic, quem paullo ante fingebam digitorum percussione hereditates omnium posse convertere? ut enim, quod turpe est, id quamvis occultetur, tamen honestum fieri nullo modo potest; sic, quod honestum non est, id utile ut sit, effici non potest, adversante et repugnante natura. At enim, cum permagna

praemia sunt, est causa peccandi. C. Marius, cum a spe consulatus longe abesset, et jam septimum annum post praeturam jaceret, neque petiturus umquam consulatum videretur, Qu. Metellum, cujus legatus erat, summum virum et civem, cum ab eo, imperatore suo, Romam missus esset, apud populum Romanum criminatus est: bellum illum ducere; si se consulem fecissent, brevi tempore aut vivum aut mortuum Jugurtham se in potestatem populi Romani redacturum. itaque factus est ille quidem consul; sed a fide justitiaque discessit, qui optimum et gravissimum civem, cujus legatus et a quo missus esset, in invidiam falso crimine adduxerit. ne noster quidem Gratidianus officio boni viri functus est tum, cum praetor esset, collegiumque praetorum tribuni plebis adhibuissent, ut res nummaria de communi sententia constitueretur: jactabatur enim temporibus illis nummus sic, ut nemo posset scire, quid haberet. conscripserunt communiter edictum cum poena

atque iudicio; constitueruntque, ut omnes simul in rostra post meridiem descenderent: et caeteri quidem alius alio; Marius a subselliis in rostra recta, idque, quod communiter compositum fuerat, solus edixit: et ea res, si quaeris, ei magno honori fuit: omnibus vicis statuæ: ad eas thus et cerei: quid multa? nemo umquam multitudini fuit carior. hæc sunt, quæ conturbant in deliberatione nonnumquam, cum id, in quo violatur æquitas, non ita magnum; illud autem, quod ex eo paritur, permagnum videtur: ut Marius, præripere collegis et tribunis plebis popularem gratiam, non ita turpe; consulē ob eam rem fieri, quod sibi tunc proposuerat, valde utile videbatur. sed omnium una regula est, quam tibi cupio esse notissimam: aut illud, quod utile videtur, turpe ne sit; aut, si turpe est, ne videatur esse utile. quid igitur? possumusne aut illum Marium virum bonum iudicare, aut hunc? explica atque excute intelligentiam tuam, ut videas, quæ sit in

ca species, forma, et notio viri boni. cedit ergo in virum bonum mentiri emolumentum sui causa, criminari, praeripere, fallere? nihil profecto minus. est ergo ulla res tanti, aut commodum ullum tam expetendum, ut viri boni et splendorem et nomen amittas? quid est, quod afferre tantum utilitas ista, quae dicitur, possit, quantum auferre, si boni viri nomen eripuerit, fidem justitiamque detraxerit? quid enim interest, utrum ex homine se convertat quis in belluam, an in hominis figura immanitatem gerat belluae? Quid? qui omnia recta et honesta negligunt, dummodo potentiam consequantur, nonne idem faciunt, quod is, qui etiam focerum habere voluit eum, cujus ipse audacia potens esset? utile ei videbatur plurimum posse alterius invidia: id quam injustum in patriam, [quam inutile], et quam turpe esset, non videbat. ipse autem focer in ore semper Graecos versus de Phoenissis habebat, quos dicam ut potero,

incondite fortasse, sed tamen ut res possit intelligi;

Nam, si violandum est jus, regnandi gratia
Violandum est: aliis rebus pietatem colas.

capitalis Eteocles, vel potius Euripides, qui id unum, quod omnium sceleratissimum fuerit, exceperit. quid igitur minuta colligimus, hereditates, mercaturas, venditiones fraudulentas? ecce tibi, qui rex populi Romani, dominusque omnium gentium esse concupierit, idque perfecerit. hanc cupiditatem si honestam quis esse dicit, amens est: probat enim legum et libertatis interitum, earumque oppressiorem tetram et detestabilem, gloriosam putat. qui autem fatetur, honestum non esse in ea civitate, quae libera fuit, quaeque esse debeat, regnare, sed ei, qui id facere possit, esse utile; qua hunc objurgatione, aut quo potius convitio a tanto errore coner avellere? potest enim (dii immortales!) cuiquam esse utile foedissimum et teterrimum parricidium patriae; quamvis is, qui se eo obstrinxerit, ab oppressis

civil
tur
ut h
tame
beo
litas
cont
fus f
revo
esse
noct
rum
Mu
inqu
talo
tur.
exer
Rom
mod
rante
quas
habu
ta ip
cond

civibus Parens nominetur? honestate igitur dirigenda utilitas est, et quidem sic, ut haec duo verbo inter se discrepare, re tamen unum sonare, videantur. nunc a-beo ad vulgi opinionem: quae major utilitas, quam regnandi, esse possit? nihil contra inutilius ei, qui id injuste consecutus sit, invenio, cum ad veritatem coepi revocare rationem: possunt enim cuiquam esse utiles angores, sollicitudines, diurni et nocturni metus, vita insidiarum periculorumque plenissima?

Multi iniqui atque infideles regno, pauci sunt boni, inquit Accius. at cui regno? quod a Tantalos et Pelope proditum, jure obtinebatur. nam quanto plures ei regi putas, qui exercitu populi Romani populum ipsum Romanum oppressisset, civitatemque non modo liberam, sed etiam gentibus imperantem, servire sibi coëgisset? hunc tu quas conscientiae labe in animo censes habuisse? quae vulnera? cujus autem vita ipsi potest utilis esse, cum ejus vitae ea conditio sit, ut, qui illam eripuerit, in ma-

xima et gratia futurus sit et gloria? quod si haec utilia non sunt, quae maxime videntur, quia plena sunt dedecoris ac turpitudinis; satis persuasum esse debet, nihil esse utile, quod non honestum sit. Quamquam id quidem, cum saepe alias, tum Pyrrhi bello a C. Fabricio, consule iterum, et a senatu nostro iudicatum est. cum enim rex Pyrrhus populo Romano bellum ultro intulisset, cumque de imperio certamen esset cum rege generoso ac potente; perfuga ab eo venit in castra Fabricii, eique est pollicitus, si praemium sibi proposuisset, se, ut clam venisset, sic clam in Pyrrhi castra rediturum, et eum veneno necaturum. hunc Fabricius reducendum curavit ad Pyrrhum; idque factum ejus a senatu laudatum est. atqui si speciem utilitatis opinionemque quaerimus, magnum illud bellum perfuga unus, et gravem adversarium imperii sustulisset: sed magnum dedecus et flagitium, quicum laudis certamen, fuisset, eum non virtute, sed scelere superatum. utrum igitur

utilius vel Fabricio, qui talis in hac urbe, qualis Aristides Athenis fuit, vel senatui nostro qui numquam utilitatem a dignitate sejunxit, armis cum hoste certare, an venenis? si gloriae causa imperium expetendum est, scelus absit, in quo non potest esse gloria: sin ipsae opes expetuntur quoquo modo, non poterunt utiles esse cum infamia. non igitur utilis illa L. Philippi, Qu. filii, sententia: quas civitates L. Sylla, pecunia accepta, ex senatusconsulto liberavisset, ut hae rursus vectigales essent; neque his pecuniam, quam pro libertate dederant, redderemus. ei senatus est assensus: turpe imperio: piratarum enim melior fides, quam senatus. at aucta vectigalia; utile igitur. quousque audebunt dicere quidquam utile, quod non honestum? potest autem ulli imperio, quod gloria fultum esse debet et benevolentia sociorum, utile esse odium et infamia? ego etiam cum Catone meo saepe diffensi: nimis mihi prae fracte videbatur aerarium vectigaliaque defendere, omnia publicanis

negare, multa fociis: cum in hos benefici esse deberemus, cum illis sic agere, ut cum colonis nostris foleremus; eoque magis, quo illa ordinum conjunctio ad salutem reipublicae pertinebat. male etiam Curio; cum causam Transpadanorum aequam esse dicebat, semper autem addebat, 'vincat utilitas.' potius diceret, non esse aequam, quia non esset utilis reipublicae, quam, cum utilem esse diceret, non esse aequam fateretur. Plenus est sextus liber de officiis Hecatonis talium quaestionum: sitne boni viri in maxima caritate annonae familiam non alere? in utramque partem disputat: sed tamen ad extremum utilitate, ut putat, officium dirigit magis, quam humanitate. quaerit, si in mari jactura facienda sit, equine pretiosi potius jacturam faciat, an fervuli vilis? hic alio res familiaris, alio ducit humanitas. si tabulam de naufragio stultus arripuerit, extorquebitne eam sapiens, si potuerit? negat, quia sit injurium. quid? dominus navis eripietne suum? minime: non plus, quam si navi-

gant
sua
fum
navi
duo
terq
vero
vel
pari
fed,
ceda
nicu
mag
quin
non
imo
cives
dem
tur
secre
ficiet
trem
tabit
tris.

gantem in alto ejicere de navi velit, quia sua sit: quoad enim perventum sit eo, quo sumpta navis est, non domini est navis, sed navigantium. quid si in una tabula sint duo naufragi, aequae sapientes? sibine uterque rapiat, an alter cedat alteri? cedat vero; sed ei, cujus magis interfit vel sua, vel reipublicae causa vivere. quid si haec paria in utroque? nullum erit certamen, sed, quasi forte aut micando victus, alteri cedat alter. quid si pater fana expilet, cuniculos agat ad aerarium? indicetne id magistratibus filius? nefas id quidem est: quinetiam defendat patrem, si arguatur. non igitur patria praestat omnibus officiis? imo vero: sed ipsi patriae conducit, pios cives habere in parentes. quid si tyrannidem occupare, si patriam prodere conabitur pater? filebitne filius? imo vero obsecrabit patrem, ne id faciat: si nihil proficiet, accusabit, minabitur etiam: ad extremum, si ad perniciem patriae res spectabit, patriae salutem anteponet saluti patris. quaerit etiam, si sapiens adulterinos

nummos acceperit imprudens pro bonis; cum id rescierit, soluturusne sit eos, si cui debeat, pro bonis? Diogenes ait; Antipater negat, cui potius assentior. qui vinum fugiens vendat sciens, debeatne dicere? non necesse putat Diogenes: Antipater viri boni existimat. haec sunt quasi controversa jura Stoicorum. in mancipio vendendo dicendane vitia? non ea, quae nisi dixeris, redhibeatur mancipium jure civili; sed haec, mendacem esse, aleatorem, furacem, ebriosum? alteri dicenda videntur; alteri non videntur. si quis aurum vendens, orichalcum se putet vendere, indicetne ei vir bonus, aurum illud esse? an emat denario, quod sit mille denarium? perspicuum est jam, et quid mihi videatur, et quae sit inter eos philosophos, quos nominavi, controversia. Pacta et promissa semperne servanda sint, quae nec vi, nec dolo malo (ut praetores solent dicere) facta sint? si quis medicamentum cuiquam dederit ad aquam intercutem pepigeritque, ne illo medicamento umquam

postea uteretur; si eo medicamento sanus factus fuerit, et annis aliquot post incidere in eundem morbum, nec ab eo, quicum pepigerat, impetret, ut item eo liceat uti; quid faciendum sit? cum sit is inhumanus, qui non concedat uti, nec ei quidquam fiat injuriae; vitae et saluti consulendum est. quid si quis sapiens rogatus sit ab eo, qui eum heredem faciat, cum ei testamento sestertiū millies relinquatur, ut ante, quam hereditatem adeat, luce palam in foro saltet, idque se facturum promiserit, quod aliter eum heredem scripturus ille non esset: faciat, quod promiserit, necne? promississe nollem, et id arbitror fuisse gravitatis: sed, quoniam promisit, si saltare in foro turpe ducet, honestius mentietur, si ex hereditate nihil ceperit quam si ceperit: nisi forte eam pecuniam in reipublicae magnum aliquod tempus contulerit, ut vel saltare eum, cum patriae consulturus sit, turpe non sit. Ac ne illa quidem promissa servanda sunt, quae non sunt iis ipsis utilia, quibus illa promiseris.

Sol Phaethonti filio (ut redeamus ad fabulas) facturum se esse dixit, quidquid optasset: optavit ut in currum patris tolleretur: sublatus est; atque insanus ante, quam constitit, ictu fulminis deflagavit. quanto melius fuerat, in hoc promissum patris non esse servatum? quid, quod Theseus exegit promissum a Neptuno? cui cum tres optationes Neptunus dedisset, optavit interitum Hippolyti, filii sui, cum is patri suspectus esset de noverca: quo optato et impetrato, Theseus in maximis fuit luctibus. quid? Agamemnon cum devovisset Dianae, quod in suo regno pulcherrimum natum esset illo anno, immolavit Iphigeniam, qua nihil erat eo quidem anno natum pulchrius. promissum potius non faciendum, quam tam tetrum facinus admittendum fuit. ergo et promissa non facienda nonnumquam; neque semper deposita reddenda. si gladium quis apud te sana mente deposuerit, repetat infaniens: reddere, peccatum fit; non reddere, officium. quid si is, qui apud te pe-

cuniam deposuerit, bellum inferat patriae? reddasne depositum? non, credo: facies enim contra rempublicam, quae debet esse carissima. sic multa, quae honesta natura videntur esse, temporibus fiunt non honesta. facere promissa, stare conventis, reddere deposita, commutata utilitate, fiunt non honesta. ac de iis quidem, quae videntur esse utilitates contra justitiam simulatione prudentiae, fatis arbitror dictum. sed quoniam a quatuor fontibus honestatis primo libro officia duximus, in eisdem versabimur, cum docebimus, ea, quae videntur esse utilia, neque sunt, quam sint virtutis inimica. ac de prudentia quidem, quam vult imitari malitia; itemque de justitia, quae semper est utilis, disputatum est. reliquae sunt duae partes honestatis; quarum altera in animi excellentis magnitudine et praestantia cernitur, altera in conformatione et moderatione continentiae et temperantiae. Utile videbatur Ulyssi, ut quidem poëtae tragici prodiderunt: nam apud Homerum, opti-

mum auctorem, talis de Ulyſſe nulla ſuſpicio eſt: ſed inſimulant eum tragoediae, ſimulatione infaniae militiam ſubterfugere voluiſſe. non honeſtum conſilium. at utile (ut aliquis fortasſe dixerit) regnare, et Ithacae vivere otioſe cum parentibus, cum uxore, cum filio: ullum tu decus in quotidianis laboribus et periculis cum hac tranquillitate conferendum putas? ego vero iſtam contemnendam et abjiciendam; quoniam, quae honeſta non ſit, ne utilem quidem eſſe arbitror. quid enim auditurum putas fuiſſe Ulyſſem, ſi in illa ſimulatione perſeveraſſet? qui, cum maximas res geſſerit in bello, tamen haec audiat ab Ajace;

Cuju' ipſe princeps jurisjurandi fuit,
Quod omnes ſcitis, ſolus neglexit fidem.
Furere aſſimulavit; ne coiret, inſtitit.
Quod ni Palamedis perſpicax prudentia
Iſtius percepſet malitioſam audaciam,
Fide ſacratae jus perpetuo falleret.

illi vero non modo cum hoſtibus, verum etiam cum fluctibus (id quod fecit) dimicare melius fuit, quam deferere conſen-

tientem Graeciam ad bellum barbaris in-
 ferendum. sed dimittamus et fabulas, et
 externa; ad rem factam, nostramque ve-
 niamus. M. Atilius Regulus, cum consul
 iterum in Africa ex insidiis captus esset,
 duce Xantippo Lacedaemonio, imperatore
 autem patre Hannibalis Hamilcare, jura-
 tus missus est ad senatum, ut, nisi redditi
 essent Poenis captivi nobiles quidam, re-
 daret ipse Carthaginem. is, cum Romam
 venisset, utilitatis speciem videbat; sed
 eam, ut res declarat, falsam judicavit:
 quae erat talis; manere in patria, esse do-
 mi suae cum uxore, cum liberis; quam
 calamitatem accepisset in bello, commu-
 nem fortunae bellicae judicantem, tenere
 consularis dignitatis gradum: quis haec
 neget esse utilia? quae censes, magnitudo
 animi et fortitudo negat. Num locu-
 pletiores quaeris auctores? harum enim
 est virtutum proprium, nihil extimescere,
 omnia humana despicere, nihil, quod ho-
 mini accidere possit, intolerandum pu-
 tare. itaque quid fecit? in senatum venit,

mandata exposuit; sententiam ne diceret, recusavit: quamdiu jurejurando hostium teneretur, non esse se senatorem. atque illud etiam '(ô stultum hominem,' dixerit quispiam, 'et repugnantem utilitati suae!') reddi captivos negavit esse utile: illos enim adolescentes esse, et bonos duces; se jam confectum senectute: cujus cum valuisset auctoritas, captivi retenti sunt, ipse Carthaginem rediit; neque eum caritas patriae retinuit, nec suorum: neque verum ignorabat, se ad crudelissimum hostem, et ad exquisita supplicia proficisci: sed jusjurandum conservandum putabat. itaque tum, cum vigilando necabatur, erat in meliore causa, quam si domi senex captivus, perjurus consularis remansisset. at, 'stulte, qui non modo non censuerit captivos remittendos, verum etiam dissuasit.' quomodo stulte? etiamne si reipublicae conducebat? potest autem, quod in utile reipublicae sit, id cuiquam civi utile esse? Pervertunt homines ea, quae sunt fundamenta naturae, cum uti-

litatem ab honestate sejungunt. omnes enim expetimus utilitatem, ad eamque rapimur, nec facere aliter ullo modo possumus: nam quis est, qui utilia fugiat? aut quis potius, qui ea non studiosissime persequatur? sed, quia nusquam possumus, nisi in laude, decore, honestate utilia reperire, propterea illa prima et summa habemus; utilitatis nomen non tam splendidum, quam necessarium ducimus: quid est igitur, dixerit quis, in jurejurando? num iratum timemus Jovem? at hoc quidem commune est omnium philosophorum, (non eorum modo, qui deum nihil habere ipsum negotii, et nihil exhibere alteri; sed eorum etiam, qui deum semper agere aliquid et moliri volunt), numquam nec irasci deum, nec nocere. quid autem iratus Jupiter plus nocere potuisset, quam nocuit sibi ipse Regulus? nulla igitur vis fuit religionis, quae tantam utilitatem praeverteret. an ne turpiter faceret? primum, minima de malis: num igitur tantum mali turpitudine ista habebat, quan-

tum ille cruciatus? deinde illud etiam apud
Accium,

Fregisti fidem. neque dedi, neque do infideli cuiquam,
quamquam ab impio rege dicitur, lucu-
lente tamen dicitur. addunt etiam, quem-
admodum nos dicamus, videri quaedam
utilia, quae non sint; sic se dicere, videri
quaedam honesta, quae non sint: ut hoc
ipsum videtur honestum, conservandi ju-
risjurandi causa ad cruciatum revertisse,
sed fit non honestum; quia, quod per vim
hostium esset actum, ratum esse non de-
buit. addunt etiam, quidquid valde utile
fit, id fieri honestum, etiam si antea non
videretur. haec fere contra Regulum. sed
prima videamus. ‘Non fuit Jupiter me-
tuendus, ne iratus noceret, qui neque
irasci solet, neque nocere.’ haec quidem
ratio non magis contra Reguli, quam con-
tra omne, jusjurandum valet. sed in ju-
rejurando, non qui metus, sed quae vis
fit, debet intelligi: est enim jusjurandum
affirmatio religiosa: quod autem affirmate,
quasi deo teste, promiseris, id tenendum

est: jam enim non ad iram deorum, quae nulla est; sed ad justitiam et ad fidem pertinet: nam praeclare Ennius;

O Fides alma, apta pennis, et Jusjurandum Jovis!

qui igitur Jusjurandum violat, is Fidem violat, quam in Capitolio vicinam Jovis optimi maximi (ut in Catonis oratione est) majores nostri esse voluerunt. at enim ‘ne
‘iratus quidem Jupiter plus Regulo nocuisset, quam sibi nocuit ipse Regulus.’ certe, si nihil malum esset, nisi dolere. id autem non modò non summum malum, sed ne malum quidem esse, maxima auctoritate philosophi affirmant: quorum quidem testem non mediocrem, sed haud scio an gravissimum, Regulum nolite quaeso, vituperare: quem enim locupletiores quaerimus, quam principem populi Romani, qui retinendi officii causa cruciatum subierit voluntarium? nam quod aiunt, ‘minima de malis,’ id est, ut turpiter potius, quam calamitose: an est ullum majus malum turpitudine? quae si in deformitate corporis habet aliquid offensionis,

quanta illa depravatio et foeditas turpificati animi debet videri? itaque, nervosius qui ista differunt, solum audent malum dicere id, quod turpe sit; qui autem remissius, hi tamen non dubitant summum malum dicere. nam illud quidem,

Neque dedi, neque do fidem infideli cuiquam,

idcirco recte a poeta; quia, cum tractaretur Atreus, personae serviendum fuit. sed si hoc sibi sumunt, nullam esse fidem, quae infideli data sit, videant ne quaeratur latebra perjurio. est autem jus etiam bellicum, fidesque jurisjurandi saepe cum hoste servanda. quod enim ita juratum est, ut mens conciperet fieri oportere, id servandum est: quod aliter, id si non feceris, nullum est perjurium: ut, si praedonibus pactum pro capite pretium non attuleris, nulla fraus est, ne si juratus quidem id non feceris: nam pirata non est ex perduellium numero definitus, sed communis hostis omnium: cum hoc nec fides debet, nec jusjurandum esse commune. non enim falsum jurare, perjurare est; sed, quod ex

animi tui sententia juraris, sicut verbis concipitur more nostro, id non facere, perjurium est: scite enim Euripides,

Juravi lingua, mentem injuratam gero.

Regulus vero non debuit conditiones pac-tionesque bellicas et hostiles perturbare perjurio: cum justo enim et legitimo hoste res gerebatur; adversus quem et totum jus fetiale, et multa sunt jura communia: quod ni ita esset, numquam claros viros senatus victos hostibus dedidisset. At vero T. Veturius et Sp. Posthumius, cum iterum consules essent, quia, cum male pugnatum apud Caudium esset, legionibus nostris sub jugum missus, pacem cum Samnitibus fecerant, dediti sunt his: injussu enim populi senatusque fecerant. eodemque tempore Tib. Numicius, Qu. Maelius, qui tum tribuni plebis erant, quod eorum auctoritate pax erat facta, dediti sunt, ut pax Samnitium repudiaretur. atque hujus deditionis ipse Posthumius, qui dedebatur, suasor et auctor fuit. quod idem multis annis post C. Mancinus; qui, ut

H h

Numantinis, quibuscum sine senatus auctoritate foedus fecerat, dederetur, rogationem suavit eam, quam L. Furius, et Sex. Atilius ex senatusconsulto ferebant; qua accepto est hostibus deditus. honestus hic, quam Qu. Pompeius, quo, cum in eadem causa esset, deprecante, accepta lex non est. hic ea, quae videbatur utilitas, plus valuit, quam honestas: apud superiores utilitatis species falsa ab honestatis auctoritate superata est. at 'non debuit ratum esse, quod erat actum per vim.' quasi vero forti viro vis possit adhiberi. 'cur igitur ad senatum proficisceretur, cum praesertim de captivis dissuasurus esset?' quod maximum in eo est, id reprehenditis: non enim suo iudicio stetit, sed suscepit causam, ut esset iudicium senatus; cui nisi ipse auctor fuisset, captivi profecto Poenis redditi essent: ita incolumis in patria Regulus restitisset: quod quia patriae non utile putavit, idcirco sibi honestum et sentire illa et pati credidit, nam quod aiunt, 'quod valde

‘utile sit, id fieri honestum:’ imo vero,
 ‘esse,’ non ‘fieri:’ est enim nihil utile,
 quod idem non honestum: nec quia utile,
 honestum est; sed quia honestum, utile.
 quare, ex multis mirabilibus exemplis,
 haud facile quis dixerit hoc exemplo aut
 3° laudabilius, aut praestantius. Sed ex
 tota hac laude Reguli unum illud est ad-
 miratione dignum, quod captivos reti-
 nendos censuerit: nam, quod rediit, nobis
 non mirabile videtur; illis quidem tem-
 poribus aliter facere non potuit: itaque
 ista laus non est hominis, sed temporum;
 nullum enim vinculum ad adstringendam
 fidem jurejurando majores arctius esse vo-
 luerunt. id indicant leges in duodecim
 tabulis; indicant sacratae; indicant foe-
 dera, quibus etiam cum hoste devincitur
 fides; indicant notiones animadversiones-
 que censorum, qui nulla de re diligentius,
 quam de jurejurando, judicabant. L. Man-
 lius, A. filio, cum dictator fuisset, M. Pom-
 ponius tribunus plebis diem dixit, quod is
 paucos sibi dies ad dictaturam gerendam

Numantinis, quibuscum sine senatus auctoritate foedus fecerat, dederetur, rogationem suavit eam, quam L. Furius, et Sex. Atilius ex senatusconsulto ferebant; qua accepto est hostibus deditus. honestus hic, quam Qu. Pompeius, quo, cum in eadem causa esset, deprecante, accepta lex non est. hic ea, quae videbatur utilitas, plus valuit, quam honestas: apud superiores utilitatis species falsa ab honestatis auctoritate superata est. at 'non debuit ratum esse, quod erat actum per vim.' quasi vero forti viro vis possit adhiberi. 'cur igitur ad senatum proficisceretur, cum praesertim de captivis dissuasurus esset?' quod maximum in eo est, id reprehenditis: non enim suo iudicio stetit, sed suscepit causam, ut esset iudicium senatus; cui nisi ipse auctor fuisset, captivi profecto Poenis redditi essent: ita incolumis in patria Regulus restitisset: quod quia patriae non utile putavit, idcirco sibi honestum et sentire illa et pati credidit. nam quod aiunt, 'quod valde

‘utile sit, id fieri honestum?’ imo vero,
 ‘esse,’ non ‘fieri.’ est enim nihil utile,
 quod idem non honestum: nec quia utile,
 honestum est; sed quia honestum, utile.
 quare, ex multis mirabilibus exemplis,
 haud facile quis dixerit hoc exemplo aut
 31 laudabilius, aut praestantius. Sed ex
 tota hac laude Reguli unum illud est ad-
 miratione dignum, quod captivos reti-
 nendos censuerit: nam, quod rediit, nobis
 non mirabile videtur; illis quidem tem-
 poribus aliter facere non potuit: itaque
 ista laus non est hominis, sed temporum;
 nullum enim vinculum ad adstringendam
 fidem jurejurando majores arctius esse vo-
 luerunt. id indicant leges in duodecim
 tabulis; indicant sacratae; indicant foe-
 dera, quibus etiam cum hoste devincitur
 fides; indicant notiones animadversiones-
 que censorum, qui nulla de re diligentius,
 quam de jurejurando, judicabant. L. Man-
 lio, A. filio, cum dictator fuisset, M. Pom-
 ponius tribunus plebis diem dixit, quod is
 paucos sibi dies ad dictaturam gerendam

addidisset: criminabatur etiam, quod Titum filium, qui postea est Torquatus appellatus, ab hominibus relegasset, et ruri habitare iussisset: quod cum audivisset adolescens filius negotium exhiberi patri, accurrisse Romam, et cum prima luce Pomponii domum venisse dicitur: cui cum esset nuntiatum; quod illum iratum allatum ad se aliquid contra patrem arbitraretur, surrexit e lectulo, remotisque arbitris ad se adolescentem iussit venire: at ille, ut ingressus est, confestim gladium distrinxit, iuravitque, se illum statim interfecturum, nisi jusjurandum sibi dedisset, se patrem missum esse facturum. iuravit hoc coactus terrore Pomponius: rem ad populum detulit: docuit, cur sibi causa desistere necesse esset: Manlium missum fecit: tantum temporibus illis jusjurandum valebat. atque hic te M. Manlius is est, qui ad Anienem, Galli, quem ab eo provocatus occiderat, torque detracto, cognomen invenit; cujus tertio consulatu Latini ad Vesperim fusi et fugati: magnus vir in

primis, et qui per-indulgens in patrem, i-
dem acerbe severus in filium. Sed, ut
laudandus Regulus in conservando jure-
jurando, sic decem illi, (quos post Cannen-
sem pugnam juratos ad senatum misit
Hannibal, se in castra redituros ea, quo-
rum potiti erant Poeni, nisi de redimendis
captivis impetravissent), si non redierunt,
vituperandi. de quibus non omnes nno
modo: nam Polybius, bonus auctor in
primis, scribit, ex decem nobilissimis, qui
tum erant missi, novem revertisse, re a se-
natu non impetrata; unum ex decem, qui
paullo post quam egressus erat e castris
rediisset, quasi aliquid esset oblitus, Romae
remanisse: reditu enim in castra libera-
tum se esse jurejurando interpretabatur.
non recte; fraus enim adstringit, non dis-
solvit perjurium. fuit igitur stulta callidi-
tas perverse imitata prudentiam. itaque
decrevit senatus, ut ille veterator et cal-
lidus victus ad Hannibalem duceretur.
sed illud maximum: octo hominum mil-
lia tenebat Hannibal, non quos in acie ce-

pisset, aut qui periculo mortis diffugissent, sed qui relictī in castris fuissent a Paulo et Varrone consulibus: eos senatus non censuit redimendos, cum id parva pecunia fieri posset; ut esset insitum militibus nostris aut vincere aut emori. qua quidem re audita, fractum animum Hannibalis scribit idem; quod senatus populusque Romanus rebus afflictis tam excelso animo fuisset. sic honestatis comparatione, ea, quae videntur utilia, vincuntur. Acilius autem, qui Graece scripsit historiam, plures ait fuisse, qui in castra revertissent, eadem fraude, ut iurejurando liberarentur; eosque a censoribus omnibus ignominiiis notatos. sit jam hujus loci finis: perspicuum est enim, ea, quae timido animo, humili, demisso fractoque fiant (quale fuisset Reguli factum, si aut de captivis, quod ipsi opus esse videretur, non quod reipublicae, censuisset, aut domi remanere voluisset), non esse utilia, quia sint flagitiosa, foeda, et turpia. Restat quarta pars, quae de core, moderatione, modestia,

continentia, temperantia continetur. potest igitur quidquam esse utile, quod sit huic talium virtutum choro contrarium? atqui ab aristippo Cyrenaici atque Annicerii philosophi nominati, omne bonum in voluptate posuerunt; virtutemque censuerunt ob eam rem esse laudandam, quod efficiens esset voluptatis: quibus obsoletis floret Epicurus, ejusdem fere adjutor auctorque sententiae. cum his, viris equisque, ut dicitur, si honestatem tueri ac retinere sententia est, decertandum est: nam si non modo utilitas, sed vita omnis beata corporis firma constitutione, ejusque constitutionis spe explorata, ut a Metrodoro scriptum est, continetur; certe haec utilitas, et quidem summa (sic enim censent), cum honestate pugnabit. nam ubi primum prudentiae locus dabitur? an, ut conquirat undique suavitates? quam miser virtutis famulatus servientis voluptati! quod autem munus prudentiae? an legere intelligenter voluptates! fac nihil isto esse jucundi-

us; quid cogitari potest turpius? jam, qui dolorem summum malum dicat, apud eum quem habet locum fortitudo, quae est dolorum laborumque contemptio? quamvis enim multis in locis dicat Epicurus (sicut hic dicit) satis fortiter de dolore; tamen non id spectandum est, quid dicat, sed quid consentaneum sit ei dicere, qui bona voluptate terminaverit, mala dolore: ut, si illum audiam de continentia et temperantia; dicit ille quidem multa multis locis: sed aqua haeret, ut aiunt; nam qui potest temperantiam laudare is, qui ponat summum bonum in voluptate? est enim temperantia libidinum inimica, libidines autem confectatrices voluptatis. atque in his tamen tribus generibus, quoquo modo possunt, non incallide tergiverfantur. prudentiam introducunt scientiam suppeditantem voluptates, depellentem dolores. fortitudinem quoque aliquo modo expediunt, cum tradunt rationem negligendae mortis, perpetiendique doloris. etiam tem-

perantiam inducunt; non facillime illi quidem, sed tamen quoquo modo possunt: dicunt enim, voluptatis magnitudinem doloris detractio finiri. iustitia vacillat, vel jacet potius, omnesque eae virtutes, quae in communitate cernuntur et in societate generis humani: neque enim bonitas, nec liberalitas, nec comitas esse potest, non plus quam amicitia, si haec non per se expetantur, sed ad voluptatem utilitatemve referantur. conferamus igitur in pauca: nam, ut utilitatem nullam esse docuimus, quae honestati esset contraria; sic omnem voluptatem dicimus honestati esse contrariam. quo magis reprehendendos Calliphonem et Dinomachum judico (qui se diremturos controversiam putaverunt), si cum honestate voluptatem, tamquam cum homine pecudem, copulavissent. non recipit istam conjunctionem honestas, aspernatur, repellit. nec vero finis bonorum et malorum, qui simplex esse debet, ex dissimillimis rebus misceri

et temperari potest. sed de hoc (magna enim res est) alio loco pluribus. nunc ad propositum. quemadmodum igitur, si quando ea, quae videtur utilitas, honestati repugnat, dijudicanda res sit, fatis est supra disputatum: si autem speciem utilitatis etiam voluptas habere dicatur, nulla potest esse ei cum honestate conjunctio; nam, ut tribuamus aliquid voluptati, condimenti fortasse nonnihil, utilitatis certe nihil habebit. habes a patre munus, Marce fili, mea quidem sententia magnum; sed perinde erit, ut acceperis: quamquam tibi hi tres libri inter Cratippi commentarios, tamquam hospites, erunt recipiendi. sed ut, si ipse venissem Athenas (quod quidem esset factum, nisi me e medio cursu clara voce patria revocasset) aliquando me quoque audires: sic, quoniam his voluminibus ad te profecta vox mea est, tribues his temporis quantum poteris; poteris autem quantum voles. cum vero intellexero, te hoc scientiae genere gaudere;

tum et praesens tecum propediem, ut spero, et, dum aberis, absens loquar. vale igitur, mi Cicero, tibi que persuade, esse te quidem mihi carissimum; sed multo fore cariorem, si talibus monumentis praeceptisque laetabere.

finish June 23. 1827.

*The last book was read
in a fortnight.*

F I N I S.

31 JA 63

